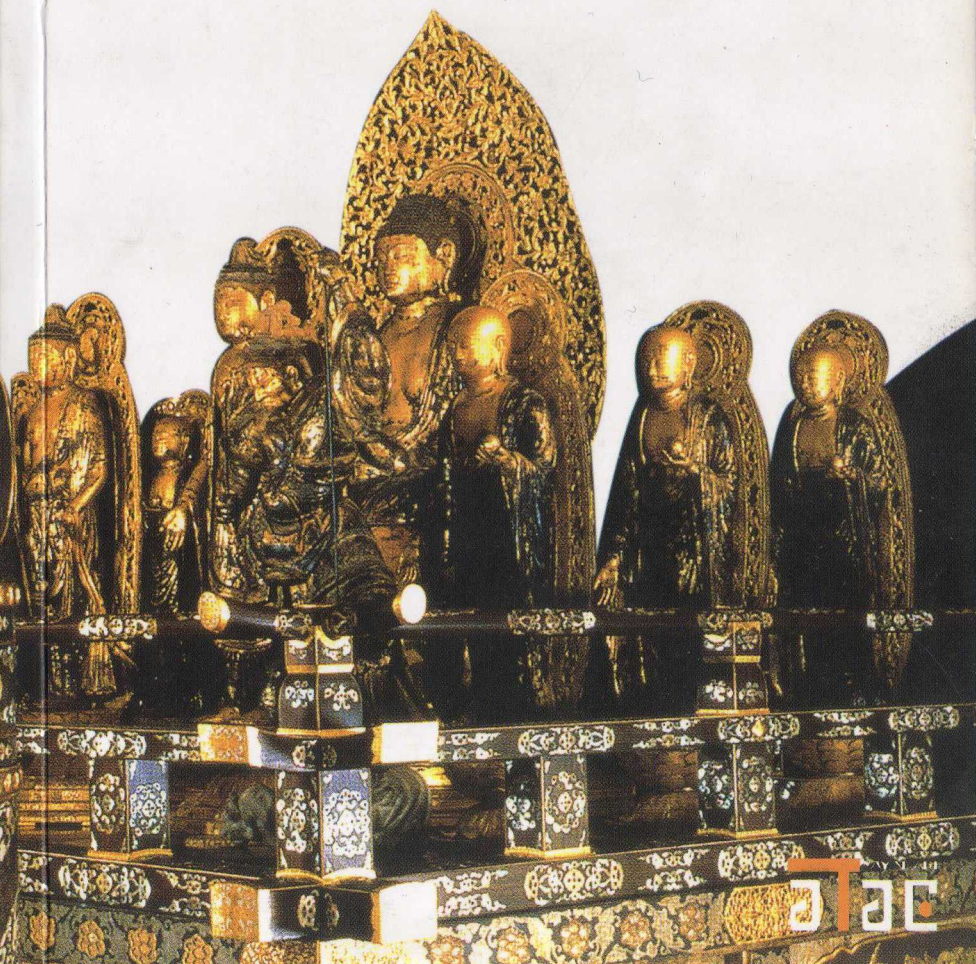

Hint Dini Tarihine Giriş

D. S. SARMA

DTAC

HİNT DİNİ TARİHİNE GİRİŞ

Ataç Yayınları
Dinler Tarihi - 3

Ekim 2005

Hint Dini Tarihine Giriş
© Ataç Yayınları

Baskı : Şenyıldız Matbaası
Cilt : Savaş
Kapak Tasarım : Sabahattin Kanaş
İç Düzen : Burhan Maden

ISBN: 975 6205 13 X

<http://www.atacyayinlari.com>
e-mail: bilgi@atacyayinlari.com

ATAÇ YAYINLARI
Çatalçeşme Sk. Defne Han No: 27/15-16 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212 528 47 53 Faks: 0212 512 33 78

HİNT DİNİ TARİHİNE GİRİŞ

D. S. Sarma

İngilizce'den Çeviren

Fuat Aydın

Fuat Aydın

1965 yılında Şiran'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimlerini İstanbul'da tamamladıktan sonra Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yüksek öğretimini yaptı. "Ali b. Rabbin Rabben et-Taberî ve Eseri er-Redd Ale'n-nasârâ" adlı çalışmayla yüksek lisansını, "Aziz Pavlus ve Din Anlayışının Yansımaları" isimli tezi ile de doktorasını tamamladı. Çeşitli dergilerde makaleleri çıkan Aydın'ın, değişik konferanslarda vermiş olduğu çok sayıda bildirisi de vardır.

Yazarın başlıca çalışmaları şunlardır:

E.E. Pritchard, Sosyal Antropoloji, Birey Yayınları, İstanbul 1998.

W. Montgomery Watt, Müslüman Hristiyan Diyaloğu, Birey Yayınları, İstanbul 1998.

Van Mohd Daud, İslam Bilgi Anlayışı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.

Thomas Luckman, Görünmeyen Din, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.

R. Pettazzoni, Tanrıya Dair, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

James L. Cox, Kutsal İfade Etmek, Din Fenomenolojisine Giriş, İz Yayıncılık, İstanbul 2004

W. Montgomery Watt, Dinlerde Hakikat (Yayına Hazır).

Joachim Wach, Dinler Tarihi, Bir Bilim Dalı Olarak Kuruluşuna Teroik Bir Giriş, Ataç Yayınları, İstanbul 2004

Emile Durkheim, Dini hayatın İlkel Biçimleri, Ataç Yayınları, İstanbul 2004

Fuat Aydın, Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Ataç Yayınları, İstanbul 2005

D.S. Sarma, Hint Dini Tarihine Giriş, Ataç Yayınları, İstanbul 2005

Fuat Aydın, Hristiyanların İslam'ından Müslümanların İslam'ına, Ataç Yayınları, İstanbul 2005

İçindekiler

Giriş.....	9
Hint Tarihi Dönemleri.....	13

I

Buda'nın Doğumuna Kadar Olan Dönem (M.Ö. 1200-M.Ö. 560)	15
--	----

II

Buda'nın Doğuşundan Mauryan İmparatorluğu'nun Çöküşüne Kadar (M.Ö. 560-M.Ö. 200)	25
--	----

III

Mauryan İmparatorluğu'nun Çöküşünden Gupta İmparatorluğu'nun Doğuşuna Kadar (M.Ö. 200-M.S. 300)	43
--	----

IV

Guptalar Dönemi (M.S. 300-700)	57
--------------------------------------	----

V

Harşa İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Rajputlar Dönemi (M.S. 700-1200)	65
---	----

VI

Delhi Türk Krallığı Dönemi (M.S. 1200-M.S. 1565)	79
--	----

VII	
Ekber Şah'ın Hakimiyetinden İngiliz İşgaline Kadar	
(M.S. 1560-M.S. 1800)	93
VIII	
İngiliz İşgalinden Günümüze Kadar	
(M.S. 1800-M.S. 1940)	101
Bibliyografya	105
Yazarın Kullandığı Kaynaklar	105
Dipnotların Hazırlanmasında Kullanılan Kaynaklar.....	107
Dizin.....	107

Çevirenin Önsözü

Elinizdeki metin D. S. Sarma'nın Hint Dini Rönesansını konu alan *The Renaissance of Hinduism*, Benaras Hindu University, Benares 1944, 686 sayfalık hacimli kitabına, söz konusu Rönesansını anlamada alt yapıyı oluşturma açısından faydalı olacağını düşünerek kaleme almış olduğu giriş kısmının, dipnotlar eklenerek tercüme edilmiş halinden oluşmaktadır.

Zikredilen bu kısımda müellif, Hint dini düşüncesini ve bu düşünce içinde meydana gelen değişimler; ortaya çıkan yeni dini hareketleri (Budizm, Cayinizm); Hinduizm içinde vuku bulan felsefi ve tasavvufi din yorumları (Şankara, Ramanuja ve Alavarlar vs. gibi) ve Senkretik hareketler (Ekber Şah'ın *din-i ilahisi* gibi) tarihsel dilimlere uygun olarak ayrıntıya girmeden, binlerce yıllık dini bir tarihi içinde Hint dininin geçirdiği değişiklikleri anlamayı kolaylaştıracak şekilde, derli toplu bir şekilde ele alınmıştır.

Türkçe'de Hint dinlerini ya da bu dinlerden birini veya onlarla ilgili her hangi bir konuyu ele alan çalışmalar¹ olmakla bir-

1 Hemen ilk anda aklımıza gelenler olarak şunlar zikredilebilir: Ömer Hilmi Buda, *Dinler Tarihi*, Vakıf, Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul 1935 (Hint, Çin ve Japon Dinlerini ele alır); Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1947, I-III (kitap içindeki Hint dinlerini ele alan bölümler); Kürşat Demirci, *Hint Kutsal Metinleri, Vedalar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991; Louis Renou *Hinduizm*,

likte Hinduizm, içinde ortaya çıkarak birer mezhep, müstakil birer din haline gelen dini ve felsefi yorumları bir bütün halinde veren fazla metnin olduğu söylenemez. Olsalar bile, bu kadar küçük bir hacim içinde bütün bunlara yer verenler çok azdır. Bu yüzden elinizdeki metin, Hint dini düşüncesi ve ondaki gelişim ve değişimleri bir bütün olarak görülmesini sağlar düşüncesiyle çevrilmiştir.

Ancak hacim olarak küçük olsa da, ele aldığı konuların yoğunluğundan dolayı; metinde çok sayıda, dini inanç şekillerini ifade eden kavramlara, kutsal metin isimlerine, tanrı isimlerine, felsefi sistemlere, mistik ekollere, önemli dini ve gayr-i dini şahsiyetlere yer verilmiştir. Yer yer yazar tarafından bunlarla ilgili açıklamalar yapılmış olsa da, genel olarak yalnızca zikredilmekle yetinilmiştir. Konuyu tam olarak aşına olmayanlar için yapılan göndermelerin anlaşılır olması için tercümede, metinde yer alan her türlü kavram hakkında kısa da olsa açıklayıcı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ancak, dipnotlandırma yapılırken metnin dipnotlardan ibaretmiş hissi verilmesinden korkulduğu ve zaten büyük kısmı itibariye metinde daha önce gerekli açıklamalar yapıldığı düşünüldüğü için sonlara doğru bu dipnotlar giderek azaltılmıştır.

Ayrıca, metnin orijinal halinde yalnızca I. II. III. gibi bölümlemeler ve bunların altında tarihler verilmişken; bu bölümlemelerin (en azından siyasi yapılar, imparatorluklar, hanedanlıklar vs. gibi) içerikleri göz önünde bulundurularak tek düzeliği ortadan kaldırmak maksadıyla başlıklar ilave edilmiştir.

Fuat Aydın/Sakarya-2004

çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 1993; Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, haz. Mehmet Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 1994; Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İncisiyle İlişkisi*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1996; Korhan Kaya, *Hinduizm*, Dost Yayınları, Ankara; Ananda Comaraswamy, *Hinduizm ve Budizm*, çev. İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

Giriş

Kadim Hindu tefekkürünün özelliklerinden biri, tarihe karşı ilgisiz oluşudur. Mesela, antik ve hatta ortaçağ Hindu yazarlarımız bir kitabın içeriğinin tartışırken müellifin hayatıyla ya da yaşadığı tarihe çok az ilgi gösterirler. Eseri doğuran şartlardan daha çok, doktrinin sağlamlığına ya da tecrübenin gerçekliğine bakarlar. Sir Charles Eliot'un dini zihin hakkında söylediği şey, özellikle onlar için geçerlidir: "Zamanımızdaki bilimsel zihin, bilimin tarihini uzun uzun düşünmediği gibi, dini zihin de gerçekte dinin tarihi ile ilgilenmez²." Modern batılı yazarlar, düşünce ve sanatın tarihsel olarak araştırılmasına gereğinden çok önem verme de, çiçeği ve meyvesinden hoşlanmak yerine bir ağacın köklerine bakmada aşırı giderken Hindu yazarların da tarihi bütünüyle görmezlikten gelme hususunda, aşırı gittiklerinde şüphe yoktur. Bizim tarih diye kavramsallaştırdığımız şey, -şüphesiz- kaydetmek için araştırdığı ve bir çok yönü olan hakikatten çok uzak olabilir.

Tarih, çoğu kez olayların çok kusurlu ve öznel bir görünüşü de olabilir. Her şeye rağmen kusurlu, tek taraflı olmakla birlikte, yine de bir konunun tarihsel olarak incelenemesinin ken-

2 Sir Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism*, London 1921, II, 166.

dine özgü bir değeri vardır. Bir din hakkındaki tarihsel bir inceleme, dindar insanların çoğu için bile bizatihi bir değere sahiptir. Mesela, tarihsel bir araştırma, Hinduizmin hangi doktrinlerinin *Vedalar* dönemine³; hangi doktrinlerin daha sonraki *Puranalar*⁴ dönemine ait olduklarını ve hangi sebeplerin Hinduizm'in bir dönemde büyümesine ve güçlenmesine; bir başka dönemde ise çöküşüne katkıda bulunduğunu bilme hususunda bizim için faydalı olduğu gibi; tarihsel bir araştırma XIX. ve XX. yüzyıldaki büyük Hint rönesansının tetkikine başlamadan önce, dünyanın bu kısmında neredeyse medeniyetin başlangıcına kadar geri giden Hinduizm'in uzun tarihinin kuş bakışı bir görü-

-
- 3 Vedik dönem: Vedaların yazıya geçirildiği i.ö. 1500-1000 arası döneme verilen ad.
 - 4 Hindistan geleneğinde, Gupta imparatorluğu (m.s. 4 yy'dan ileri doğru) zamanından kalma olduğu genel olarak kabul edilen kutsal metinler grubuna *Puranalar* denir. Ancak, bunlarda yer alan malzeminin çoğu tarih olarak daha eskidir. *Puranalar*, smriti diye ifade edilen vahiy kaynaklı olmayan kutsal yazılar içinde varsayılır. Bu metinler, Hint mitolojisini ele alırlar ve bayramlar, kast yükümlülükleri ve hac mahallerini kapsarlar. On sekiz ana *Purana* vardır. Bu on sekiz *Puranaya* ilaveten, onlara bağlı ve *Upapuraneler* olarak bilinenler de vardı. Geleneksel olarak *Puranalar*, *Mahabharata* destanının yazarı ve Veda ilahilerinin derleyicisi olan Vyasa'ya atfedilir. Şiir halinde yazılmış olan *Puranalar*da ele alınan konular hususunda belli bir kalıp vardır: Dünyanın yaratılması, yok olması, tanrıların ve kahramanların soy kütüğü, farklı manuların ard arda gelen hakimiyetleri ve hanedanlar. Yardımcı kanona dahil edilmelerini takiben, *Upanişadların* öğretilerini sıradan halkın anlayabileceği bir şekilde popularize etme ve somutlaştırma fonksiyonu gördüğü kabul edildi. Özellikle yaratılışa ilgili bölüm olmak üzere, *Puranalar*'da felsefi ve teolojik düşünceler birbirine girmiştir. Samkhya-Yoga kategorileri yoğun bir şekilde kullanılır ve değişikliğe uğratılmış bir monizme ya da *bhedabhedavada* (tanrı, dünya ve ruh arasındaki farklılık ve farksızlık hakkındaki doktrin, *Visistadvaita*) yönelik bir eğilim vardır. Bunlardan her biri, Hint tanrı üçlemesini oluşturan tanrılardan Vişnu, Şi va ve Brahma'dan birini yüceltir. Bu metinler, avam Hinduizm'inde çok önemlidirler. Bunların en önemlisi de, *Bhagavata-Purana*'dır. Krişna'nın ilk hayatını anlatan bu Purananın Hindistan dini düşüncesi üzerinde muazzam bir etkisi vardır.

nümünü ortaya koyma açısından bizim için de kesinlikle faydalı olacaktır. Ancak, sahip olduğumuz arşivlerin, bize yalnızca bir zamanlar var oldukları şekliyle gerçekliğin kusurlu bir parçasını ifade ettiklerini, kadim Hindistan tarihinin sözde gerçekleri ve tarihlerinin bir çoğunun oldukça belirsiz şeyler olduklarını ve her ne olursa olsun dönemlere ayrılan tarihin bütün bölümlerinin de açıkça suni bir bölümleme olduğunu unutmamamız gerekir. Bu kayd-ı ihtirazla birlikte, imdi Hinduizm'in on dokuzuncu yüzyıla kadar ki kısa tarihsel bir taslağını vermeye başlayabiliriz.

Hint Tarihi Dönemleri

Her şeyden önce gelin, Hindistan tarihinde uygun dönüm noktaları bulalım ve bunlar haklarında biraz daha geniş genel-leştirmeler yapabileceğimiz az çok kullanılabilir dönemlere ayıralım. En erken zamanlardan *Buda*'nın doğumuna ya da kabaca m.ö. 2000'den m.ö. 560'a kadar olan birinci dönem; *Buda*'nın doğumundan Mauryan İmparatorluğunun⁵ çöküşüne kadar ya da m.ö. 560'dan m.ö. 200'e kadar olan ikinci dönem; Mauryan İmparatorluğunun çöküşünden Gupta İmparatorluğunun doğuşuna veya m.s. 200'den m.s. 300'e kadar getirebileceğimiz üçüncü dönem; Gupta İmparatorluğunun doğuşundan Harşa⁶ impara-

-
- 5 Mauryan İmparatorluğu; kuzey Hindistan'ı i.ö.321-184'e kadar yöneten Chandragupta tarafından kurulan bir hanedanlıktır. En tanınmış hükümdarı, i.ö. 273'de tahta çıkan, *Budizm*'in gördüğü en büyük hamisi ve yayıcısı olan Aşoka'dır.
 - 6 Kral Hashavaradhana (606-647), büyük kuzey Hindistan'ı Hindistan'ın büyük Budist yöneticilerinin sonuncusu olarak yönetti. Uzun savaş yıllarının arkasından, kendisinden önceki Aşoka gibi, hoşgörülü, aydınlanmış ve ilerici bir monark olarak ülkeyi idare etti. Sanatların koruyucusu ve meşhur bir yazar olan Harsha, bütün krallığında Ahimsa'yı güçlendirme hususunda yapılması gereken her şeyi yaptı. Din hususunda hoşgörülü olan kral, Hindulara tam olarak özgür olmaları için gereken ortamı sağladı. Ölümünden sonra, Hindular bütün hakimiyeti ellerine geçirdirler.

torluğunun çöküşüne veya m.s. 300'den m.s. 700'e kadarki zaman dilimi olmak üzere dört dönem, ayrılabilir.

M.s. VIII. yüzyılla birlikte tarihimizin Ortaçağ dönemi başlar. Bu da yeniden bölümlere ayrılabilir. Harşa imparatorluğunun çöküşünden Delhi'de Müslüman bir krallığın⁷ kuruluşuna kadar veya m.s. 700'den m.s. 1200'e kadar ki birinci dönem; Delhi'de Müslüman bir krallığın kurulmasından, Ekber'in⁸ yönetimi altında Moğol İmparatorluğunun doğuşuna veya 1565'te Talikota savaşı⁹ kadar, ya da kabaca m.s. 1200'den 1560 kadar olan ikinci dönem; Moğol İmparatorluğunun doğuşundan İngiliz hakimiyetinin kurulmasına veya m.s. 1560'dan 1800'e kadar olan zaman dilimine üçüncü dönem denebilir. Bu üç dönem Hindistan tarihinin ortaçağı diye isimlendirilen dönemi meydana getirir.

İngiliz hakimiyetinin kurulmasından, yani 1800'den günümüze kadar uzanan dönemle ise modern dönemimiz başlar. Tabii ki, bu bölümlemeler yapaydır; ancak yine de buradaki maksadımız için uygundur.

-
- 7 Delhi Müslüman Krallığı (Sultanlığı); Gazne Sultanı Gurlu Muizü'd-din Muhammed, II. Tarin'le Karnal yakınında vuruşmasında Hindu ordusunu ezdikten sonra ünlü komutanlarından Aybey'i Hindistin'a bırakarak kendisi Gazne'ye döner. Aybey bir yıl sonra 1193 Delhi'yi ele geçirir. Delhi Sultanlığı Aybey'in bu fethiyle fiilen 1206 ise gerçek anlamda kurulmuş oldu. Bu sultanlık, 1206'dan 1451'e kadar varlığını devam ettirdi.
 - 8 Ekber Şah, Ebul Feth Celaleddin (1555-1605). Hind-Türk Devleti Gürkanlıkların üçüncü hükümdarı, Hümayun'un oğlu; Babür'ün torunu. On üç yaşında imparator oldu. Elli yıl hükümdarlık yaptı. Çağının en geniş ufuklu tacidarı. İslam'la Hint inançlarını mezceden bir mezhep kurmak istedi. Bununla ülkesindeki inanç karışıklıklarına son vermeyi; inanç açısından yekpare bir toplum yaratmak istiyordu. Bu yeni mezhebe, din-i ilahi ya da din-i hak adı verilmişti. Ancak, bu garip terkip bütün semavi olmayan inaçlar gibi unutuldu gitti.
 - 9 Talikota Savaşı; Birleşik dört türk devletinin Vijayanagar Hindularına karşı 1565'de savaş yaptıkları yer.

I

Buda'nın Doğumuna Kadar Olan Dönem (M.Ö. 1200-M.Ö. 560)

M.Ö. 2000'den 560'a kadar uzanan dönem, genellikle Vedalar dönemi olarak isimlendirilir. Modern bilim adamları bu dönemi:

1. Mantralar Çağı¹⁰
2. Brahmanalar Çağı¹¹
3. Upanişadlar Çağı¹² olmak üzere üçe ayırırlar.

Mezkur çağların tam olarak ard arda gelmediği, fakat dikkate değer bir şekilde birbirleri üzerine yığıldığını anlamamız

-
- 10 Mantra: Vedalardan kutsal olduğu kabul edilen bir cümle (ya da daha genel olarak her hangi kutsal bir formül). En meşhur mantra, *Gayatri*dir. Brahmanik Hinduizm'de, mantraların ilişkilendirildikleri maddelerin doğasına nüfuz ettikleri ve böylece de, onları kontrol altına aldığı öğretilir. Mantra'nın en temel şeklinin "tohum- formülü" ya da *biija-mantra* ve en meşhur ve en etkili tek heceli mantra-nın da *Om* (ya da *Aum*) olduğu öğretilir. Mantraların batini yorumları hususunda, Tantrik yorumlar karakteristik bir özelliğe sahiptir. Teorik olarak, bir mantranın doğru anlamını şakirt, ancak bir üstadın ağzından öğrenebilir.
- 11 Brahmanlar: "Şerhler", "izahlar" anlamına gelir. Vedaların haber verdiği, "kurban bilgisini" açıklama ve yorumlamaya hasredilen kitaplardır. Düz yazı olarak kaleme alınan Brahmanalar, *Rigveda*'dan sonra ve yaklaşık i.ö. 1000'den itibaren derlenmişlerdir. Brahmanaların en önemlisi ve aynı zamanda en yenisi *Ak Yajur-Veda*'nın *Çatapatha Brahmana* adlı tefsiridir. Bu mö. V. yüzyıla aittir. Her Veda'ya ait Brahmanalar vardır. Bunlar şunlardır: *RigVeda*'nın *Aitreye* ve *Caushitaki Brahmana*; *Atherve Veda*'nın *GôpathaBrahmana* vs; *SamaVeda*'nın Brahmanası ise, *Tandya*'dır.

şartıyla, bu uygun bir ayırımdır. *Mantralar* veya İlahiler, şairlerin eserleridir; ayrıntılı ayinsel eserler olan *Brahmanalar*, rahiplerin çalışmalarıdır; gizli öğretilerden oluşan *Upanişadlar* ise, mistiklerin vahiylerinden oluşurlar. Hinduizm'in tarihinin bilinmeyen bir geçmişte *Rig-Veda*'da kaydedilen ilahilerin bir araya getirilmesiyle fiilen başladığını söyleyebiliriz. Bu ilahilerde insan zihninin ateş, rüzgar ve yağmur gibi doğanın yarı şahıslaştırılmış güçlerine ibadetten, etrafımızı kuşatan dünyalar kadar bizim de bir parçası olduğumuz Mutlak Ruh'u idrak etmeye doğru ilerleyişinin en şaşırtıcı kayıtlarına sahibiz.

Bu gelişim sürecini izlemek ilginç olmalı¹³. *Vedalar*'da dini şairleri, kah ilerleyerek kah gerileyerek, kah sevinçli kah üzüntülü ve arkalarında parçalanmış idoller, devrilmiş ilahlar ve terk edilmiş inançlar bırakarak Sonsuz Ruh'a doğru el yordamıyla ilerliyor buluruz. Birliğe yönelik kararlı bir araştırma dışında hiçbir şey onlar için önemli değildir. Sadece yarı kişileştirilmiş tabiat fenomeni olan popüler inancın tanrıları, onlara sonsuz ruha doğru ilerlemede ip ucu verir. Bir tanrı yavaş yavaş bir başkasına dönüştü; aynı sıfatlar birden fazla tanrıyı tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Bu ilahlar arasında bu kadar çok yığılma olduğundan, bütün ilahların temelde, tek olmaları gerektiği sonucuna varıldı. O zamandan beri Veda şairlerinin adeti, bir tanrıyı överek göklere çıkarırken o anda onu en yüce yapmak ve diğerlerinin iddialarını görmezlikten gelmekti. Bu adeti

12 Kelime anlamı olarak, "dizinin dibine, bir ustadın dizinin dibinde" anlamını ifade eden ancak terim olarak bir doktrin ve "gizli öğreti" anlamına gelen *Upanişad*, *Vedalar*'ın son kısmını oluşturan *Sama Veda*'ya verilen bir isimdir. Klasik ya da temel *Upanişadlar* muhtemelen m.ö. 800 ile 400 arasında derlenmiş ve Sanskritçe olarak yazılmış olan metinlerdir. Ms. 15. yüzyıla kadar gelen başka bir çok *Upanişad* olmakla birlikte bunlar, vahyi kitaplar (şruti) statüsünü alamamışlardır; bu yüzden ismi altında yaklaşık yüz tane kadar *Upanişad* olmasına rağmen, *Upanişadlar* denildiği zaman, esas olarak anlaşılan on üç temel *Upanişad*'dır. Bunlara çoğunlukla *Vedanta* (*Vedaların sonu*) diye gönderme yapılır. *Upanişadların* öğretisi homejen olmamakla birlikte, bir çoğunun ortak olduğu konular vardır. Bu, evrenin ezeli ve temel esası meselesidir. Bu, *Upanişadların* en eski terimi olan *atman* ya da *Brahma* ile ifade edilir.

13 Bkz. Bloomfield, *The Religion of the veda*, s. 228-248.

Max Muller, Henoteizm¹⁴ olarak isimlendirerek söz konusu inan-
cı monoteizme giden yolda bir adım olarak kabul etti. Fakat mo-
noteizm, *Vedaların* şairlerine bu yolla gelmedi. Ne güç tanrısı
İndra¹⁵, ne doğruluk tanrısı Varuna¹⁶ nihai olarak en yüce ma-
kama yükseldi. Diğer yandan, bu güçlü ilahları arkasına almak
ve onların ifadesi olan gücü ele geçirmeye yönelik bir teşebbü-
sü vardı. İyi bilinen bir ilahi şöyle der:

14 Henoteizm: Yunanca "bir" anlamına gelen "henos" ile tanrı anlamına
gelen "theos" kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir deyim-
dir. Max Müller tarafından, münhasıran bir Tanrı'ya ibadet eden ve
onun takip eden, aynı zamanda başka tanrıların da var olduğunu ve di-
ğer halklar tarafından ona tapınılmasını da meşru olduğunu kabul
eden halkların dinsel anlayışlarını ifade etmek maksadıyla geliştirilen
bir kavramdır. Kavram bu anlamıyla, İsrail'in en eski Yahve tapını-
mından Deutero-İşaya'nın yazılarında 6. yüzyılda ulaşılan saf monotezime
kadar olan tutumlarını ifade etmek için kullanıldı. Bu yaklaşım aynı za-
manda Mısır dininde de görünür. Yahveh'nin diğer bütün tanrıların en
üstünü olduğu İsrail dini için bu kavramın kullanılmasının doğru olup
olmadığı hususunda bilime adamları arasında yoğun bir tartışma var-
dır. Şimdilerde, henoteizm vasıtasıyla bir ilkel politezimden, monoteiz-
me doğru gelişen açık bir ilerlemenin olmadığı genel olarak kabul edil-
mekde; onun yerine, bu anlayışların dini geleneklerin çok zengin fark-
lı yapısı içinde alternatif perspektifler olarak görülmesi gerektiği ifad
edilmektedir. Müller bu kavrama alternatif olarak, Kenoteizm tabirini
de kullanır.

15 *Rig-veda* ilahilerinin büyük bir kısmının kendine adanan ve Veda tanrı-
ları arasında ilk sırayı alan tanrı. Savaşçı, Soma'ya düşkün, kaleleri tah-
rip eden ve Dasyus'un düşmanı olarak tasvir edilir. Yüce Varlığın bir
çok özelliklerine sahiptir. Onun faaliyeti, hem yaratıcı hem de kurtarı-
cıdır. Vişnu-Krişna ve Şiva-Devi ibadetinin yerini almıştır. *Puranalar*'da
çoğu kez Krişna'nın rakibi olarak betimlenir. İndira adına yapılan bay-
ramlar, bugün hala Nepal'da kutlanmaktadır.

16 Varuna; Göksel tanrılardandır. *Rig-veda*'da adı geçen en büyük tanrılar-
dan biridir. Genellikle, Mitra ile birlikte bir tanrı ikilisi oluşturlar. Yal-
nızca ona hasredilen ilahi sayısı, bir düzünden fazladır. Varuna'nın yü-
zü, gözü, kolları, elleri ve ayakları vardır. Yürür, araba sürer, oturur, yer
ve içer. İnsanları gözlediği gözü, güneştir. Bu yüzden ona güneş gözlü,

“O Varlık tektir, bilge kişi onu Agni¹⁷, Yama¹⁸ ve Matarisvan¹⁹ gibi değişik adlarla isimlendirir”.

denilir. Çok uzakları görebilir; bing gözü vardır. Sık sık evrensel kral olarak da isimlendirilir. Kşatra (hükümdar), ve asura (en yüce ruh) diye hitap edilir. Varuna, fiziksel ve ahlaki düzeni ayakta tutmasıyla övülür. O, dağ kanunlarının efendisidir. Cenneti ve dünyayı kurmuş, onları kendi kanunuyla birbirinden ayrı tutmuştur. Havada dolaşan rüzgar onun soluğudur. Onun emriyle ay gece parlar; yıldızlar ışıldar; gündüz ise hepten kaybolurlar. Bazan mevsimlerin düzenleyicisi olarak da görünür. Aynı zamanda suların da düzenleyicisidir. Nehirleri akıtan, okyanusu su ile dolduran o dur. Mitra ve Varuna, nehirlerin efendisidirler ve gökten su indirerek, doğayı canlandırırlar. *Atharvaveda*’da evrenin yöneticisi ve suların düzenleyicisi olarak zikredilir. Bir ahlak yöneticisi olarak Varuna, diğer tanrılardan çok daha yukarılardadır. Günah işlendiğinde çok öfkelenir; emirlerine uyulmadığında şiddetle cezalandırır. Günahkarların önüne çıkardığı engelleri meşhurdur. Ancak tövbe edenlere karşı da merhametlidir.

- 17 Agni; yer tanrılarındandır. Hint inancının en kutsal unsurlarından biri olan kurban ateşinin kişileştirilmiş halidir. Üç şekilde bulunur: Cennette güneş, havada parlaklık ve yerde ateş olarak. Agni, Vayu-Sürya yahut Agni-İndra-Sürya üçlüsünde yer alır. Hint tanrı hiyerarşisinde İndra’dan sonra gelir. Alev saçlı, sivri çeneli, kıvıllı sakallı, altın dişli olarak tasvir edilir. İnsanlarla tanrılar arasında arabulucu, insanların evlerinin koruyucusu ve onların yaptıklarını gözleyicisidir. Kurban ve tapınakların temel ögesidir.
- 18 Hint ölüm tanrısı olan Yama, gökyüzünün bilinmez uzaklıklarında oturur. Tanrıların evi olan barınağı, flüt ve şarkı sesleriyle çınlar. Soma, Yama tarafından sıkılır; kurban töreni sırasında yağ ona sunulduğundan, törendeki yerini alır. Ona, inananlar tarafından tanrılara ulaşmak amacıyla uzun ömür için dua edilir. Sürekli olarak yanında, elçileri olan aç gözlü iki köpek vardır. Köpekler dört gözlü ve geniş burunludur. Yaman’ın diğer elçileri de, baykuş (ulüka) ve güvercin(kapota)dir. İnsanların ilki ve ilk kez ölüp göçen kişi olarak düşünülen Yama, bir ceza verici olarak değil, yalnızca can alıcı olarak görünür. Hint-İran döneminde Avesta’da görülen Yima ve Yimeh, *Rigveda*’daki Yama ve Yami ile özdeşdir. Destanlarda, Manu’nun kardeşi, Yudhisthira’nın babasıdır. Ölümün efendisi ve dünyadan göçmüş ruhların tanrısıdır. Bir çok karısı olan Yama’nın başka isimleri de vardır: Mrityu (ölüm), Kala (ölüm), Antaka (ölüm), Kritanta (Bitirici), Dandadhara (Sopa Taşıyan), Pitripa-

Yine bazen, bir çok tanrı için ortak yaratıcı güç gibi çarpıcı bir sıfat kullanılır; kişileştirilir ve belli bir zaman için yüce bir ilaha dönüştürülür. Bu şekilde, bir müddet için hükümdarlık esasını elinde tutan -Visvakarman (her şeyin yapıcısı), Prajapati²⁰ (herşeyin Rabbi), Brahmana spatı (dindarlığın Rabbi), Prana²¹ (hayat), Kala²² (zaman) vs- bir dizi ilah buluruz. Fakat burada, cesur bir şair, zaman zaman biraz öne geçen bütün bu ilahlardan daha yüce bir birliğe atıfta bulunur. Yalnızca tanrılar değil, fakat insanlar ve var olan her şey onun spekülatif alanına dahil edilir. Benzer bir şiire göre, hepsi sonsuz tanrıça Aditi'nin²³ çocuklarıdır. Bu yüzden artık o, yalnızca monoteizm meselesi, monizm meselesi değil; dünyadan ayrı Yüce bir tanrı-

ti (Atalar Ruhu Efendisi), Pretaraca (Ruhuların Efendisi), Sraddhadeva (Cenaze Tanrısı), Dharmaraca (Adalet Tanrısı) gibi.

19 Mataris van, bazen Agni'nin, bazen de Agni'yi insanlığa getiren bir tanrının ismidir.

20 Prajapati Hinduizm'de yaratılışın efendisidir; bir baba figürüdür. Tanrıların ve şeytanların onun çocukları olduğu kabul edilir. Bazıları onun bir yüce varlık olduğunu düşünmektedir.

21 Prana; soyut tanrılardandır ve Soluk anlamına gelmektedir. *Upanişadlar'da* "yaşam soluğu" ya da "yaşam" anlamında kullanılır.

22 Kala (soyut tanrılar). Zaman. *Atharvaveda'da* (XIX, 53-54) kozmogonik bir güç olarak gösterilir. Her şeyin sahibi, Pracapati'nin babasıdır. Kala, önce Pracapati'yi, sonra da bütün canlıları yaratmıştır (XIX, 53/10). Bu tanrı epik devirde de görülür. *Mahabharata'da* "her şeye hakim, her şeyin nedenidir". Kala, "kader" olarak kabul edilir (XIII, 1/XII, 153). Ona kimse karşı koyamaz; herkesin onun iradesine boyun eğmesi gerekir. Bazı *Puranalar'da* tarı Brahma, Kala biçiminde ortaya çıkar. Kala, aynı zamanda Yama'nın isimlerinden biridir.

23 Hindu Veda ana tanrıçasıdır. Yeryüzünün şahıs olarak düşünülmesi ve göğsü merkez olarak kabul edilir. İsmi "sonsuz" anlamına gelir. Ölümsüz inekle sembolize edilir ve sınırsız ışığın, bilincin ve birliği bedenleştirdiği söylenir. Keza, dünyayı kaos ve cehaletten koruyan Adityaların annesidir. Dünyanın ilahi düzenini yönetir ve kendisine inanların hastalık ve günahı kurtarabildiği söylenir. Aditi, beşeriyetteki evrensel ve ilahi olana denk gelirken, kız kardeşi Diti ise, bireysel, insani ve bölünmüş olan her şeye karşılık gelir.

ya ibadeti değil fakat, dünyada ve dünyanın ötesinde, sadece onun kısmi bir ifadesi olan bir ruha dair tasavvurdur. Bu safha bütün olarak yalnızca *Upaniṣadlar*'da bulunur, ama zaten biz, ilahilerde düşünce kategorilerinin ötesinde "Bir"e -her şeyin ilk sebebine- ulaşmaya yönelik bir teşebbüsün yapıldığı meşhur yaratılış ilahisine sahibiz. Mantra çağındaki bir diğer önemli gelişme; daha sonraki zamanlarda Hint düşüncesinin ayırıcı özelliklerinden olan Karma Yasası ve Dharma'nın kendisinden türediği kozmik düzen ya da *Rta* kavramının ortaya çıkışıdır. Esasında *Rta*, mevsimlerin birbiri ardından gelmesi ya da ürünlerin hasat edilmesi gibi doğal olaylar düzenini ifade etmekteydi. Ancak çok geçmeden yalnızca kozmik düzeni değil fakat, aynı zamanda ahlaki düzen anlamını da ifade etmeye başladı. Tanrılar, özellikle de doğruluk tanrısı Varuna, hem doğa hem de ahlaki düzenin koruyucuları olarak övüldüler. Evrenin düzeninin kurban vasıtasıyla devam ettiği var sayıldı. Gerçekte meşhur *Puruṣa-Sukta*'ya göre bizzat evreninin kendisi tanrılar tarafından icra edilen bir kurbanın neticesidir. Böylece Yajna ya da kurban vasıta, *Rta* ise hedef haline geldi.

Tedrici olarak kurbanlar o kadar çok önemli; öyle kompleks ve farklı bir hale geldiler ki, Brahmanlar çağında bir tür mekanik ve ruhsuz *kurban dini*, yaygınlaşmaya başladı. Bununla beraber bu mekanik çağın dini düşüncesinde bile zikre değer bir kaç gelişme meydana geldi. Çünkü bu çağda, insanların tanrılara, Rişilere²⁴ ve Pitrlere²⁵, insanlara ve hayvanlara bir borcu olduğu düşüncesi geliştirildi. Yine bu çağda, ilk kez *Rig-Veda*'nın daha sonraki kısımlarında zikredilen dört varna²⁶ ile birlikte

24 Bir bilge ya da şair; özellikle de Veda ilahilerini telif eden kişiler. Kadim dönemde ve günümüzde hikmetleri kabul edildikleri için kendilerinin rişi adı verilen kişiler vardır.

25 Pinda (en yakın akraba tarafından son ayinlerle ilişkili olarak atalara sunulan pişmiş küçük prinç topu) sunulan babalar, dedler, atalar.

26 Varna, literal olarak renk anlamına gelir. Hindu toplumunda, doğumdan getirilen özelliklere dayanan en geniş sosyal üniteyi ifade eder. Bu

dört aşrama²⁷ düzenlendi ve varna-aşsrama-dharma düşüncesi, halkın zihinlerinde şekillenmeye başladı. Bu dönemde henüz, yeniden doğum (rebirth) ve karma doktrinlerine yapılan açık bir göndermeye *Brahmanalar*'da sahip değiliz. Ancak eğer o, bütün insanların öldükten sonra bu dünyadaki amellerinin karşılığının verileceği yeni bir dünyada doğmaları şeklinde kabul ediliyorsa, bu anlayışa doğru giden yolda olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ve eski tanrılara gelince, hala onlara ibadet edilmektedir; ancak Prajapati²⁸ en önemli tanrı olur; dünyanın yaratıcısı Vişnu, önem kazanır ve kurbanın simgesi haline gelir. Şiva görünmeye başlar ve kısa bir süre sonra, Veda tanrısı Rudra ile özdeşleştirilir. Böylece Brahmanalar çağı gibi erken bir devirde, bazı bilim adamlarının Aryan öncesi bir ilah olarak kabul ettikleri Şiva ibadeti ortaya çıkmaya başlar ve halk inancının temeli haline gelir. Kurbanların titiz bir şekilde icra edilmesinin büyük büyüsel değerinin olduğuna inanılan bir çağda, rahiplerin en üstün ve her istediklerini yapacak güçte olmaları kaçınılmazdır.

Dinimizde sahip olduğumuz ve *Upanişadlar* tarafından temsil edilen ilk Rönesans, bu çöküş döneminden sonradır. Hint di-

dört Varna, Brahmanalar, Kştriyalar, Vaişyalar ve Sudralardan oluşur. Aşrama ise, Hind geleneğinde, hayatın dört safhasından herhangi bir safhasını ifade eder. Bu dört safha ise şunlardan oluşur: Talebelik dönemi/ ilk gençlik dönemi (Brahmacarya), aile reisliği dönemi (Grhastya), ormandaki yaşam dönemi (Vanaprastya) ve evsizlik/her şeyi reddetme dönemi (Samnyasin). Dharma, kozmik-sosyal düzen ve onunla ilgili kurallar anlamına gelir. Dharma, Hinduizmin temel ilgi alanını oluşturur ve Hinduizm kendisini, *Sanatana Dharma* diye isimlendirir. *Bhagavatgita*, Krişna'nın avatar oluş sebebini, dharmanın tehdit edildiği zamanlar olduğunu söyler. Dharma, hem genel ahlaki kuralları hem de, kast üyelerinin uymaları gereken hususi kuraları içerir. *Manusmrti*, Dharma'nın kaynağı olarak Vedaları kabul eder.

27 Bir Hindunun hayatının dört safhaya ayrılmasıdır. Bunlar, öğrencilik devresi, evlilik devresi, içe kapanış ve dervişlik devresi.

28 Brahmanlar çağının en önemli tanrısıdır.

ni düşünce tarihinde, *Upanişadlar*'ın önemini hiçbir zaman abartmamalıyız. Ancak yine de, Himalaya'ya ait bu el kitapçıkları daha sonraki bütün düşünce akımlarının kaynağını oluştururlar. Onların Veda ilahileriyle olan ilişkisi, Kitab-ı Mukaddes'teki Yeni Ahit bölümünün, Eski Ahit'le olan ilişkisine benzer. Bütün Ortadoks Hindu okulları, onları mevsuk vahiyler olarak kabul ederler; meşhur *Bhagavad-Gita'nın onların esası olduğu* farzedilir; aynı şekilde *Brahma Sutra*, Upanişadik çiçekleri hep birlikte ipe dizen bir tehdit olarak betimlenir ve doğru olarak yorumlandığında ise *Buda dini*, onların en derin sezgilerinin yalnızca bir devamı olarak görülür. Bu yüzden söz konusu çağda, Hinduizmin temellerinin açık ve doğru olarak konulduğunu, daha sonraki çağların ise, yalnızca onların üzerine binayı inşa ettiğini söyleyebiliriz.

Upanişadlar çağının hakim kavramları Brahman, Atman, *mokşa*, Samsara, Karma, Upasana, Jnana'dır. Tanrılar geri plana çekilir. Rahipler daha az önemli sayılır; kurbanlar hor görülür; derin tefekkür, ibadetin yerini alır. İlahi bilgiyi kazanma, ayin ve törenlerden daha önemli bir hale gelir. Bazı batılı tenkitçilerin yaptığı gibi, daha önceki Veda çağı ilahilerindeki güçlü iyimserliğin (optimizm) yerini, bu çağda pesimizme bıraktığını söylemek bir hatadır. Bunun yerine sığır, ürüne ve düşmanlar üzerinde hakimiyete sahip olma hususundaki çocukça hazzın yerini, insanın ebedi mutluluğunun, bu dünyaya sahip olmaya değil, fakat, ruha sahip olmaya bağlı olduğunda gören gerçek insanlık ruhuna bıraktığını söylemek daha doğru olur.

. *Upanişadlar*'ın kahinleri, "bu Ben'e (Self) ve Brahman'ın bu dünyasına sahip olan biz, çocuk çocuğa ne işimiz düşer?", derler. Ve oğullar, zenginlik ve yeni dünyalara dair arzusun üstüne çıkarak, dilenciler gibi orada burada dolaşırlar. Onlar artık ölümü değil, sonsuz hayatı özlerler. Onlar kurbanları ölümden sonra sadece geçici bir cennete, oysa gerçek bilginin bu dünyada bile ölümsüz bir saadete götürdüğünü öğretirler. Bu yüzden, *Upani-*

şadlar çağında Jnana, yajna'nın ve Atman ya da insandaki ruhla özdeşleştirilen Brahman, Prajapati'nin yerini alır. Karma'ya, ritüelden daha geniş bir anlam verilir ve yeniden doğuş düşüncesiyle ilişkilendirilir. Karma Yasa'sı ve Samsara²⁹ süreci gibi ikiz doktrinler, yalnızca Hinduizm'in değil, fakat aynı zamanda Budizm ve Cayinizm'deki bütün okulların da, ana esasları haline gelir. Doğum ve ölüm çemberinden kurtulma yalnızca Jnana vasıtasıyla ya da Brahman ve Atman'ın (Evrenin Ruhu ve insanın ruhu) özdeşliğinin düşünülmesiyle elde edilmeye çalışılır. Bu evrensel dinde, Brahma hedef ve Jnana ona ulaşmanın vasıtasıdır. Bu iki kavram, dini hayatın göze çarpan ön yüzünü işgal etmeye başladı ve diğer bütün şeyler ona yardımcı bir hale geldi.

Tanrılar ve kurbanlar gibi, Varna ve Aşramada geri plana itildi. Daha sonraki dini hayatta bolca göze çarpan yoga ve tapas³⁰ bile, bu çağda çok önemli görünmezler. Ortaçağ Hindistan dini hayatının karakteristik özelliği olan *bhakti*'nin yerinde sadece belli koşullara bağlı olarak Brahman'a götüren meditasyona ya da upasanaya³¹ sahibiz; fakat hiç bir mabede ve tasvire değil. Cemaatle ilgili hiçbir ibadet, eski cemaate özgü kurbanın yerini almaz. *Upanişadlar*'ın dini kesinlikle ferdidir. Bu yüzden doğası gereği o, yalnızca çok az kimsenin dini olabilirdi.

29 Geçici dünya; doğum ve yeniden doğum döngüsü.

30 Kendi kendini öldürme. En eski zamanlardan günümüze kadar Hinduizmde var olan önemli bir düşüncedir. Yaygın olan inanca göre, kendi kendini öldürme, tanrıları hizmet ettirebilmek maksadıyla çağırmak için kullanılan gücün biriktirilmesine götürür. Puranlardaki bir çok hikayede, Indra'nın diğer tanrıların asketikleri, tapas vasıtasıyla daha fazla güç biriktirmekten alı koymaya yönelik teşebbüslerinden söz edilir.

31 Hinduizm'de ibadet olarak çevrilebilen kelimelerden (yajna, puja) biridir. Bunlar, tarihsel süreç içerisinde ibadetin geçirdiği safhaları ifade ederler. Kurban anlamına gelen yajna, Vedalar döneminde hakimdir; hem kamusal hem de evlerde yapılan ibadetleri ifade eder. Teistik din geliştiğinde, çiçek, meyve vs. takdiminde oluşan puja, ibadetin en yaygın şekli haline aldı. Upasana, çok geniş bir anlam örgüsüne sahiptir ve hem zahiri ritüelleri hem de içsel fiilleri olan meditasyon vb.lerini ifade eder.

II

Buda'nın Doğuşundan Mauryan İmparatorluğu'nun Çöküşüne Kadar (M.Ö. 560-M.Ö. 200)

Buda'nın doğumundan Mauryan imparatorluğunun çöküşüne kadar uzanan bir sonraki dönem bizi tarihi zamanlara getirir. Şimdi tarihler ve olaylardan biraz daha fazla eminiz. Budizm'in kurucusu yaklaşık m.ö. 566'da, Caynizm'in kurucusu yaklaşık m.ö. 547'de doğdu. Budizm ve Caynizm'in doğduğu sırada kuzey Hindistan'da var olduğu söylenen altı kraldan Magadha, m.ö. VI. yüzyılda önemli hale gelmeye başladı. Bunlardan tarihsel olarak bilinen ilk kral olan Bimbasara m.ö. 540'tan 490'a kadar hüküm sürdü. Onun mensubu olduğu Saisyuna hanedanını, Nanda hanedanı takip etti. Bu iki hanedanın Bimbasara, Ajtasatru, Nandivardhana ve Mahapadma gibi hırslı kralları Magadha'nın üstünlüğünü sürdürdüler; zira Mauryan hanedanının kurucusu Çandragupta m.ö. 325'te saltanatı ele geçirdiğinde "Magadha'nın Tarihi" Hindistan'ın tarihi haline gel-

di. Çünkü Çandragupta, bizim Afganistan ve Belucistan olarak bildiğimiz kısımları ihtiva eden kuzey Hindistan'ın hemen hemen tamamını içerecek şekilde imparatorluğunu genişletebilecekti. Bu arada İskender, kuzey-batı Hindistan'ı işgal etti; İndus nehrini geçti ve m.ö. 326'da Jhelum muharebesini yaptı; fakat askerlerinin daha ileri gitmeyi reddetmeleri yüzünden ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Ancak İskender'in istilasının etkileri, İndus vadisini ele geçiren Çandragupta tarafından hemen ortadan kaldırıldı. Çandragupta'yı, Mauryan imparatorluğuna güney Hindistan'ın büyük bir kısmını katan oğlu Bindusara takip etti. Bindusara'nın oğlu Aşoka, Kalinga'nın kuzey-doğu krallığını imparatorluğuna kattı. Aşoka'nın kitabeleri, onun geniş imparatorluğunun yapısı kadar kapladığı alanı da gösterir. Aşoka güneyin uç krallıkları Colalar ve Pandyalar dışındaki bütün Hindistan'a hakim oldu. M.ö. 273'ten 232'ye kadar olan kırk yıllık hakimiyet dönemi, dünya tarihindeki en mutlu dönemlerden biriydi. Sanki, *Mahabharata*'nın meşhur Yuddisthirası yaşamaya başlamış; böyle bir idealin gerçekleşmesinin imkansız olmadığını göstermeye ve büyük bir imparatorluğun başının da Dharma'nın bedenlenmesi olduğunu göstermek için tarihe adım atmıştı. Aşoka şüphesiz bir Budisttir; fakat, Budizm'in ahlaki idealleri Hinduizm'inkinden farklı değildir. Doğruluğun, hoşgörünün, gerçeğin ve hepsinden ziyade saldırgan olmamanın tahta çıkmasında, Mahatma Gandhi ve onun Hindistan hakkındaki Swaraj (bağımsızlık) ideline ulaşıncaya kadar, Aşoka'nın çabasına denk hiç bir şey Hindistan'ın sonraki tarihinde vuku bulmadı. Aşoka m.ö. 232'de öldü ve imparatorluğu zayıf haleflerinin yönetimi altında çok geçmeden dağıldı. Maurya hanedanının sonuncusu m.s. 185'de Sunga hanedanının kurucusu Pusyamitra tarafından öldürüldü.

Tabii ki, bu dönem Budizm'in altın çağıydı. Ancak gelin Budizm'in doğduğu ve geliştiği şartlara bakalım. Bu dönemde, *Srauta*, *Grihya*, *Dharma Sutra* ve *Mahabharatha*'nın en eski parça-

larından daha eski olan bir din düşüncesine sahip olabiliriz. Şartlar Brahmanalar'ın dönemindekine benzer görünmektedir. Aynı eski kurbanlara, aynı eski mekanik ayinlere ve tanrılar hakkındaki aynı eski inançlara sahibiz; üstelik *Upaniṣadlar*'ın büyük kahinleri asla yaşamamış ve öğretmemiş gibi, varnalar ve aşramalar üzerine daha güçlü bir vurguyla rahipler ortadoksisini, *Upaniṣadlar* felsefesi tarafından pratik olarak etkilenmemiş gibi var olmayı sürdürür. Dinlerine ayinler ve törenler hakimdir. Ahlaki kodları kast sisteminden alınmış ve ona özgüdür. Kendi sınıflarını, kendi ayinlerini organize ederek kendilerini katı uygulamalarla yükümlü tuttular; ancak, her şeye rağmen, dar dharma kavramlarına sıkıca sarıldılar; ahlaklarının mahdut karakterini sürdürdüler. *Upaniṣadlar*'da öğretilen yeni evrensel din ışığında, halkın müesseselerine yeni bir renk vermek maksadıyla büyük bir teşebbüse giriştikleri görünmez. Devir, açılıp yayılma değil, muhafaza devriydi.

Ancak burada, gelecek dönemler üzerinde yaygın bir etkiye sahip olmak için yönlendirilen önemli bir gelişmeye dikkat çekebiliriz. Sutralar'dan, m.ö. V. yüzyıla kadar erken bir devirde mabetlerde put ibadetini yerine getirmek için kullanılan profesyonel insanların olduğuna dair delillere sahibiz³². Vedalarda yer verilen kurbanlar daha ayrıntılı, kompleks bir hal ve *Upaniṣadlar*'da tavsiye edilen farklı upasanalar³³ onların yerini almaya başladığında putlara ibadet kültü kendiliğinden ortaya çıkmış görünür. Binaenaleyh, bu gelişmede atıfta bulunduğumuz Grihya-sutra³⁴ kurbanlarla ilgili olan Srautra-sutra'dan³⁵ tedrici olarak sonraları daha önemli bir hale geldi. Böylece, ortaçağ ve modern zamanların

32 Bkz. Kane'nin *History of Dharma*, Poone 1930, s. 710

33 İbadet için kullanılan isimlerden biri. Hem zahiri hem de Batıni ibadetleri kapsar.

34 *Grihya-sutra*, geleneksel Hindu hayat anlayışının ikincisi safhasına oluşturan ev reisliğinin yükümlülüklerini içeren metin.

35 *Srautara-sutra*, veda ritüeli ile ilgili olan metin.

Hinduizm’inde büyük bir rol oynayan mabed-ibadetinin temelleri m.ö. V. yüzyıl gibi erken bir dönemde atılmış oldu.

Bu yüzden rahipler, kurbanlarında ve dar hukuk kodlarında; genel olarak halk da hurafelerinde ve mezhebi tanrılarının ibadeti hakkında bilgiliyken, bu dönemde *Upanişadlar*’ın kahinlerini taklit eden, kendilerine ait fantastik metafizik teoriler ileri süren, birbirleriyle mücadele eden, yanıltıcı akıl yürütmeleriyle halkın zihinlerini karıştıran bir grup şarlatan ortaya çıktı. *Buda*’nın aydınlanma zamanında dünya ve ruh hakkında altmış iki kadar teorinin olduğu nakledilir. Teorilerin bir kısmı Vedalar geleneğe dayandırılırken, bir kısmı da onlardan bağımsızdı. Lafızcılar (literalist), dogmatikler ve fundemantalistler, materyalistler ve diyalektikçiler vardı. Tam bir dil karmaşası ve düşüntülü (spekülatif) bir kaos çağıydı. Gerçek din ve ahlak, ahlaksızlık, çocukça hurafeler ve boş tartışmalar yığını arasında kaybolup gitmişti³⁶.

Bu şartlar altında Budizm ve Caynizm, ıslah edici mezhepler olarak ortaya çıktılar. Ortodoks dinin ahlaki ideallerini muhafaza ettiler; fakat Vedaların otoritesini, rahiplerin hakimiyetini reddederek kurbanları terk ettiler. Ancak *Buda*’nın ülkesinin dini geleneğinden bütünüyle koptuğunu zannetmek bir hatadır. Rhys Davids’e göre, o bir Hintli olarak doğdu, Hintli olarak yetiştirildi, bir Hintli olarak büyüdü ve bir Hintli olarak öldü.

“*Gautama*’nın bütün eğitimi Brahmanizmdi; muhtemelen kendini, (o zamanki dini) edebiyattan farklı olarak, antik inanç ruhunun en doğru temsilcisi olduğunu zannediyordu; ve Hinduların en büyüğü, en bilgilisi, en bilgesi, en iyisiydi; sözü yalnızca *Buda* için ileri sürülebilir³⁷”.

Buda’nın öğretisi, yeni bir vurguyla *Upanişadlar* düşüncesi-nin yalnızca yeni bir ifadesinden ibaretti. *Upanişadlar*ı doğuran ruh, Budizm’in de hayat kaynağıydı. *Buda*’nın dini, *Upanişadlar*

36 Bkz. Radhakrishnan’ın, *Indian Philosophy*, London 1923-27, I, 352-355.

37 Bkz. Rhys Davids, *History of Indian Buddhism*, London 1897, ss. 83-85.

ve bir çok özgür düşünen mezhepler gibi başlangıçta Ortodoks inanç cemaati içinde doğdu ve gelişti. Prof. Radhakrishnan, aşağıda ifade edilen noktaların *Upanişadlar* ve Buda'nın öğretisi için ortak olduğunu ortaya koydu³⁸:

1. Her ikisi de, otoriteye karşı kayıtsızdır ve kişisel tecrübe üzerinde ısrar ederler.

2. Her ikisi de, ayıncılığı ve kurbanları hor görür.

3. Her ikisi de, birinin Brahman, diğerinin Dharma³⁹ diye isimlendirdikleri Mutlak Gerçeğin akıl tarafından kavranamayacağını kabul eder.

4. Her ikisi de, -ister mokşa⁴⁰, isterse nirvana⁴¹ diye isimlendirilsin, farketmez- gerçeklik durumuna ulaşınca kadar insan zihni için kurtuluşun olmadığını iddia eder.

38 Bkz. Radhakrishnan, *a.g.e*, I, s. 676-694.

39 Dharma; *Rigveda*'da "varlığı yöneten genel düzen, tanrıların göksel düzeni ve her tanrının kişisel düzeni" anlamlarında kullanılır. Daha sonraki kutsal metinlerde, "din, görev, ahlak, erdem, adalet, kanun ve doğru yol" manalarında kullanılmıştır. Bazan, bütün anlamları aynı anda içerebilir. Doğru olan her şey, Dharma; yanlış olan her şey ise, onun tersi yani, Adharma'dır. Dharma kavramı, Budizm'de de çok önemli bir yer tutmaktadır ve Pali dilinde *Dhamma* şeklinde yazılır.

40 Mokşa; Hinduzim'de kurtuluşu ifade eden birkaç terimden biridir. Bu kurtuluş, yeniden doğumdan, samsara çarkından kurtuluş anlamına gelmektedir. Kurtuluş hayatın dört hedefinden biri olarak kabul edilir.

41 *Nirvana* (Pali dilinde, *Nibbana*); Budizm'e göre aydınlanmış ruhun, tekrar tekrar vucüt bulma şeklindeki kısır döngüsünden kurtulması, buna son vermesidir. Hinayana mezhebine göre *nirvana*, yokluk demektir; oysa Mahayana mezhebi onu, ruhun ulaştığı metafizik bir mutluluk olarak algılar. Nirvana, bir çeşit ayrılmayı ifade etmekle birlikte, bu birlikten yok olma demek değildir; yok olan şey yalnızca arzular ve ihtiraslardır. Caynistlere göre ise, *nirvana*, kurtulmuş ruhların evrenin tavanındaki mekanını ifade eder. Nirvana terimi, Vedalar ve *Upanişadlar* gibi eski döneme ait Hindu metinlerinde geçmemekle birlikte, *Bhagavat Gita* ve *Mahabharata* gibi metinlerde yer alır. Bu metinlerde, tanrısal alemle birlik içindeki kurtulmuş ruhların mekanı anlamında kullanılır.

5. Her ikisi de, bu Gerçeğe yalnızca feragat, derin tefekkür ve bütün hayatın birliğini anlamayla ulaşılabileceğini öğretirler.

6. Her ikisi de, dünyayı ve bireysel ruhu geçici olarak kabul ederler.

7. Her ikisi de, Karma⁴² kanununa ve yeniden doğmaya inanırlar.

8. Ve Buda konuşmalarında, *Upaniṣadlar*'da aşınası olduğumuz bir çok deyim ve ifadeyi kullanır.

Ancak Buda, metafizik sorunların tartışılmasından daha çok hayatın acılarına bir çare bulmayla ilgileniyordu. Pratik hayat üzerinde bir fayda hasıl etmeyen bir sorunun talebeleri tarafından ileri sürülmesini kesinlikle tasvip etmiyordu. Onun öğretisi dört Aryan gerçeğine ve sekizli Aryan yoluyla sınırlandırılmıştı. Dört Aryan gerçeği şunlardır:

1. Dünyada ızdırap vardır,
2. Izdırabın bir sebebi vardır,
3. Izdırab kaldırılabilir,
4. Ve bunu yapacak bir yol vardır.

42 Karma; Hint dini geleneğinde iki anlama sahiptir. Birincisi; eylem ve iş-tir. İkinci anlamı ise; bir eylemin etkisi ya da, geçmiş eylemlerin etkisinin toplamıdır. Böylece, *Chandogya Upaniṣad*'da, geçmiş işlemleri iyi olanların, ölümlerinin arkasından bir Brahman kadının rahminden yeniden doğacakları ve eylemleri kötü olan kimselerin de, kast dışı bir anenin rahminden yeniden doğacakları ifade edilir. Vedalara göre, kutsal eylemler ya da dini fiiller, iyi etkiler meydana getirirler. Evrenin bir yasası olarak kabul edilen Karma, özellikle yeniden doğmayla ilişkili olarak, Hint kültürünün ayırt edici bir özelliğidir. Bu yasa, acımasız bir şekilde işler ve insanların bir sonraki hayatında içinde bulunacağı kasti belirler. Bu aynı zamanda, bir sebep-sonuç zinciridir. İyi işler, sizin bir sonraki hayatınızda iyi bir stütüde; kötü işler/ameller ise bir sonraki hayatınızda daha aşağı statüde dünyaya gelmenize yol açar. Bundan, hiçbir kimsenin kurtulma imkanı yoktur. Hatta tanrıların bile, bu yasa-yay maruz kaldığı kabul edilir. Brahmanik bir doktrin olmasına rağmen, Hindular arasında, mevcut bugünkü sosyal statülerin bir açıklayıcısı olarak zorunlu bir şekilde kabul gördüğü söylenemez.

Meşhur sekizli yol ise,

1. Doğru inanç,
2. Doğru niyet,
3. Doğru konuşma,
4. Doğru fiil,
5. Doğru yaşam,
6. Doğru çaba,
7. Doğru düşünce
8. Doğru derin tefekkürden oluşur.

Büyük bir gayret sarf edilerek takip edilen bu yol insanı, bütün acıların sebebi, arzu ateşinin sönmesi olan *nirvana*'ya götürür. Uygun olarak yorumlandığında *nirvana*, bütün arzular ve tutkular alt edildiğinde bir kimsenin ulaştığı kusursuz duruma verilen isimdir.

Eğer Budizm Buda'nın bu basit ve pratik öğretisiyle yani, insanların dikkatini ayinleri yerine getirmekten ve metafizik anlaşılmazlıklardan faal ahlaki bir hayat vasıtasıyla barışı ve mutluluğu korumanın pratik yoluna yöneltmekle kalsaydı, *Upanişadlar*ın mistik öğretisine faydalı bir ilave olurdu; ve tedricen Vedalar geleneğine katılırdı. Böylece VI. yüzyılda Budizm'in doğuşunu, *Upanişadlar*'ın birincisi olduğu gibi Hinduizm'deki İkinci rönesans olarak kabul ederdik. Fakat böyle olmadı. Biz, reformcu mezhep ile ana dini yapının arasındaki telif edilemez farklılıkların, doğrudan Buda'nın öğretisi ya da onun daha sonraki takipçilerinin onun öğretisine ters anlamlar vermeleri sebebiyle ortaya çıktığını söyleyecek bir konumda değiliz. Çünkü, Budizm'in dini kanunu, Buda'nın vefatından yalnızca II yy sonra teşekkül etmiştir; ve onun öğretisinde bir çok tutarsızlıklar vardır. Mesela, dünyanın doğası, ruh ve nihai kurtuluş üzerine Buda'nın görüşleri hakkında şimdi, alimler arasında büyük düşünce farklılıkları ortaya çıkmıştır. Metafizik sorunlar hakkında

Buda'nın suskunluğu avantajından yararlanan daha sonraki takipçileri onun pratik öğretisine ilave olarak bu konular hakkında kendi çözümlerini ortaya koymuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Her halükarda Budist Sangha⁴³, zamanla *Upaniṣad*ların öğretilerinden sapma gibi görülen bir takım doktrinler geliştirdi. Bunların en önemlisi Anitya⁴⁴, Anatman⁴⁵ ve nirvana doktrinleridir.

İlk ikisine göre, evrende kalıcı olan hiçbir şey yoktur. Hem maddi dünya da hem de ruh dahil her şey bir değişim halindedir. İkisinin de, gerisinde değişmeyen hiçbir öz yoktur. Hem dünya, hem de ruh yalnızca kompleksler ve toplamalardır, varlıklar değildirler. Bunlar, akan bir nehir ya da yanan bir ateş gibi arkalarında değişmeyen bir prensibin olmadığı durumlar dizisidir. Bu yüzden evrenin hiçbir yerinde ne "varlık (being)" ne de "yokluk (non-being)" değil fakat yalnızca bir "oluş" vardır. Değişim vardır; ancak değişen hiç bir şey yoktur; fiil vardır fakat fail yoktur; yalnızca bir dünya süreci vardır fakat dünya yoktur. Bir bedenden başka bir bedene göç eden ruh yoktur; çünkü ruh yoktur; fakat sadece karakter vardır. Bu öğreti *Upaniṣadlar* öğretisinin bir karikatürüdür. Çünkü *Upaniṣadlar*, dünyanın ve ruhun sürekli olarak değiştiğini bu yüzden de daimi olmadığını söylerken her ikisinin de mebdeinin değişmez ebedi olan Brahman yada Atman olduğunu kesin olarak ileri sürer. Budizm bu öğretinin olumlu tarafını bütünüyle görmezden gelirken olumsuz tarafını fazlaca vurgulamıştır. Benzer şekilde Budizm, *nirvana'yı* yalnızca fena/yok olma anlamında yorum-

43 Sangha, meclis anlamına gelir. Budha tarafından kurulan ve üyelerinin erkeklerine *bhikkhular* ve *bhikkhuniler* adı verilen manastır tarikatı. Dünyadaki en eski manastır tarikatıdır.

44 Her şeyin süresiz, geçici olduğunu kabul eden doktrin.

45 Anatman ya da Palice anatta; Ben ya da ruh gibi bir şeyin olmaması anlamına gelir. Budist anlayışta, insanda sürekli bir unsurun bulunmadığı anlayışını ifade eder.

ladı; yani *nirvanaya* varmada, bu felsefede ruhun yerini tutan beş Skanha⁴⁶'nın toplamı basitçe dağıtılır ve hiçliğe indirgenir. Bundan başka bu kavram, *Upaniṣadlara* özgü mokṣa kavramının budanmış bir şeklidir. Çünkü mokṣa, ruhun yok oluşu/fenası anlamında değil, fakat ruhun nihailiğinin yok oluşu ve onun Brahmanla birliği ya da ayniliğinin neticesi olan düşüncenin yok oluşu anlamına gelir. Bu yüzden de ezeli ölüm değil, ezeli hayat anlamını ifade eder.

Büyük bir ihtimalle *Upaniṣadların* kahinleri gibi, Buda'nın da zihninde var olan ve Hinduizm'da aşık hale getirilen olumlu karşılıkları olmaksızın, bu olumsuz doktrinler, iki din arasındaki daha önce Buda'nın Veda'nın otoritesini reddinde ve kendisi tarafından başlatılan rahip organizasyonunda evvelce belirsiz bir şekilde var olan uçurumu genişletti.

Üstelik Budist etik sadhana⁴⁷, mezkur olumsuzlamaların sonucunda, bu dünyadaki acıyı dalgalı okyanusta sadece bir zerre haline getiren Hindu Sadhana gibi, yüce Gerçeklikle, sevinçli bir birleşme ya da özdeşleşme değil, soğuk, ağır bir kültürel sistem haline geldi. K. J. Sounders'in dediği gibi, 'Dhammapada boyuncu giderken kendimizi, mehtaplı, güzel fakat soğuk bir dünyada buluruz... Burada, ne gün batımı kokusu, ne de evi, günbatımının ışığı olan O'nu mistik iması yoktur; kalplerimiz, Görünmeyenin gerçekliğine dair herhangi bir güvenceyle heyecanlandırılmaz. Izdırap problemi hakkındaki Budist çözüm, manastır hayatıyla ilgili bir çözümdür; ve bu çözüm *Bha-*

46 Skanha; beşeri şahsiyeti meydana getiren unsurların biri. Bu beş unsur şunlardır: Rupa (biçim)=fiziki beden; vedanā=duyma ya da hissetme; sanā (Pali: samjña)=algı; Sankharā=teşekkül ettirici prensip ya da irada; vinnana (Pali:vijnana)=bilinç.

47 Sadhana; Budizm'de kişiyi yaşamı kavramaya ileten ruhsal bir öğreti sürecine verilen isim. Sadhana, bir Tantrik metottur. Sadhanalar diye adlandırılan ve ms. yaklaşık olarak 500 yılından kalma Tantrik metinler, bu geleneği ve bununla ilgili olan ruhsal varlıkları tanımlar.

gavad-Gita⁴⁸ tarafından sunulan çözümün tam karşıtıdır. *Nirvanaya* ulaşmak için dünya terk edilmeli ve bir *samnyasin* olunmalıdır. Laik, samsara çarkına bağlanır ve dünyayla alakasını kesmeyi öğreninceye kadar tekrar tekrar doğmak zorundadır. Bu doktrine uygun olarak Budizm, manastır hayatının çok mühim olduğu bir kilise organize etti.

Fakat dünyayı terk etme ve meditasyonun esas oluşu, yalnızca bunun için gerekli vasıflara sahip birkaç kişi için bir hayat tarzı olabilir; herkes için değil. Hindu şemaya göre, o tür bir hayat yalnızca dünyada tam bir hayat yaşamış ve toplum için sorumluluklar yüklenmiş kimseler içindir. Formel *samnyasa*⁴⁹, dini hayatın zirvesidir; onun temeli değildir. Onun temeli, öğrenci, aile reisi ve vatandaş hayatıdır. Tabii ki, Buda'nın kendisi ve Şankara⁵⁰ gibileri, genel kural için bir istisna olabilirler. Ancak benzer istisnalar milyonda birdir. Ayırım yapmaksızın herkese ıztıraptan kurtulmak ve selamete ulaşmak için dünyayı terk etmelerini rahipler ya da rahibeler olmalarını ve bütün istek ve ar-

48 *Bhagavad-Gita*; "Tanrısal Şarkı". *Mahabharata Destan'*nın Bhişma Parvan (25, 42) bölümünde yer alan, 18 bölümlük ve 700 beyitlik bir metindir. Burada gerçekte Tanrı Vişnu'nun bir *avatarası* olan Krişna, Arjuna'nın arabacılığını yapmaktadır. Ona Samkhaya-Yoga felsefesini ve Bhakti'yi açıklar. Bir ara tanrılığını ona gösterir. Arjuna, kimsenin görmediği bu olaydan fazlasıyla etkilenir. Arjuna'nın sorularına Krişna'nın verdiği yanıtlar, zaman zaman büyük önemi haiz ifadelerden meydana gelirler.

49 *Samnyasa*; Hinduizmde dünyadan el etek çekmeye dayalı keşişlik. Aşram terimi ise, geçici bir keşişlik yaşantısını ya da *Samnyasin'e* geçiş dönemini ifade eder.

50 Hinduizm'in büyük reformcularından biri (ms. 8. yüzyıl). Kaladi Kerala'da doğdu. Çok erken bir dönemde, *Samnyasa* oldu. Budistleri ve diğer sapkın hareketleri yenerek ana *Upanişadlar*, *Bhagavat gita* ve *Brahmasutralara* dair yorumlarıyla Advaita Vedanta ekolünü kurdu. Bu okulun temel özelliği, "ikiliğin yokluğu" yani, Brahman'la Atman arasındaki özdeşliğe kabul etmesidir. Aynı zamanda, sayısız ilahi ve bir çok küçük araştırmalar kaleme almıştır. Hint dini düşüncesinin en büyüğü olarak kabul edilir. Takipçeleri kendisini, Şiva'nın bir avatari ya da Şiva tarafından ilham edilmiş biri olarak kabul ederler.

zularını batırmalarını öğretmek tehlikelidir. Benzer bir doktrini seçilmiş bir sınıfa öğretmek bile boşunadır; onu üstün ya da aşağı herkese öğretmek ve yalnızca öğretmek değil fakat aynı zamanda bu öğretinin temeli üzerine kurumlar organize etmek toplum için tehlikeli sonuçlarla doludur. Tabii, bunun içindir ki, Ortodoks dinin liderleri, Budizm'e bir sapkınlık ve toplum-karşıtı bir güç olarak bakmışlardır. Onların kendilerine ait hayat şemaları çok dar, çok keskin ve çok spesifik olabilir. Fakat tedricilik onun esas özüyü ve tabii kanunlara uygundu; halbuki herkes için vaktinden önce doğmuş olan dünyayı terk ve manastır hayatı düşünceleri tabiatın önüne geçme hususunda yalnızca beyhude teşebbüslerdi.

Sık sık, rahiplerin gelir kaynağı olan kurbanların ve onların otoritesini reddettiği için brahman rahiplerinin Buda'nın otoritesine karşı çıktıkları söylenir. Fakat, bu günlerde bile brahmanların hepsi cemaatin dini düşüncesini her zaman yönlendiren kurbanla ilgilenen rahipler değildiler. *Upaṇiṣadlar*'da dini sorunlarda karar verenler kurbanlarla ilgilenen rahipler değil, fakat kurbanı dayanan dini aşanlardır. Brahmanlar her zaman üstün öğretmenler kabul edilmezler. Sık sık yerlerini Kṣatriya⁵¹ mensup öğretmenlere bırakırlar.

Yine Buda'nın kast ayrılıklarını ortadan kaldırdığı için brahmanların onun öğretisine karşı çıktıkları söylenir. Fakat Buda laikler arasında kastı kaldırmamıştır. Sadece *Saṅga'da*, dünyayı terk eden ve rahip olanlar arasında kastı kaldırmıştır. Hatta Hindu öğretiye göre dünyayı terk eden ve samyasin olanlar bile, bütün kast ayrımlarının üstündeydiler. Hayır, bu bencil düşünceler değil, fakat, kalıcı herhangi bir öz olmaksızın daimi bir değişim içinde olan Budist dünya ve ruh kavramı, nihai yok

51 Kṣatriya; Veda toplumundaki dört sınıfın (kast sisteminin) ikincisi. Dini güç, Brahmanların; siyasi güç de, Kṣatriyalara aittir. Savaşçılar, seçkinler ve yöneticiler Kṣatriye sınıfına mensupturlar. Buda ve Mahavira, bu sınıftandır.

oluş olarak Budistik nirvana yorumu, Vedik otoritenin yerini Budist aklın alması, manastır hayatı; Tanrısız ve ibadetsiz ve iki inanç arasında aşılmaz itirazları doğrulayan canlı herhangi bir dindarlık hissi olmaksızın soğuk ben kültürü ve Budist sistem üzerindeki fazla vurgu, Budizm'i Hinduizm'den ayıran özelliklerdir. Ancak, Buda'nın hayatı boyunca harikulade şahsiyetinin cazibesi ve dünyayı muhteşem terk edişi, her şeyin üstesinden geldi. Hiçbir kaba söz asla dudaklarından çıkmadı. Her zaman barış, şefkat ve huzur dağıttı ve bütün varlıklar için sınırsız merhamet sahibiydi. Halk dilinde ifade edilen basit ve pratik öğretisinin başarısı bu gün de görülmektedir. Ancak Aşoka'nın⁵² zamanına gelinceye kadar Buda'nın ölümünden sonraki Budizm'in uzun tarihinin büyük kısmını bilmiyoruz. İmparator, Budizm'i kabul ettiği, dini elçileri uzak-yakın yerlere gönderdiğinde, fermanlarını kayalara ve sütunlara kazıttığında Budizm'in dünya-fethi hayatının başladığı söylenebilir.

Cayinizm, bu dönem boyunca Vedik ortodoksiye muhalif olarak ortaya çıkan bir kaç inançtan Hindistan'da günümüze kadar varlığını devam ettirenlerden yalnızca biridir. M.Ö. yaklaşık 547'de doğan ve bu yüzden Gautama Buda'nın bir çağdaşı olan Verhamana Mahavira⁵³, Cayinizm'in kurucusu olmaksızın daha çok onun reformcusudur. Cayin geleneği, inancın kaynağını çok uzak dönemde Rshabha⁵⁴ diye birine atfeder. Rshab-

52 Aşoka; MÖ. 272-232 yılları arasında Hindistan'a hakim olan ve Buda'nın öğretisini halka yaymaya çalışan hükümdardır. Onun adına dikilen bir taşta yer alan kitabeler, Budizm'in ilk tarihsel kitabeleri olarak kabul edilir.

53 "Büyük kahraman" anlamına Mahavira; Cayinizm'in yeniden kurucusu ve reformcusudur. Parsva'nın halefi olan 24. Tirthamkaradır. Buda'nın çağdaşı ve onun gibi Kşatriya sınıfından olan Mahavira, 550 yılında doğmuştur.

54 Cayinistler tarafından, öğretileri sayesinde, fiziksel kölelikten, yeniden doğuştan özgür oldukları ve geleneklerinin kurucuları olarak kabul edilen kahramanlardan (tirthankara) ilki. Tirthankara için bkz. aşağıdaki bu isimle ilgili dipnot.

ha ismi, Vedalar'da kullanılır. Vişnupurana⁵⁵ ve Bhagavata Purana'da⁵⁶ Cayin anlatımıyla uyuşan bir Rshabha hikayesi yer almaktadır. *Upanişadlar* devrinde yeni Atmavidya ileri sürüldüğünde, kurbanlara itibar etmeyen ve ayinlerin farklı kısımlarına alegorik açıklamalar getirmek için uğraşan bazı bilgelerin olduğunu biliyoruz. Rshabha, bu gibi bilgilerden biri olsun ya da olmasın, kurbanları ve onlarla birlikte kurbanı emreden metinleri reddeden Cayinizm'in, -Budizm gibi- ortodoks kökeninin, kesinlikle Veda rahiplerinin kurban ritüelizmi hususunda, nüfusun bir kısmı arasında uzun bir müddet hakim olan hoşnutsuzlukta olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Ancak Cayinizm, Budizm'den daha eski daha muhafazakar bir inançtır. Çünkü, Cayinizm Rshabha ile başlayan ilk yirmi iki Tirthankara⁵⁷ ya da peygamber az çok efsanevi şahsiyetler olmalarına rağmen, Mahavira'nın kendisinden sonraki selefi Parşvanatha⁵⁸ diye isim-

55 *Vişnu-purana*; Geleneksel hint mitolojileri olan Puranalar'ın en önemlilerinden birisi. Muhtemelen, ms. VI.yy'da derlenmiştir. Yaratılış ve tanrılarla ilgili mitler; Vişnu'nun avatarları ve erken dönem insanları ve kralları ilgili çeşitli hikayeleri konu olan yedi bin mısradan oluşan toplam altı kitaptır.

56 Bhagavata-purana, az önceki dipnota açıklanan *Vişnu-Puranalar* içinde yer alır.

57 Tirthankaralar; *Cayinizm*'in 24 büyük üstadının ortak sıfatıdır. Bu 24 üstadın sonuncusu Mahavira'dır. Kelime, bir derenin sığ yerinden karşıya geçmek, varlığın akımından karşıya geçmek anlamına gelir. Bu yirmi dört Tirthamkardan yalnızca son ikisi, Parsva ve Mahavira'nın tarihsel şahsiyetler olduğu kabul edilir. Geleneksel olarak Hint mitolojisi, Tirthamkaların ard arda gelişini, bir üstadla, daha sonra gelecek olanı arasındaki yıllara uygun olarak şematize eder. Bu yüzden ilk Tirthamkara Rshaba ile ikincisi Ajita arasında 37.760 milyon yıl vardır. Oysa, Parsva ve Mahavira arasında yalnızca 250 yıl vardı. Tirthamkaralar, Cayin mabet-kültünde kendilerine büyük saygının gösterildiği şeylerdir, ancak özgürleşmiş hayat monadları olark kozmosun zirvesinde hareketsiz olan Tirthamkaralar kesinlikle, varlığın geri kalanıyla ilgilenmezler. Bu yüzden de, kurtuluş yolunda abidlere yardım eden tanrılar olarak kabul edilmezler.

58 Parsvanatha için bkz. daha önce hakkında bilgi verilen Parsha.

lendirilen yirmi üçüncü peygamber m.ö. VIII. yüzyıla ait olan tarihi bir şahsiyettir.

Cayinizm,

1. Hayvan kurbanlarını ve
2. Veda otoritesini reddetmede,
3. Yüce bir ilaha inanmada ve
4. Dini öğretilerde halkın diyalektiğini kullanmasında Budizm'i andırır.

Fakat,

1. Civa ve aciva gibi sürekli varlıklar kabul etmede,
2. Asketik sertliğin uygulanması gerektiğine inanmasında,
3. Nirvana'nın olumlu yorumunda,
4. Din adamı ve laikin birbirine daha çok yakınlaştırılması teşebbüsünde; ve
5. Dini akıl, adet ve üslupta Hinduizm'le olan yakın ilişkisinde Budizm'den ayrılır.

Cayinizm, Aşokalara, ona devlet desteği veren koruyucu krallara, Kanışkalara sahip olmasına rağmen, Budizm'in sahip olduğu geniş yaygınlığa sahip olamadığı iyi bilinir. Hindistan dışına asla adım atmadı. Dünyayı-fetih hayatına asla başlamadı. Fakat, Budizm gibi doğduğu topraklarda da ölmedi. Bay Stevenson, Cayinizm'in Hindistan'da ayakta kalışını şöylece açıklar:

“Bununla beraber, mesela Cayinizm'in ayırıcı özelliği, ihtiyacı anında ona yardım etmek için dokungaçlarını ileri uzatmasına imkan verecektir. Cayinizm, her zaman doğum ritlerini yöneten ve sık sık da ölüm ve evlenme seremonileriyle mabet kültüründe görev yapan kimseler olarak faaliyet gösteren Brahmanları, kendi memleketinin vaizleri olarak kullandığı için, hiç bir zaman Budizm gibi etrafını kuşatan inançtan bütünüyle kendi-

ni mahrum etmedi". Buna ilaveten, baş kahramanları arasında, Hindu panteonunun gözdeleleri olanların bir kısmı için -Rama⁵⁹, Krişna⁶⁰ gibi- uygun yerler de buldu. Mahavira'nın organizasyon zekası, Cayinizm'in çok işine yaradı. Çünkü, Budizm'de hiçbir pay sahibi olmayan ya da düzen içinde kaybolan laikliği, cemaatinin tamamlayıcı bir parçası haline getirdi. Bu yüzden zulüm fırtınaları ülkeyi silip süpürdüğünde Cayinizm, kendisini almak için geniş kucağını açan Hinduizme kolaylıkla sığındı" ve fatihler için, büyük sistemin ayrılmaz bir parçası olarak görülmekteydi⁶¹.

Cayinizm'e göre nirvanaya giden üçlü bir yol vardır:

1. Samyak-darsama ya da doğru inanç,
2. Samyak-jnana ya da doğru bilgi,
3. Samyak-caritra ya da doğru davranış.

Bu üçlü -Dharma'nın üç mücevheri- 'Ratnatraya' diye isimlendirilir. Bunlardan biri olmadığında dini hayat tamamlanmış sayılmaz. Doğru iman, Cayin kutsal metinlerine imandır; doğru bilgi, Cayin felsefesinin bilgisidir ve doğru amel, iman ve doğru

59 Rama; *Ramayana Destanı*'nın baş kahramanı ve Tanrı Vişnu'nun yeryüzündeki avatarlarından yedincisidir. Ayodhya kralı Güneş soyundan gelen Dasaratha'nın en büyük oğlu olan Rama'nın hikayesi, *Mahabharata*, III, 273-290'da kısaca anlatılmaktadır. Ari düşünce ve kültürünün Hindistan'ın güneyine kadar yayılmasında etken, tarihsel bir şahsiyet olan Rama'nın, Vişnucular tarafından tanrı mertesine yükseltilmiş olması muhtemeldir.

60 Krişna; "Kara" anlamına gelen bu kelime, Hint Mitolojisinde önemli bir yer tutan büyük bir kahraman ve aynı zamanda bir Tanrı olarak kabul edilen şahsın ismidir. Çünkü o aynı zamanda, tanrı Vişnu ve onun avatarıdır. Vişnu'nun on avatarı vardır ve bunlardan biri de, Krişna'dır. Bu avataranın kahramanlıkları, *Mahabharata* ve *Harivamsa*'da anlatılır. Krişna'nın anlatıldığı ve Hint dini düşüncesinin çok önemli bir klasığı olan *Bhagavat-Gita* da, bu kitaplardan *Mahabharata*'nın bir bölümünü oluşturmaktadır.

61 Stevanson, *The Heart of Cainism*, London 1915, s. 18-19.

bilgiyi pratize etmektir. Bir aile reisinin durumunda doğru amel, anuvratas ya da daha küçük yeminleri yani, ahimsa (şiddetin yokluğu), satya (doğruluk), asteya (çalmamak), brahmacarya (iffetlilik) ve aparigrahayı (dünyasal şeylere bağlanmama) yerine getirmekten ibarettir. Ancak aile reisinin hayatı, bir rahibin hayatı için yalnızca bir hazırlıktır. Beş anuvrata⁶² bir rahibin yerine getirmek zorunda olduğu beş mahavrata⁶³ ya da hazırlık devresidir. Daha büyük yeminler, hiçbir tavize izin vermeme ve hiçbir sınır konulmaması dışında, daha küçük yeminlerle aynıdır. Mesela, aile reisinin durumunda son iki yemin yalnızca iffetlilik ve bağlanma anlamına gelirken bir rahibin durumunda onlar mutlak bekarlık ve terk anlamına gelir. Bir Cayinist okul tarafından terk etme, elbiselerin terk edilmesine varıncaya kadar her şeyi terk etme olarak anlaşılmıştır.

Genel olarak Hindu etiğinde olduğu gibi Ahimsa'nın, Cayin etiğinde de birinci mevkiyi işgal ettiği gözlemlenecektir. Cayinler, ahimsa doktrininin mucitleri değildirler. Doktrin eskidir ve uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Ahimsa, esas olarak hayatın vanaprastha⁶⁴ ve samnyasa⁶⁵ safhalarının temelini oluşturur. *Gauthama Sutraları*, bu fazilete önemli önemli bir yer verirler. *Chandogya Upaniṣad*⁶⁶, kurban olarak kullanılanlar dışındaki bütün yaratıklara karşı "şiddet yokluğunun" yerine getirilmesini öğretir. Ancak, ahimsa'yı bütün öğretisinin temel prensibi yapma şerefi, Cayinizm'e aittir. Cayinler, ahimsa hususunda uzmanlardır. Onların öğretmenleri ahimsa'yı ya da başkasına za-

62 Anuvratalar; küçük yeminler

63 Mahavratalar; büyük yeminler.

64 Ormanda ikamet edenler anlamına gelen Vanaprastha, bir brahminin hayatındaki üçüncü safhadır.

65 Birahminin hayatındaki son safhadır. Bu safhada, aile de dahil olmak üzere her türlü mülkiyet terk edilir.

66 Hint kutsal metinlerinden Vedaların ikincisini oluşturan *Sama Veda*'nın Tanrı bilgisinin ele alındığı kitaplara *Upaniṣadlar* denir. Bunlardan birinin ismi de, *Chandogya Upaniṣad*'dır.

rar vermeyi dört grup içinde tahlil ederler: Tesadüfi, meslekle ilgili olan, kendini savunma ve kasti yaralama.

Laik birinin ahimsa'nın dördüncü çeşidinden tamamen ve diğer üçünden ise mümkün olduğu kadar kaçınması emredilir. Fakat, bir rahip ahimsa'nın dördünden de tamamen kaçınması istenir. Hangi şartlar altında olursa olsun bir kimse, ister küçük isterse büyük olsun, düşünce, söz ya da işte yaşayan bir varlığı yaralarsa, hayatını bile kurtaramayacaktır. Cayin rahiplerin yürümek ve oturmak istedikleri yerlerden küçük böcekleri uzaklaştırmak için bir demet tavus kuşu tüyü taşımalarının ve keza bilmeden sinekler, karıncalar vb.lerine zarara sebep olmasınlar diye bir kural olarak yemeklerini geceleri yemelerinin sebebi de budur. Yine Cayin ahlak anlayışına göre, bir kimsenin her hangi bir varlığı doğrudan yaralamaması yeterli değildir. Başkaları tarafından sebep olunan her hangi bir şekilde yaralamaya, bir vasıta ya da onu destekleme şeklinde dolaylı olarak bile olsa zarara sebep olmaması gerekir. Hayvanlara karşı şefkat öğretisinde, Cayinizm, Budist öğretilerden daha fazla gelişmiştir. Bir budistin kendisi bir varlığı öldüremez ya da ona zarar veremez. Ancak açıkça, eti kasaptan almasına izin verilir. Diğer yandan bir Cayin, doğrudan ya da dolaylı olarak bir canı almaya katılmadığı gibi titiz bir vejateryen olmak zorundadır. Gerçekte bu tür bir davranış onun amentüsünün birinci maddesidir. Bu yüzden Cayinizm, Gucarat ve Karnataka'daki gibi her nereye gittiyse Hinduizm'in belli başlı özelliklerinden biri olan ahimsa'nın altını çizme ve onu vurgulama hizmeti görmüş ve halka günlük hayatlarında onu pratize etmelerinde yardım etmiştir.

Cayinizm'in ilk dönem tarihi hakkında çok az şey biliyoruz. Mahavira'nın vefatından sonra Bhadrabahu'nun liderliğinde Cayin rahiplerinin Maysoa'da Şravana Belgoya olan bir göçü ve Mauryan imparatoru Candragupka'nın tacını ve tahtını terk ettiği ve bu rahiplerle birlikte güney Hindistan'a gittiği ve burada ömrünü tamamladığına dair bir rivayet vardır. Ancak Candra-

gupta'nın zamanında Cayinizm'in kuzey Hindistan'da dikkate değer bir genişlemeye sahip olduğunu gösterecek delil olmakla birlikte bir çok bilim adamı, bunu güvenilir bir rivayet olarak kabul etmezler. Eğer Bhadrabahu'nun göç tarihi bir hakikat ise onun, m.ö. 298 civarında vuku bulmuş olması gerekir. Çünkü, o tarihte Çandragupta'nın oğlu Bindusura, Mauryan tahtına oturmuştu. Bununla birlikte, Cayin başarısının parlak dönemi daha sonra vuku bulmuştur. Bu dönemin, Cayin kutsal metinlerinin ilk defa yazıya geçirildiği m.s. V. yüzyılın ortasında Vallabhi konsiliyle başladığı ve XII. yüzyılın sonuna doğru sona erdiği söylenebilir,

Bu gelişmelere rağmen Hinduizm, asla Budizm ya da Cayinizm tarafından gölgede bırakılmadı. Vincent Smith şöyle demektedir:

“Brahmanik Hinduizm'in çağlar boyunca var olmayı ve sayılamayacak kadar çok bağlıya sahip olmayı devam ettirdiği açıkça anlaşılmalıdır. Budizm'in bir dönemde bütün olarak Hindistan'ın hakim dini olmuş olduğu doğru bir şekilde tasvir edilebilirse de, bu tasvirden tamamen şüphe edilebilir. Bir çok kitapta bulunan “Budist dönemi” deyimini yanlışdır ve yanlış fikir verir. Ne Budist ne de Cayin bir dönem hiçbir zaman var olmamıştır. Zaman zaman hem Budizm hem de Cayinizm fevkalade başarı ve nadir olarak bir krallığın ya da diğerinin nüfusuna oranla geniş bir bağlı kitlesi elde etmiş, ancak her iki itizal de asla Brahmanik Hinduizm'in yerini alamamıştır”⁶⁷.

67 *The Oxford History of India*, 1922, I, 55.

III

Mauryan İmparatorluğu'nun Çöküşünden Gupta İmparatorluğu'nun Doğuşuna Kadar (M.Ö. 200-M.S. 300)

Bunlara rağmen, Mauryan imparatorluğunun çöküşünden sonra Budizm'in maruz kaldığı prestij kaybını takibeden bir Hinduizm uyanışının olduğunu söyleyebiliriz. Mauryan imparatorluğunun harabeleri üzerine Sunga hanedanlığını kuran Puşyamitra tarafından icra edilen Aşvamedha kurbanı⁶⁸, bu ikinci Hinduizm Rönesans'ının başlangıç işareti olarak kabul edilebilir. Böyle bir ifade, *Ramayana*⁶⁹ ve *Mahabharata*'nın⁷⁰ eği-

68 Asvamedha; at kurbanı.

69 *Ramayana*; "Rama'nın Serüvenleri", anlamına gelen, en eski Hint destanıdır. 24.000 beyit (sloka) ve 7 bölümdür (kanda). Yazarı belli olmamakla birlikte, Valmiki'nin yazdığı söylenir. Ayodhya krallığında ortaya çıkan bir taht mücadelesi ve üvey annesi Kaikey'inin çevirdiği dolapla sürgüne giden Rama'nın serüvenlerini konu edinir.

70 *Mahabharata*; "Büyük Bharata Soyu" anlamına gelen bu kelime, mezkur soyun "Büyük Savaşını" anlatan destana verilen isimdir. 100.000 beyitten oluşur. Yazarı olarak, mitolojik bir isim olan Vyasa gösterilir.

tici destanlar olarak son şekillerini aldıkları “Destan çağı” diye isimlendirilen zaman zarfının yerine işaret etmek için kullanılabilir. Mauryalar’ın çöküşünden Guptalar’ın⁷¹ doğuşuna kadar ki beş yüzyıllık bu uzun dönemde Hindistan’da hakim hiçbir güç yoktu. Ülke Baktrian Yunanlılar, Sakalar, Palhavalılar ve Kuşanlar tarafından kuzey-batıda, Sungalar ve Kanvalar tarafından kuzeyde, Andhara Şatavahanalar tarafından Deccan’da ve değişik rastlantılarla Tamil hanedanları tarafından güneyde yönetildi. Kuzey-batı krallığını yönetenlerin Hindistan’ı istila eden, buraya yerleşen hem Budizm’e hem de Hinduizm’e giren ve absorbe edilen yabancılar olduğuna işaret edilmesi gerekir.

Yalnızca son hallerindeki iki büyük destan değil, fakat aynı zamanda *Manu*’nun⁷² ve *Yajnavalkya*’nın⁷³ çoğu, küçük *Upa-niṣadlar* ve en azından Puranaların ve felsefi Sutraların bir kısmı bu döneme aittir. Mahayana olarak bilinen Hinduistleşmiş yeni bir Budist okul, kuzey batıda Kanişka’nın⁷⁴ başkanlığı altında ortaya çıktı ve buradan Asya’nın kuzey ülkelerine yayıldı. Mahayana’nın kutsal metinlerden birinin yani, *Saddharmapundarika*’nın Budizm’deki *Bhagavad Gita*’ya benzerliği olduğu söylenir. Budizm’in bu dönemdeki diğer başarıları, Aşvaghosha ve Nagarjuna’nın çalışmaları, Karle ve Nasik’in kaityaları, Barhut ve

71 Guptalar; Miladi 308 yılında Çandragupta tarafından, Pataliputra kentinde kurulan ve buradan sınırları genişleyerek, bugünkü Allahabad’a kadar uzanan ve onun soyundan Skandagupta’nın başa geçtiği andan itibaren Ak Hunların saldırısına uğramaya başlayan ve 470’li yıllarda onlar tarafından dağıtılan hanedanlık.

72 Manu (Sanskritçe); “insanlık, insan” anlamlarına gelir. Hint mitolojisinde, insanlığın atası kabul edilen 14 manudan söz edilir.

73 Bir çok metnin yazarı olan saygın ve meşhur bir bilge. Kitapları arasında, *Beyaz Yacurveda*, *Satapta Brahmana*, *BrhadaranyakaUpa-niṣad* ve *Yajnavalkyasmṛiti* yer alır. Ayrıca, *Ramayana* gibi epik metinlerde geleneksel dinden ayrılmış biri olarak takdim edilir.

74 Kanişka; m.s. 120’de başa geçen Kuşan kralıdır. O da, Aşoka gibi, Budizm’i kabul etmiş ve ona gereken desteği vermiştir.

Sanchi'nin Stupaları⁷⁵, Gandhara, Mathura ve Amaratvati'nin heykelleri ile Acanta'daki mağara resimleri en eskileridir.

Son olarak işaret etmeliyiz ki, bu dönemde Hintliler, ülkelere dışına çıkarak Sumatra'yı, Cava'yı, Borneo'yu, Melazya'yı ve Çin'i kolonileştirdiler. Buralarda Hintli prensler tarafından yaklaşık olarak on altıncı yüzyıl boyunca yönetilen bir çok krallık kurdular ve Müslümanlar tarafından yıkılıncaya kadar da hem Hintli hem de Budist kaldılar.

Bu yüzden "Destan çağı" büyük genişleme ve yeni bir politik manzarası olan bir çağdı. Aşoka imparatorluğunun hatıraları, ırkların, krallıkların ve inançların bütün giriftliğine rağmen, Hindulara Hindistan'ın tek gerçek olduğunu hissetmelerini sağladı. Bu temel birlik, *Mahabharata*'da bir çok pasajda vurgulandı; bu birliğin kabulü, tarihimizin dönüm noktalarından birisidir. Büyük destanın kahramanları, anlamlı bir şekilde kendi idareleri altında bütün Hindistan'a sahip olarak takdim edilirler. Öyleyse -yine bugün olduğu gibi- Hindistan'ın kendine has problemi, farklı kültür düzeyleriyle, değişik ırkları içeren geniş heterojen nüfus kütesinde birliğin nasıl meydana getirileceğidir? Brahmanlar, Budist Sangha'dan⁷⁶ ders almışlar, yanlış görmüş-

75 İmparator veya Budha gibi önemli şahısların küllerinin ya da kalıntılarını içeren mezar. Daha sonraları Budist rahiplerin küllerinin ve kutsal kalıntıların barındırma hizmeti gören mekanları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bunların bazıları çok küçük bazıları ise çok büyüktür. Seylan'da bunlara Dagoba denilir. Nepal'de ilk önce Pagoda olarak görünmeye başlamışlar ve Çin'e ve Japonya'da bu şekilleriyle geçmişlerdir. Tibet'te bunlara Chörten denilir.

76 Budist, rahiplik teşkilatı olan Samga/Sangha, en eski, organize keşişlik teşkilatıdır. Ta başlangıçtan beri, kadınlara yer veren nadir kurumlardan biri ve en eskisidir. Bu teşkilatın üç temel ölçüsü vardır: Bekarlık, fakirlik ve itaat. Dilencilik, Budist rahipliğinin en belirgin özelliğidir. Sangha'ya katılan kadınlara Upasikalar; erkeklere ise, Upasakalar denir. Sangha'ya giriş iki aşamda gerçekleşir. Çocuk, 7-8 yaşlarında adaylık töreniyle başlar. 20 yaşında ise tam giriş töreniyle keşiş olarak kutlanır. Kutsanan keşiş, başını kazıtır; bulunduğu yöreye uygun olarak

lerdi. Kalabalıkları kendileriyle beraber taşımamışlar ve kendi bilgilerini herkes için uygulanabilecek bir hayat kuralı değil de, bir tür gizli doktrin haline getirmişlerdi.

Eğer ülkenin hususi şartları, arzu edilmeyen bütün sosyal ayrılıkların eşitlenmesini gerektirseydi, eşitleme işine başlamak yine onların vazifeleri idi. Onlar bunu yapmada başarısız olduklarında, bir sapkın olarak kabul ettikleri Budizm, Aşoka'nın idaresi altında muazzam bir devletin dini haline geldi. Şimdi o devlet ve onunla birlikte desteklediği din de çöküyordu. İlk Bhikkuların⁷⁷ sıkı ahlakı, Budizm cemaatına alınan bütün kabilelerin fantastik inançlarına yer verdiğinde dinleri, çökmeye başladı. Üstelik *Buda*'nın manastır hayatı üzerindeki büyük vurgusu, onu toplumu en etkili üyelerinden mahrum etti. Gördüğümüz gibi, Budist hayat şemasına göre evle ilgili faziletler daha az değerliydi ve insanın manevi gelişimi için gerekli adımlar atlanmış. Feraget ve tefekkür her zaman vatandaşlığa tercih edildi ve samnyasin prensibinin evrensel bir geçerliğe sahip olduğuna inanıldı.

Tepki çok geçmeden geldi. Ve hala Ortadoks olarak adlandırılanların, kaybettikleri zemini yeniden ele geçirmeleri için bir şansları vardı. Bu reaksiyonun bir sonucu olan Hindu rönesansı, *Ramayana*'nın ve *Mahabharata*'nın var olan mevcut metinlerinde en iyi şekilde görülebilir. Halkın sevdiği eski hikayeler, büyük bir dini uyanışın vasıtaları kılındı. Eski baladlar yeniden yazıldı; tamamlandı ve böylece halkın Vedaları olan öğretici malzemeyle kaplandı. Gerçekte, hala Hinduizm'i kabul eden, Hindistan'ın doğusundaki adalarda bulunan ilk kolonistlerin torunları, destanlara dindeki nihai otoriteleri olarak bakmaktadırlar.

Upanişadlar'ın öğretileri, diyaloglar ve efsanelerdeki ideal karakterler vasıtasıyla ortalama insanın anlayışına uygun hale getirildi. Böylece mabedin kapıları hiç olmazsa bütün sınıflara

portakal, sarı, kahve rengi, kırmızı, gri ya da siyah keşişlik elbisesi giyer ve sürekli olarak yanında bir sadaka taşı (keşkül) taşır.

77 Bkhikkular ya da Upasakalar; Sanga'nın erkek keşişlerine verilen isim.

açıldı. Küçük bir grubun elinde olan bilgi, herkes için kullanılabilir hale getirildi. Sadece bunlar değil, fakat, Dravidan⁷⁸ kültürüyle birlikte Aryan kültürünün büyük bir karışımı da meydana geldi. Şiva'nının⁷⁹ Vedalardaki Rudra⁸⁰ ile özdeşleştirilmesi ve tanrıların arasına katılmasında kendisine dayanan prensip, genişletilmedi. Alelade halk tarafından ibadet edilen tanrılar ve tanrıçalara Hindu panteonunda saygın yerler verildi. Bunun bir sonucu olarak da, bu dönemde organize edilen mezheplerin genişlemesini ve Veda geleneğinin takipçileri olan Smartalara⁸¹

78 Dravidan; güney Hindistan ve Sri Lanka'nın koyu deri renkli halklarına mensup biri. Bu halklar, genellikle, Tamil, Kenares'inkini de içeren Dravidyan bir dil kullanırlar.

79 Şiva; Brahma ve Vişnu ile birlikte Hinduizm'in tanrılar panteonunun zirvesinde yer alan önemli tanrısal bir varlık. Kendisine Mahadeva, Mahayogi ve Nataraja gibi adlar da verilir Şiva, *Şvetaşvarata Upanişad*'da fırtına tanrısı Rudra ile özdeşleştirilir. Şiddet ve yok edici bir tanrı olan Şiva, aynı zamanda merhamet ve kurtuluş tanrısı olarak da görünür. Hayvan derisi giyen ve başının üzerinde yılanlar taşıyan bir figürle temsil edilir. Hindistan'da Şiva tapınımını ön plana çıkaranların oluşturduğu grup, Şivacılar diye isimlendirilir. Asketizm hususundaki aşırıların büyük bir kısmı bu gruba aittirler. Şivacılık, Keşmir'de Trika olarak bilinir.

80 "Uluyan, kükreyen, korkunç anlamlarına" gelen Rudra, *Rig-veda*'da ikinci dereceden önemli bir tanrıdır. Hava tanrıları grubu içinde yer alan Rudra, fırtına tanrısıdır. Uluyan, dehşetli bir tanrıdır. Rudraların veya Marutların babasıdır. Bir yandan insanlara ve sığırlara hastalık bulaştıran yıkıcı bir tanrı, diğer yandan ise, iyileştirici etkisi olan yararlı bir tanrıdır. Rudra'nın; kolları ve elleri vardır. Dudakları çok güzeldir. Saçları, Püşün gibi örgülüdür. Kahverengi renklidir. Biçimden biçime girebilir. Altından takılarla donanmış, güneş gibi parlamaktadır. Çeşitli biçimlere giren bir baltası vardır. Ondan ölümlüler kadar, tanrılar da korkarlar.

81 Smartalar; Hinduizmin ayrıldığı dört ana gruptan biridir. Diğerleri ise: Şivacılar, Vişnucular ve Saktalar. Smartalar ya da gelenekçiler, hala sayıca çok olan bir gruptur. Budizm öncesi Brahmanları temsil ederler. Modern şartların elverdiği ölçüde, kadim ritüelleri yerine getirirler ve politeizmi en yüksek hakikat olarak kabul ederler ve bu yüzden de, açıkça politeisttirler.

ilaveten Vişnu, Şiva ve Şakti'yi⁸² ibadet eden kimseleri buluruz. *Mahabharata*'da benzeri mezheplere sık sık yapılan göndermeler vardır. Bundan sonra Şiva ve Durga, Vişnu kadar büyük ilahlar haline gelmişlerdir.

Aynı zamanda, Dharma-artha-kama-mokşa formülüyle ifade edilen ve önceki dönemde meydana getirilen Hindu hayat şeması kesin olarak tespit edildi ve yaygın bir şekilde öğretildi. Destan çağının millet-yapıcıları, açıkça hayatın hedefinin dört katlı yani, dharma (görev), artha (zenginlik/refah), kama (arzu) ve mokşa (kurtuluş/özgürlük) olduğunu ifade ettiler. Bunların ilk üçü, pravritti (aktif hayat) yolunu oluşturur ve ev hayatında elde edinilmesi gerekir. Yani, bir insan toplumun üyesi olmalı ve aile reisi ve vatandaş olarak sorumluluklarını yüklenmesi gerekir. Zenginliği kazanmak ve meşru arzularını tatmin etmek ve aynı zamanda fazileti hayata geçirmek zorundadır. Bütün meslek yaşamının kendisi için bir hazırlık olduğu, hayatın son safhası, nivritti ya da tam teslimiyet ve bundan sonra da da mokşa ya da özgürlüktür/kurtuluştur. Bu yüzden, ne bedene ne de ruha zarar vermeksizin beşer doğasının bütün gerçeklerini dikkate alan mükemmel hayat idealini gösteren dharma-artha-kama-

82 Şaktizm, Hinduizm'in ayrıldığı dört ana gruptan sonuncusudur. Şaktizm, kadim Brahmanizmden tekamül etmese de, ton olarak Vişnuculuktan ve Şivacılık'tan farklıdır. Şaktizm, kendisine temel olarak muayyen bir takım eski popüler ibadetleri alır. Bunlarla, daha çok felsefeyi bir araya getirmiş ve öğretisini Brahmanizm'le uşlaştırmaya çalışmış olmasına rağmen hala, bir şekilde ondan farklı olarak varlığını devam ettirmektedir. Şaktizm'de, bir çok şekli ve ismi bulunan bir tanrıçaya tapınılır. Ona, cinsel ritler ve hayvan ve yasa izin verdiği ölçüde insan kurbanlarıyla tapınırlar. Vişnuculardan daha planlı bir şekilde, Vedaların öğretisinin bu günler için zor ve hatta kullanışsız olduğunu iddia ederler ve bağlılarına, *Tantralar* diye isimlendirilen yeni kutsal metinler ve yeni törenler sunarlar. Bir çok Hindu bu mezhebi, itiraz etse de onu, Hinduizm'in bir safhası hem de önemli bir safhası olarak kabul etmek gerekmektedir.

mokşa formülü zamanın manastır Budizm'i için ıslah edici bir şeydi. Bu formül, Hindu Rönesansının bütün edebi metinlerinde -iki destan, Manu yasası ve daha sonraki *Puranalar*da- binlerce değişik yolla ilan edildi.

Böylece genel çerçevesi çizilen hayat şemasına göre, ev ile ilgili faziletler övüldü ve aktif bir hayat felsefesi geliştirildi. Hayatın bütün safhalarını temsil eden ideal karakter tiplerine epik görkem giydirildi ve milletin önüne konuldu. Bu efsanelerde yalnızca ideal samnyasin ya da münzevi tiplerine değil, fakat aynı zamanda ideal kral, iffetli eş, vefalı kardeş, disipline edilmiş öğrenci, hüner sahibi vatandaş ve inançlı köle tiplerine de yer verildi. Rama, Lakşmana, Sita, Yudhiştira ve Bihişma gibi somut örnekler tarafından milli zihin üzerinde yapılan eğitici etki hususunda mübalağa etmek zordur. Bu şahsiyetler, Homer'in destanlarındaki şahsiyetlerin Helen toplumunu şekillendirdikleri gibi, Hindu toplumunu da şekillendirdiler. Bu yüzden, *Upanişadlar*ın soyut hakikatleri, destanlar şeklinde vücut bulduklarında büyük bir medeniyeti bir arada tutan hayati güçler haline geldiler. Eğer destanlarda ve *Puranalar*'da sayılamayacak kadar karakterlerin hayatlarında binlerce biçimde örneklenmemiş olsaydı Dharma-artha-kama-mokşa formülü, yalnızca bir formül olarak kalacaktı. Bu hikayelerin bir çoğunun çılgın ve fantastik olduğu doğrudur. Ancak bütün mübalağalı tasvirlerin arkasında, değişik olaylarla dolu tarihi boyunca Hindu toplumunu muhafaza eden kusursuz ve değiştirilemez tek hayat şemasını görebiliriz.

Böylece din, yığınların anlayabileceği hale getirildiğinde kaçınılmaz olarak, bazı değişikliklere maruz kaldı. Gördüğümüz gibi, oldukça yüksek metafiziksel ya da mistik bir din ancak azınlığın bir dini olurdu. Buda isteyerek bütün metafiziksel tartışmalardan kendini ala koydu ve bütün mesaisini acı çeken insanlığa bir çare bulma pratik problemine adadı. Brihadaran-

ka Upaniṣad'da⁸³ Yajnavalkaya'nın meşhur sözlerine göre, yalnızca "bu değil, o değil (*neti neti -ç-y-*)" ifadeləriyle tasvir edilebilen Vedantik Mutlak, halkın anlayabileceği bir şey değildir. Öte yandan eğer bu Mutlak popüler hale gelecekse, insanların kalplerine ve hayal güçlerine çekici hale getirilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, soğuk ve sert metafizik arka plan çekildi. Upaniṣadlar'daki sıcak teistik unsurlar geliştirildi; vurgu ilahın kişisel yönüne kaydırıldı. Şimdi, gayri şahsi ya da şahısüstü Mutlak'ın yerine, bir İşvara'ya bütün eşyayı yaratan, evrenin düzenini elinde tutan ve bhakti ya da kendini ibadete adayanın çağrısına isteyerek cevap veren hususi bir tanrıya sahibiz. Mesela, *Gita*'nın Bhagavan'ı yalnızca ne evrenin her yerinde hazır ve nazır olan prensip ne de evredeki incilerin üzerine dizildiği ip değil, fakat aynı zamanda insanların dostu ve kurtarıcısıdır da. O, iyilik yapan hiç kimsenin acı bir hayat yaşamayacağı, kendisini O'na adayanın asla yok olmayacağı ve sevenlerinin kalplerine giren, hikmetin ışık saçan lambasıyla cehaletin karanlığını dağıtan, kolayca bulacakları ve milli çöküş zamanında erdemli kişileri korumak için sahneye çıkan, kendisine sığınan kimseyi hiç bir günahın rahatsız etmeyeceği ve O'nu bütün dünyanın Efendisi, bütün varlıkların Dostu, kurbanların ve zühdün kabul edici olarak gören ruha kuruluşun geleceği hususunda bizi ikna edendir. Bu yüzden O, yalnızca bir yaratıcı ve yok edici değil, fakat aynı zamanda seven bir koruyucudur. Bundan bu dönemde, ya da Tanrı'nın üçlü şekli hakkındaki Hindu düşüncesi ortaya çıktı. Bir olan aynı İşvara üç farklı bakış açısından -yani, yaratma, koruma ve yok etme- görüldü.

Fakat destan çağında en zikre değer gelişme Avatara ya da enkarnasyon doktrininin popülerleşmesidir. İlahi enkarnasyon

83 *Brahadarankaya Upaniṣad*, Upaniṣadların en büyüğü, en uzunudur; yoğun olarak Vedantistler tarafından kullanılır. *Satapata Brahmana*'nın son kısmını oluşturur ve hem Aranyaka hem de Upaniṣadı içerir.

doktrini, Trimurti'den⁸⁴ ileri bir adımdır. Upanişadlar'da Mutlak yalnızca aşkın eğil, fakat aynı zamanda her yerde hazır ve nazır bir varlık olarak tanımlanır. Bütün yaratılmış varlıklar, yalnızca O'nun kısmi tezahürleridir. Bütün insanlar doğal olarak/yaratılıştan tanrısaldirler. İnsandaki tanrısalılık, kendisini evrenin ezeli düzeniyle özdeşleştirdiği ve Tanrının iradesini yerine getirdiğinde göz alıcı hale gelir. Bu yüzden, hayatları ve öğretileri gelecek neslin ebedi serveti olan büyük milli kahramanlar, yeryüzünde Tanrının hususi tezahürleri olarak addedilirler. O, beşeriyete karşı olan merhametinden dolayı, tanrımsı insanlar şeklinde zaman zaman yere inen koruyucu Vişnu'nun bizzati kendisidir. Böylece dinde somuta dokunma hissi sadece teizmin gelişmesine değil aynı zamanda Trimurti ve Avatara kavramlarına da yol açtı. Aynı süreçte, daha ileri mantıki adımlar, heykeller, mabedler, törenler, bir başka ifadeyle, kendisine aşına olduğumuz popüler bir dinin bütün aletleri olan şeylerin ortaya çıkışıyla atılmış oldu. Bu yüzden, söz konusu dönemde önceki dönemden daha sistematik bir mabet ibadeti organizasyonun olması kaçınılmazdı. Sutra'lar çağında kurbanla ilgili altar mabetten daha önemliydi; destanlar çağında ilişkiler tersine çevrilir. Mabet, altardan daha önemli hale gelir ve heykel ibadeti, kurbanların yerini alır. Bu değişiklik, Dravidyan ibadet şekillerini, Dravidyan ve diğer Aryan olmayan ilahların, en azından Aryan ibadet şekilleri ve Aryan ilahları ile eşit bir konuma konulduklarını ima etmesi sebebiyle daha da önemlidir; ve bu dönemdeki dini liderlerin bilgeliği, Dravidyan mabetlerde görev yapan rahipleri, brahmanlar sınıfının derecesine yükseltmelerinde görülür. Destan çağında meydana gelen daha kapsamlı değişikliklerin sonucu bazen, bu dönemde Brahmanizm'in Hin-

84 Trimurtu; Hindu tanrı üçlemesini ifade eden kelime. Vedik dönemde Agni, Vayu ve Sürya'dan oluşan üçlü, epik ve puranik dönemde Brahma, Vişnu ve Şiva'ya dönüşmüştür. Brahma yaratıcı; Vişnu koruyucu ve Şiva da yok edicidir. Üçü birdir ve biri, üçtür.

duizm haline geldiği söylenerek kısaca ifade edilir. Şüphesiz bu çağ bir rönesans çağıydı; muhtemelen de dîni tarihimizdeki en büyük rönesanstı. Bu rönesansın en hoş çiçeği, bu dönemden biraz önce olmakla beraber, yeni ruhun en tipik eseri olan *Bhagavat-Gita*'dır. Bu kutsal metnin büyük popülaritesi, olağanüstü bir tarzda Upanişad geleneğine sadakatinden, aynı zamanda onu yeniden yorumlayarak pratik hayata aktarmasından kaynaklanır. Vedantik Mutlak, buradadır fakat, şahsi bir Tanrı haline gelir. Eski Samnyasa ideali buradadır; ancak o aktif hayatta pratize edilecek bir samnyasadır. Samnyasa'nın ruhu ister bir öğrenci ister bir ev reisi isterse bir münzevi olsun, bir kişinin bütün eylemlerinin içine yayılabilir. Islanmadan suyun üzerinde duran bir lotus yaprağı gibi, dünyacı olmaksızın bu dünyada yaşamayı öğrenmeliyiz. Duyularımızın, duyu-nesne arasında çekme ve itme hissetmeksizin özgürce hareket etmeyi ve her zaman daha yüce ruha boyun eğerek davranmayı öğrenmesi gerekir. Doğru samnyasa, yalnızca dünyadan kaçınmayı değil, fakat onu ruhun amacına tabi kılmayı da içerir. Prithivi⁸⁵ ve niritti⁸⁶ birbirlerine zıt iki farklı yol olmaya ihtiyaç duymazlar. Diğer taraftan birincisi pravritti (aktif dünyevi hayal), ikincisine nivrittiye (dünyayı terketme); bir hazırlık olması gerekir.

Aynı şekilde hiçbirşey, *Gita*'nın Yoga, Karma, Yajna, Varna ve Dharma'ya dair geleneksel öğretileri genişlettiği usulden daha fazla, onun hikmet ve gelişmeci ruhunun tipik örneği ola-

85 Prithivi; Yer tanrılardandır ve Toprak anadır. *Rigveda*'da adına sunulmuş üç beyitlik bir tek ilahi vardır (v, 84). Diğer yerlerde hep Dyaus (gök baba) ile birlikte anılır ve onunla birlikte anıldığında "Ana" olarak nitelendirilir. *Rigveda*'ya göre, Prithivi, düz yeryüzüdür. Dağların yükünü taşır; ormandaki ağaçları o geçindirir. Tohumları canlandırır; yağmuru indirir; yeryüzünü yeşertir. Büyüktür, parlaktır, geniştir ve güçlüdür. O'na *Bhumi* de denir ve her şeyin anasıdır.

86 Niritti; soyut tanrılardan olan Niritti, ölüm ve yok oluş tanrısıdır. *Rigveda*'da zaman zaman adı geçer.

maz. *Gita*'daki Yoga⁸⁷, teknik Yoga-şâstra'da olduğu gibi yalnızca düşünce-kontrolü değil, fakat, Yüce olanla birleşmeyi hedefleyen ruhi hayatın bütünüdür. *Gita*'da karma, ritüelistik kodlarda olduğu gibi, saf zorunlu ve iradi ayinleri değil, fakat her hangi bir moral ya da manevi bir değere sahip bütün beşeri fiiller anlamına gelir. Bir kimsenin, ruhi statüsü etik açıdan belirlenebilir, ritüel açıdan değil. Bu statü, ahlaki saflık ölçütleriyle değerlendirilir, törensel saflığın ölçütleriyle değil. Keza *Gita*'daki yajna da, ne hayvani kurbanlar ne de yalnızca maddi nesne kurbanını değil, bir kurban ruhunun harekete geçirdiği bütün insani eylemler anlamına gelir. Kendine hakim olma tarzı, bir kurbandır; tarafsız bir ilmi hayat bir kurbandır. Hatta, zihnin saflaşması amacıyla nefes kontrolündeki basit bir egzersiz bile kendi tarzında bir kurbandır. Son olarak da *Gita*'daki dharma, basitçe popüler etiğin kast vazifesi değil, fakat kişinin doğumu ve mesleği kadar, kendine özgü doğası ve eğilimlerinin de ona yüklediği görevidir. Bu görev her zaman, maksada yani, gözden kaybolmayan Yoga'ya göre değerlendirilir. Böylece, *Gita* her yerde, eski geleneği takip eder, ancak bu her yer, onu yeniden yaratacak bir tarzda olan her yere kadar uzanır. Bu yüzden *Gita*'nın dünyanın en büyük kutsal metinlerinden biri olarak görülmesi şaşırtıcı değildir.

Nihai biçimleriyle *Mahabharata* ve *Ramayana* büyük bir devrin sonuna işaret ederler. Çünkü, şimdiye kadar zaten Hinduizm hemen hemen en temel şekillerini ve bugün aşına olduğumuz ayırıcı vasıflarını -yani, şahsi olmayan Brahman ve şahsi İshvara anlayışını, Veda'nın yüce otoritesi anlayışını, Karma ve yeniden doğma Yasası, Varna-aşrama-dharma ve Dharma-arth-

87 Yoga, Hint dini geleneğinde, bir sahısta bulunan daha yüce bilinç unsuru, daha aşağı maddi dünya ile meşgul olmaktan özgür kılmak amacıyla dizayn edilen bir çok fiziki ve düşünsel tekniklerden biri. Daha dar anlamda ise, yoga disiplininin uygulamalarını açıklamaya ve onları meşrulaştırmaya çalışan bir Hint Felsefe okuludur.

kama-mokşa förmüllerini, Karma, Bhakti ve Jnana üçlü yolunu, Trimurti ve Avatar⁸⁸, İştâ-Devata⁸⁹ ve Adhikâra⁹⁰ doktrinlerini, heykel ve mabet ibadet ritüellerini, mezhebi inançlarını, Vişnucuların⁹¹ Şaivaların⁹² ve Şaktaların⁹³ pratiklerini, kutsal yerlere

-
- 88 Avatara, “yeryüzüne inme” demektir. Bir tanrının dünyaya insan veya başka bir canlı biçiminde bedenlenmesini anlatır. Özellikle tanrı Vişnu’nun bedenlenmeleri/avatarları vardır ve bunlar on tanedir: 1) Balık, 2)Kaplumbağa, 3)Domuz, 4)Aslan, 5)Cüce, 6) Baltalı Rama, 7)Rama veya Ramaçandra, 8)Krişna, 9)Buddha 10) Kalki veya Kalkin. Bu sonucu avatara, Kali döneminin sonunda beyaz bir at üzerinde ortaya çıkacaktır. Bu on bedenlenme, genel olarak kabul edilenlerdir. Mesela, *Bhagavata Purana*’da Vişnu’nun 22 avatarasının varlığı kabul edilir.
- 89 İştâ-Devata, bir şahıs için en çok ilgi çeken tanrı formu. Bu özelliğinden dolayı, diğer tanrılar reddedilmeksizin ibadet için seçilir.
- 90 Adhikara, hususi bir okulun ya da mezhebin bir mensubu olmak için gerekli olan nitelik.
- 91 Vişnucular; Vişnu taraftarlarını ifade eder. Vaişnavacılık, Vişnu kültürüdür. Ve Vişnu’nun tabileri ya da Vişnu ile ilişkisi olanlar anlamında Vaişnava’dan türer. Bazı yazarlar, Vaişnava yerine Vişnuizm tabirini kullanırlar. Vaişnavizm, *Upanişadların* telif edildiği dönem sonrası boyunca kültürlerin birleşmesinden ortaya çıktı ve bütün tarih boyunca *avatarlara* inaçla birleştirilen *bhakti* üzerindeki vurgusuyla karakterize edildi. En önemli edebi ürünü, *Bhagavad-Gita*’dır ve Vaişnava teolojisi orta çağda gelişmesine rağmen, *Puranalarda* bulunan yoğun bir mit literatürü de vardır. Şavizm’in gelişimi, yaklaşık olarak aynı zamanda Hindu teizminin alternatif tezahürleri olarak iki dindarlık biçiminin hakimiyetiyle sonuçlandı ve Hinduların büyük bir kısmı, ya Şaivalar ya da Vişnuculardır. Bu hakimiyet orta çağlarda gerçekleşti. Ancak bu sırada herhangi bir sürtüşmenin olmadığı anlamına gelmiyor. Mesela, güney Hindistan’da Vaişnavizm bir takım takibatlara maruz kaldı. Ortaçağ Vaişnavacılığı, Vedanta teolojisi ile Tamil Şairleri (Alvarlar)nin dini arasında bir sentez yarattı. Ancak kendisi de, mezheblere ya da *sampradya*lara ayrıldı. Bunların en önemlisi, *sampradya*dır. Bu mezhebin başı ya da *acaryası*, Ramanuja’dır. Bu mezhep de başkanın ölümünün arkasından iki alt mezhebe bölündü: *Tengalai* ve *Vadagalai*. Bu alt mezhepler, yerli dillerdeki ve Sanskritçe metinlere dayanarak inayet doktrini hususunda birbirlerinden farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Diğer önemli mezhepler ise, Madva’nın *Brahmasampradaya*; Nimbarka’nın *Sanaka-sampradaya* ve Vallabha’nın *Rudrasampradaya* mezhepleridir. Geç ortaçağda,

inancı, ineğin kutsallığı ve benzerlerini- geliştirmiştir. Onu takip eden çağlar yalnızca oraya buraya birkaç detay eklediler ve önceden dağınık duran düşünceleri sistemli hale getirdiriler. Daha sonra ortaya çıkan felsefi sistemler ve bhakti okulları yalnızca, destan çağı edebiyatında var olan düşüncelerin dallanıp budaklanışından başka bir şey değildir.

kuzey Hindistan'da o zamana kadar önemsiz bir tanrı olan Rama kültüne bir gelişme oldu ve burada, Vaişnavizm İslami sufizmle verimli bir etkileşimi girdi. Bu etkileşim Kebir, Nanak ve diğerlerinin öğretilerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Kuzey Hindistan Vaişnavizm'i, her şeyden önce Kebir'in üstadı Ramananda geleneğinden kaynaklanan bir çok mezhebe ayırdı. Bu dönemdeki öğretilerde yerli dillerin kullanımı ve Vaişnavacılığın kast karşıtı eşitçiliği, onun hızlı gelişimini kolaylaştırdı. Vaişnavizmin önemli hac mekanları arasında Brindaban, Vrindavana ve Krişna'nın faaliyet gösterdiği alanlar yer alır. Dindar Vaişnavacılar, kendilerini diğerlerinden ayırmak için, alınlarına mezhep işaretlerini koyarlar. Bu işaretler; düz beyaz iki çizgi ve çarpaz bir kırmızı çizgi ya da iki dikey çizgi ve bir sarı noktadan oluşur. Kabaca söylendiğinde, Vaişnavacılık işaretleri dikey çizgiler ve Şaivacılığinkiler ise, yatay çizgilerden oluşur.

- 92 Az önce ifade edildiği gibi, Hinduizm'in üç büyük tanrısından biri olan Şiva'ya tapınınılardır.
- 93 Hind'in üçüncü büyük dini olan Şaktizm'e mensup olanlar. Şaktizm'e göre, kainatı yaratan ilk cevher hem erkek, hem dişidir. Şakti, Tanrı'nın adeta maddeleşen ve kendi dışında bir varlık kazanan yaratıcı gücüdür. Zamanla, Tanrı silikleşir; Şakti ön plana çıkar. Tanrı ezeli uykusundadır. Harakete geçen, yaratan: Şakti. Onun için Tanrıya değil, Şakti'ye yalvarılır. Şakti'yi bir kat daha cazipleştiren insanın kadına karşı duyduğu sonsuz hayranlıktır. Erotik masallarla halelenen Vişnu mezhebinin Şakti'yi baş tacı edeceği akla gelir. Ama Şaktizm, Vişnu mezhebinin dışındaki gelişip serpilmiştir. Şaivism, haşinliğini yumuşatacak bir tanrı aramış ve büyük münzevinin karısı, Pravati'yi bulmuştur. Kalıptan kalıba geçen bir tanrıça bu. Herkesin taptığı, ayrı anne bir tanrıça.

IV

Guptalar Dönemi (M.S. 300-700)

Şimdi, Hindistan'ın Hindu yönetim tarihinde altın çağ olarak kabul edilen Gupta'lar dönemine geldik. M.s. 330'dan 375'e kadar hüküm süren ikinci Gupta monarkı Samudragupta, kendisini kuzey Hindistan'ın en büyük gücü yapmada başarılı oldu. İmparator Aşoka zamanından beri Hindistan'daki en büyük imparatorluk oldu. İmparatorluğun alanı, doğuda Brahmaputra'dan batıda Cumna'ya ve güneyde Narmada'ya kadar uzanıyordu. Samudragupta beş komşu krallıktan vergi aldı. Böylece o, kuzey Hindistan'nın büyük kısmını fethetti ve Concevaram'ın yöneticisi Pallaha ile mücadeleye girişinceye kadar güneyin içlerine başarılı akınlar yaptı. Gupta'ların altın çağı, beş imparatorun dönemini içeren m.s. 320-480'e kadar ki zaman dilimini kapsar. Samudragupta tarafından kurulan imparatorluk sonunda Hunların saldırı dalgalarıyla paramparça edildi.

Vincet Smith şöyle der:

“Beşinci ve altıncı yüzyıldaki barbar saldırıları, Hindistanlı otoriteler tarafından üzerinde durulmamakla beraber, kuzey ve

batı Hindistan tarihinde hem politik hem de sosyal anlamda bir dönüm noktası oluştururlar. Gupta döneminin siyasi sistemi bütünüyle dağıldı ve yeni krallıklar oluştu. Hiçbir sahil aile ve klan geleneği, Hun saldırılarının ötesine uzanmaz”.

Böylece yedinci yüzyılda yıkılan büyük güç, kısmen 606’dan 647’e kadar Kanauc’da hüküm süren Harşa tarafından geri alındı. Harşa’nın ölümüyle ülke yeniden karmaşanın içine düştü. On üçüncü yüzyılda Delhi sultanları tarafından restore edilinceye kadar Hindistan’ın tarihsel birliği bir kez daha kayboldu. Harşa imparatorluğunun çöküşüyle birlikte, Hindistan tarihinin kadim döneminin kapandığı söylenebilir.

Gupta dönemi boyunca yeni bir Hindu rönesansından bahsetmek tam doğru değildir. Önceki dönemin rönasansı basitçe meşhur Hindu imparatorlarının idaresi altında devam ettirildi ve benzeri görülmemiş bir yüksekliğe ulaştırıldı. Efsanelerle başlayan Hindu dharma’nın popüler hale gelmesi, Puranalar tarafından daha ileri bir safhaya götürüldü”.

Farquhar da şöyle der:

“Puranalar olarak bilinen dini şiirlerin popülaritesini ve önemini abartmak zordur. Bu şiirler, sıradan halk arasında hem orijinal hem de sayısız bölgesel dillerde ve uyarlamalar halinde çok yaygın olarak kullanılır. Gerçekte, destanlar ve Puranalar, ister okuma yazma bilsin isterse bilmesin sıradan halkın hakiki Kitab-ı Mukaddes’idir ve onlar bölgesel dini literatürün yarısının kaynağını teşki ederler⁹⁴”.

Keza, destanlarda ılımlı bir formda görülen mezhepçilik ruhu, diğer inançlar hakkında mezhebi monoteizmin toleranssızlığının bir çeşidi olarak sahip olduğumuz sonucuyla, Puranalar’da gittikçe daha saldırgan bir hale gelir. Ve tabii ki en önemli mezheplerle Vişnu, Şiva ve Şakti’ya tapınanların oluşturduk-

94 Farquhar, *An Outline of Religious Literature of India*, Oxford, 1920, s. 136.

ları mezheplerdir. Onlardan hemen sonra, Surya ve Ganapati'ya tapınanların mezhebi gelir.

Tipik bir Purana'nın beş parçadan oluştuğu söylenir: Kozmogoni, her kalpanın⁹⁵ başlangıcındaki yaratma, tanrıların soy kütükleri, dünyanın çağları ve krallık hanedanları. Bu yüzden kaçınılmaz olarak her Purana, daha önce bir şekilde yolunu bu-
 larak yasa kodlarına ve destanlara sızan şifahi gelenek tarafın-
 dan nakledilen en eski malzemelerin bir kısmını içerir.

Sahip olduğumuz Puranalar'dan bir çoğu bu dönemde şe-
 killenmiş olmakla birlikte, daha sonraki dönemlerde Puranaları
 kendilerine mal eden mezheplerin menfaatine uygun olarak on-
 lara sayısız ilave ve değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu popüler
 ve geniş araştırmalarda, Avataralar ve Ana-tanrıça olarak kişi-
 leştirilen tanrı Şakti anlayışının yaygınlaşması istisna edilirse,
 dini düşüncede çok fazla bir ilerleme görülmez.

Ana-tanrıça olarak kişileştirilen Şakti ya da İlâhi Güç anla-
 yışı, bu dönemde dikkate değer bir gelişmeye sahip olmuş ve
 Tantralar olarak bilinen bir literatür yığınının oluşmasına sebep
 olan Şaktizm'in temelini oluşturmuştur. Çoğu kez bir Tantra ile
 bir Purana arasında sabit bir çizgi yoktur. Her iki tür literatür,
 yan yana gelişti ve çoğu kez de yek vücut oldular. Fakat, Tant-
 ralar genelde, ritüalistik malzeme açısından Purnalar'dan daha
 fazla şeyi, tarihi ve efsanevi malzeme açısından ise Purnalar'dan
 daha az şeyi içerir. Dini hayat nokta-ı nazarından önemleri,

1. İlâhi gücün lütufkar ciheti kadar yıkıcılığı üzerindeki
 vurguda,
2. Ezeli Anne olarak Tanrı'nın sembolik temsilinde,
3. Ve organize edilmiş ritüel vasıtasıyla savundukları kurtu-
 luş projesinin sert pratik doğasında yatar.

95 Kalpa; Tanrı Brahma'nın bir gün ve bir gecesi anlamına gelir ki, bu da yaklaşık 8.640.000.000 yıldan oluşmaktadır.

Şaktizm'in Aryan olmayan kùltlerin ve daha erken inançların geniş ölçüde aryanlaştırılmalarının sonucu olduğu hususunda şüphe yoktur. Hinduizm'in de, Aryan ve Dravidyan inançların bir karışımı olduğunu asla unutmamalıyız. İki unsurdan birini görmezden geldiğimizde yanlış yaparız. Bu günün Hindu ibadet şekillerinde bir unsuru diğ erinden ayırmak hemen hemen imkansız gibidir. Mesela, Şaktizm'in Hindu ritüel ve pratiğ i üzerinde icra ettiğ i etki, neredeyse hadsiz hesapsızdır. Şaktizm, Gayatri-upasana gibi meditasyonun saf bir Aryan formunu içeren Hinduizm'in bütün kısımlarına bile sirayet etmiştir. Ve nitekim onun Budizm üzerindeki etkisi de büyüktür. Hatta bazı bilim adamları, Şaktizm'in ya da Tantrizm şeklindeki daha sonraki safhasının sonunda Budizm'i periş an ettiğ ini söyleyecek kadar ileri gitmiş lerdir. Böylece Şaktizm, bütün mezheplerin dini pratiklerini etkilerken kendisi, teorisi Samkhaya'nın, Prakit'i ve Vedanta'nın mayasıyla özdeşleştirilmeye başlanmasından dolayı, Samkhaya ve Vedanta felsefeleri tarafından esaslı bir şekilde etkilendi. Advaita Vedanta⁹⁶ ruhun nihai olarak Brahman'la özdeşliğini kabul edeceğ ini öğretirken bir çok Tant-

96 Advaita Vedanta;; "İkici olmayan Vedanta" anlamına gelen kelime, Şankara'nın (ms. 788-820) kurduğu ve Vedantaya/*Upanişadlara* dayanan meşhur felsefi akım. Advaita'ya göre, nihai gerçeklik (*Brahma*) ve Atman ya da Ben yani, insanın ve diğ er yaşayan varlıkların içindeki ebedi unsur arasında kesin bir özdeşlik vardır. Bu yüzden de, *Upanişadlara* has olan "tat-tvam-asi" (Sen, osun) düsturu, katı bir şekilde yorumlanır. Bundan şu sonuç çıkar: Eğer, Ego ve Brahman özdeşse, o zaman yalnızca bir tek Ego vardır. Bu yüzden de, kurtuluş, Ego'nun kendisinin Brahman ile özdeş olduğ unun farkına varması sayesinde gerçekleşir. Bu farkına varma, ikisi arasındaki özdeşliğ e sebep olmaz; bu özdeşlik zaten vardı. Ancak onun farkına varma, insanı, bu yanılsama dünyasından ve yeniden doğ um zincirinden kurtarır. Bu oluncaya kadar, bireyler kendilerini, ayrı ve genel olarak da dünyanın nihai gerçeklelikten ayrı varlıklar olarak tasavvur etmeye devam eder. Bu yüzden onlar, cehaletin (*avidya*) ve yanılsamanın (*maya*) kurbanıdırlar.

ra da, nihai olarak Devi'ye⁹⁷ ibadet edenin de Devi'nin kendisi olacağını öğretir.

Ancak, dini düşünce bakış açısı nokta-ı nazarından Tantralar ve Puranalar'dan daha da önemlisi, bu dönemin başında bile var olan altı Ortodoks okul yani, Mimamsa⁹⁸, Vedanta⁹⁹, Samkhya¹⁰⁰, Yoga, Nyaya¹⁰¹ ve Vaiṣeṣika'dır¹⁰². Śabarasva-

97 Devi, Şiva'nın karısı Kali'nin adlarından biridir.

98 Mimamsa, içinde bulunan emirlerin yorumuna yoğunlaştığı Veda'nın *karmakadanın* yorumuna hasredilmiş Hint ortadoks düşünce ekolüdür. En eski metni, *Mimamsa Sutr* adı ve Jaimini'ye atfedilir. Ayinlerle alakalı Veda emirlerinin unsurlarını analiz eden aforizmaların derlenmesinden ibarettir. Bu düşünceye kabul edenler, Veda'ların bizatihi var olduğunu ve ebedi olduklarını kabul ederler. Ona yüce bir otorite verirler ve onun sözleri bir ifadenin hakiketinin en yüce kanıtıdır. Veda'ları *śruti* olarak kabul ederler. Dilin doğası ve yapısını analiz etmişler ve yorum prensipleri geliştirmişlerdir.

99 Vedanta, *Upaniṣad*ların bir diğer adıdır. *Upaniṣadlar*, Vedaların sonunda yer aldıkları için sonda yer alan anlamında bunlara Vedanta denir.

100 Altı ortadoks düşünce sisteminden ikincisidir. Kapila (m.ö. 6. yüzyıl) tarafından kurulmuştur. Bütün evrenin yirmi dört unsurun birleşmesinden oluştuğunu kabul eder. Dualist bir sistemdir. Bu düşüncede ruh (puruṣa) ve madde (prakirit) gibi, birbirlerini tamamlayıcı olsalar da, birbirine zıt iki unsurun varlığına kabul eder. Her şey bütünü ikisini birleşmesinden ortaya çıkar ve nihai olarak kurtuluş, ruhun madde-den ayrılmasıyla gerçekleşecektir.

101 Yukarıda zikredilen düşünce sistemlerinden bir diğeri de Nyaya'dır. Mantık ve epistemoloji hakkındaki detaylı araştırmalarıyla tanınır. Ancak aynı zamanda, ruhun doğası ve nihai kurtuluş vasıtaları gibi metafizik şeylerle de uğraşır. Bu felsefi yolun en eski metni, *Nyaya Sutralar*ıdır ve Gautama'ya atfedilir. Nyaya'nın kökenleri, Veda alimlerinin tartışmalarıyla Upaniṣad bilginlerinin tartışmalarına kadar geri götürülebilir. *Nyaya Sutralar*, öğrenciyi en yüksek iyiye götüren on altı kategorinin hakiki karakterine dair bilgiyle ilgilendiğini iddia eder.

102 Ortadoks Hint düşüncelerinden biri olan Vaiṣeṣika'nın en eski metni, Kanada'da atfedilen *Vaiṣeṣika Sutralar*'dır. Mevcut ismi atomlar, zaman, mekan vs. gibi birincil özlerin nihai nitelikleri olan *vaiṣeṣikalardan* kaynaklanır. Refah ve kurtuluşun vasıtası olarak *dharma*yı vurgular. Çoğu kez, *Nyaya-Vaiṣeṣika* olarak gruplandırılırlar.

mi'nin *Mimamsa sutraları* ve Vatsyayana'nın *Nyaya Sutraları*¹⁰³ üzerindeki yorumları istisna edilirse, bu felsefi okullar üzerindeki yorumlar bir sonraki döneme aittir. Sutraların bizzat kendilerinden hareketle, yerlerine konuldukları daha önceki öğretilerin sonuçları oldukları hükmüne ulaşılabilmektedir. Onların tam kusursuz şekilleri, her bir okulun belli bir kısmı üzerinde daha önceden bir hayli ciddi düşünme ve ayrıntılı tartışmanın var olduğunu gösterir. Her bir okul, bir hayat görüşü ileri sürdüğünden bir Darşana¹⁰⁴ olarak isimlendirilir. Bu altı okuldan Mimamsa ve Vedanta, bağımsız felsefeler olmaktan ziyade sadece Veda'nın iki parçasının -Karma-Kanda ve Jnana-Kanda- sistematik açıklamalarıdır. Bu yüzden ikisi birlikte ele alındığında, Hinduizm'in sistematik felsefesini oluştururlar. Burada;

1. Pramanaların nisbi değerleri -sezgi, çıkarsama ve kutsal metin-,
2. Vedalar'ın ebediliği ve yanılmazlığı,
3. Ölümden sonra gerçekleşen Karmanın sonucu Apurva ve,
4. Jivatman ile Paramatman arasındaki aynılık ve farklılık doktrinlerini formüle edilmiş olarak buluruz.

103 *Nyaya Sutra*, Hint felsefi düşüncesinin dört ana mezhebinden biri olan Nyaya'nın temel metnidir. Yaklaşık ms. İkinci yüzyılda kaleme alınmıştır.

104 Darşana; felsefeyi ifade etmek için kullanılan geleneksel Hint terimidir. Görmek kökünden (dr̥ṣ) gelen kavram, en iyi şekilde "bakış açısı" diye tercüme edilebilir. Hinduizm'de bu okullar genel olarak; *saddarşana* ya da "altı bakış açısı" şeklinde tasnif edilir. Bunlar Samkhaya, Yoga, Nyaya, Vaisesika (Purva), Mimamsa ve Vedanta. Gerçekte yalnızca bu okullar arasında değil fakat aynı zamanda, her bir okul içinde de önemli farklılıklar vardır. Bunların yanı sıra geleneksel altı grup dışında yer alan mesela, Şaiva Siddhanta gibi felsefi sistemler de vardır. Bu yüzden de, mevcut altı tasnif biraz yüzeysel bir tasnif olarak kabul edilebilir.

Gerçekten de, daha sonraki felsefi okullar ve Hind ortaçağında bu felsefi okullar üzerine yazılan sayısız yorum bu dönemde kısaca formüle edilmiştiler. Dönemin sutralarından Vedantanın sutraları, eğitilmiş sınıf arasında öyle popüler bir hale geldi ki, çalışma, Prasthanaya derecesine, kutsal metin otoritesine yükseltildi. Böylece, Prasthana-traya da *Upaniṣadlar*, *Brahma-Sutralar* ve *Bhagavad-Gita*’nın üçlü otoritesinin meşhur Hindu formülünün bu dönemde tarih sahnesine çıktığını söyleyebiliriz. Bu yüzden, Guptalar’ın parlak çağı, bir taraftan Puranalar ve Tantralar vasıtasıyla geniş ölçekte Hinduizmi popülerleştirerek ve diğer yandan felsefi sutralar sayesinde Hint felsefesini sistematize ederek bundan evvel ki dönemin Hint Rönasansını devam ettirdi.

V

Harşâ İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Rajputlar Dönemi (M.S. 700-1200)

Harşâ imparatorluğunun çöküşü Hindistan'ın ortaçağ döneminin başlangıcına işaret etmektedir. Harşâ'nın ölümünün Hindistan'ın Müslümanlar tarafından fethine kadar olan dönemde, yabancı istilacı grupların siyasi yapıda absorbe edildiği ve eskisinin dışında yeni krallıkların ortaya çıktığı bir geçiş dönemi olarak bakılabilir. Dönemin en önemli özelliği, Hindistan tarihinde mühim rol oynamaya başlayan Rajput'un doğuşudur. Gerçekte, Vincent Smith, bu dönemin Rajput Dönemi olarak isimlendirilmesini teklif eder.

Rajput klanlarının kökeni, hala tartışma konusudur. Bir kısım bilim adamları, kendilerinin de iddia ettikleri gibi, Aryanlarla aynı ırki tipe ait olmaları sebebiyle eski Rajput klanlarının Kşatriyaların torunları olduklarını ileri sürerler. Krallıklar kuran ve onları uzun bir müddet yöneten Sunga ve Kanva hanedanları gibi Brahman hanedanlarının da, Kşatriya kral aileleri ile kar-

şlıklı evlenmeler sayesinde Kşatriyalar haline geldikleri kabul edilir. Çünkü, eski zamanlarda Brahmanlar ile Kşatriyalar arasında kesin bir sınır yoktu. Ancak bir diğer grup bilim adamı, Rathorlar, Candeller, Bundelalar ve Raştrakutalar gibi bir kısım Rajput klanlarının yerli aslını kabul ederlerken yine de, Pariharlar, Cauhanlar, Pawarlar Calukyalar ve Şişodialar gibi klanların en seçkinlerinin, Hunalar, Gurcaralar, Maitrakalar ve diğerleri gibi yabancı göçmenlerin torunları olduklarını ve bir kez yabancılar Hindu cemiyeti içinde emildiklerinde, Brahmanların yeni aristokrasiyi, onlara kurgusal soy kütükleri vererek eski Kşatriyaların torunları olarak kabul etmeye karar verdiklerini iddia ederler.

Böyle olmakla birlikte, şüphesizdir ki, bu dönem boyunca kuzey ve Dekkan'ın Hindistan'ın hemen hemen bütün krallıkları, müşterek olarak Sanskrit Kşatriyalar'ın yerli dildeki eşiti olan Rajputlar ya da Chattiriler diye bilinen aileler ve klanlar tarafından yönetildi. Gürcara-Pratihalar, başkentleri Kanawaj ile beraber geniş bir imparatorluğu yönettiler, Cauhanlar Ajmere'de, Palalar Bengal'de, Candeller Bundelmhand'da, Çalukyalar ve Raştrakutalar Deccan ve Kalambas'da ve Gangalar Mysore'de hüküm sürdüler. Pallavaların güneydeki hakimiyeti pratik olarak sekizinci yüzyılın ortalarına doğru sona erer. Ve Colalar on birinci yüzyılda Rajaroja'nın hakimiyeti altında büyük bir güç haline gelirler.

Hieun Tsang'ın Hindistanda'ki seyahatlerini anlatmasından, yaklaşık yedinci yüzyılın ortalarında Budizm'in merkezde ve kuzey Hindistan'da çöküş durumunda olduğunu görürüz. Budizm bizzat Samkhaya ile birleşmişti ve popüler Hinduizm'in bir mezhebinden çok az farklıydı. Onun son yenilgisi, Vedalar inancının iki büyük kahramanı Kumarila ve Şankara'nın faaliyetlerine bağlıdır. Kumarila Bhatte, Karma Mimamsa'nın Bhatta okulunun kurucusudur. Çalışmalarından onun zorlu bir Budizm muhalifi olduğunu ve her şekilde onun etkisini zayıt-

latmak için gayret sarf ettiğini görürüz. Ve muhtemelen, bir Hindu kralını Budistleri yok etmeye teşvik eden rivayetten sorumlu olan odur. Kumarila, Vedalar'ın yanılmazlığı ve Vedik ritler ve seremonilerin gerekliliği düşüncesiyle bu dönemdeki Hindu uyanışının ilk tezahürüydü. On birinci yüzyılın ilk yıllarında Kumarila tarafından başlatılan çalışmayı tamamlamak üzere Şankara geldi. Şankara, Kumarila'dan daha esnekti. Budizm'in güçlü Advaita binasının bir kısmını yükseltti ve dini organizasyonun merkezleri olarak dört meşhur manastırı kurdu. Kumarila ve Şankara'dan birincisi karma, ikicisi ise jnana sebebiyle Budizm'le mücadele ederken, Vişnucu ve güney Hindistan'ın Şivacı azizleri, bhakti yüzünden Budizm'le mücadele ettiler ve onu mağlup ettiler. Yetkin bir şekilde Budizm ve Cayinizm'i eleştirdikleri söylenir. Cayinizm'in düşmanı Şivacı aziz Cnanasambandar'ın Budizm'in düşmanı Vişnucu aziz Tirumangai Alvar ile Şiyali'de Tanjore bölgesinde dostça bir karşılama oluşuna dair bir efsane vardır. Vişnu azizinin, hiç bir Vişnu mabedi bulunmayan kasabaya başlangıçta girmeyi reddetmesi ve Şivacı azizinin ise kullanılmaz hale geldiği için terkedilen bir mabetten çıkartılan eski bir Vişnu tasvirine Şiyali'de bir rahibin evinde düzenli olarak tapınıldığına dair bilgi vererek onun itirazına tatmîn edici bir cevap verdiği anlatılır. Bu efsaneyi, Prof. Nilakantha Şastri şöyle yorumlar:

“Tarih olarak imkansız olan bu hoş efsane, on birinci ve on ikinci yüzyılların Tamil Vişnucuları tarafından beslenen Şivacı ve Vişnuculuğun genel misyonuna inancı kutsal olarak kabul eder. Vedik rafiziliği karşıtı güçlü akımın durdurulmasında Alvarlar ve Nahayanalar geçmişte birlikte çalıştılar ve onların ardılları için Cayinizm'in büyük hasmı Şiva ve Budizm'in aynı derecede düşmanı Vişnuyu bir araya getirmekten daha tabi ne olabilir¹⁰⁵?

105 *The Colas*, c. II, Bölüm I, s. 474.

Cayinizm hakimiyetini kaybetmekle beraber Hindistan'ın bazı kısımlarında ayrı bir din olarak hala varlığını devam ettirir. Cayinizm'in ilk zamanlar, batı ve güney Hindistan'da sahip olduğu büyük etkiyi muhtemelen bu bölgelerdeki bir çok Hindu sınıfının katı vejateryanizmine borçluyuz. Çünkü Budizm, sadece hayvan hayatının kutsallığı doktrinini öğretir; fakat Cayinizm ise yalnızca öğretmekle kalmaz aynı zamanda onu pratiğe de aktarır.

Buda'nın dinin en azından pratik olarak doğduğu kutsal topraktan kaybolduğunu düşünmek üzüntü verici olsa da, unutmamalıyız ki, Budizm oradan gerçekten kovulmadı, fakat özümsemi/ asimle edildi. Günümüz Hinduizm'inin

1. Hayvan hayatının kutsallığı doktrini,
2. Çoğu mezhebin hayvan kurbanlarını reddetmesini,
3. Manastır kurumlarını ve özellikle de güney Hindistan'daki din adamları disiplinini,
4. Hindu mantığının gelişmesini ve
5. Advaita felsefesinin bir kısım özelliklerini Budizm'e borçlu olduğu, Sir Charles Eliot'un düşüncesidir.

Advaita felsefesinin ilk sistematik örneği, *Mandukya Upaniṣad* üzerine bir Karika¹⁰⁶ yazan Gaupada'dır. Gaudapada, kendisinden sonra Şankara'nın hocası olan Govinda'nın hocasıydı. Muhtemelen m.s.. 788'de kuzey Travancore'deki Kaladi'de doğan ve daha bir delikanlı iken samnyasin olan Şankara büyük bir dini öğretmen oldu. Hindistan'ın her tarafını gezdi ve Mysore Şringeri'de, Orissa Puri'de, Gucadat Dvaraka'da ve Himalayalar Badrinath'da dört manastır kurdu. Şankara, hem Ortodoks inancın büyük bir savunucusu hem de ateşli bir reform-

106 Karika, maya ve Advaita felsefesinin en açık bir şekilde ifade edildiği, bilinen en eski, metrik risalenin yazarıdır. Risalesi, Madyamika Budis yazılarına dil düşünce olarak benzer ve Şankara'nın bir çok fikrini içerir.

cuydu. Yalnızca Budist doktrinlere değil aynı zamanda Mimamsacılar'ın ruhsuz ritüalizmine, Samkhya'nın ateistik düalizmine ve Vedanta'nın bütün yanlış tefsirlerine karşı çıktı. Şaktizm ve Şivacılığın en çirkin şekillerinin bir kısmını yazdı ve popüler ibadetin daha saf olan şekillerinin tamamını teşvik etti. *Brahma Sutraları*, *Upaniṣadlar* ve *Bhagavad-Gita* üzerine olan meşhur yorumlarında, manevi vukufiyet kadar entelektüel zeka abidesi olan bir felsefi sistem inşa etti. Şankara ve Ramanuja'nın *Brahma Sutraları* üzerine olan yorumlarının mütercimi Thibaut şöyle demektedir:

“Şankara tarafından savunulan doktrin, teolojik önemi dışında, saf felsefi bakış açısından, Hindistan toprağında zuhur edenlerin en önemlisi ve en ilginçidir; ne Şankara'nın temsil ettiği görüşten ayrılan Vedanta'nın bu formları ne de Vedanta'ya ait olmayan her hangi bir sistem, cesaretle, derinlikte ve spekülasyonun inceliğinde Ortodoks Vedanta diye isimlendirilenle karşılaştırılmaz¹⁰⁷.

Bugün milyonlarca Hindu, Şankara'nın *Upaniṣadlar* tefsirini doğru tefsir olarak kabul eder; inancını onun felsefesinin terimleriyle formüle eder ve kendilerini Advaitacılar diye isimlendirirler. Dünyanın her tarafında yüzlerce bilim adamı onun sistemini, insan zihni tarafından şimdiye kadar tasarlanabilenlerin en muhteşemlerinden biri olarak kabul ederler.

Şankara'nın Advaita'sının detaylarına inmeksizin onun öğretisinin temel esaslarının aşağıdaki şeyler olduğunu söyleyebiliriz:

1. *Upaniṣadların* Brahman olarak isimlendirdiği ve hakkın da hiçbir kavramsal bilgiye sahip olmadığımız ezeli, gayr-i şahsi Mutlak, yegane nihai gerçektir.

107 *Introduction to Brahman Sutras*, s. XIV.

2. Maya, kendisiyle mutlağın zatında hiçbir değişikliğe maruz kalmaksızın yer ve zaman şartları altında bize değişen evren gibi görünen güçtür.

3. Kendisiyle evrenin tekamülünü açıkladığımız sebep-sonuç düşüncesi Mutlağa uygulanamaz.

4. Meşhur Upanişadik "Sen o sun, Ben Brahmanım" cümlelerin gösterdiği gibi insandaki ruh, Yüce Ruh'la özdeşdir.

5. Bütün günahlarımız ve çektiklerimiz bu özdeşliği anlamamız sebebiyledir.

6. Mokşa ya da kurtuluş/özgürlük, sadece tali yardımları olan karma (amel) ya da upasana (canla başla bağlılık) vasıtasıyla değil, ancak bu özdeşliği ilan eden Upanişadik pasajlar üzerine düşünmenin bir sonucu olarak gelen jnana (aydınlanma) vasıtasıyla elde edilir.

Şankara'nın sistemi hakkında yaygın bir anlayış vardır. Sık sık hatta daha iyi bilmeleri gerekenler tarafından bile, Şankara'nın dünyanın gerçek olmadığı ve bir rüya gibi aldatıcı olduğunu öğrettiği söylenir. Büyük filozof asla bu tür bir doktrini öğretmedi. Hatta onu, Budist rafiziliğin bir parçası olarak yalanladı. Sisteminde üç varlık düzenine gönderme yapar; Pratibhaşika (hayali), Vyavaharika (tecrübi) ve Paramarthika (aşkın). Pratibhaşika tecrübesi, rüyada yılan görmemiz gibi hayalidir, gerçek değildir. Burada tecrübemizin temellerini şekillendiren hiçbir nesne yoktur. Vyavaharika tecrübesi, karanlıkta bir yılanı kürk atkıya benzetmemiz gibi yanlıştır. Burada bir nesne vardır, ancak onun hakkında yanlış bir intiba ediniriz. Ve Paramarthika tecrübesi, bir ışık getirildiğinde bu atkıyı atkı olarak kabul etmemiz gibi doğru bir tecrübedir. Bunda nesne ve bizim onun hakkındaki intibamız özdeşdir. Şankara'nın mücadelesi, bizim her günkü dünya tecrübemizin birinci değil, ikinci türü oluşuyla ilgilidir. Şeyler, göründükleri şey değildir. Hepimiz için ortak olan Avidya ya da cehalet sebebiyle, birlik olan yerde çeşitliliği,

bütünlüğün olduğu yerde ayrılığı, birin olduğu yerde çoğu görürüz. Bu mükemmel olmayan tecrübe bizim sınırlı algılarımızla ilgilidir. Kendimizi algılarımızdan kurtarıp ve ruhta -bir azizin meditasyon ve vecd anlarında yaptığı gibi- zaman ve mekan şartlarını aştığımızda gerçekte olduğu gibi Gerçeğin, Mutlağın mükemmel tecrübesine sahip oluruz. Bu tecrübeye, varlık ve bilendir, birdir. Upanişadların'ın dediği gibi: "Brahmanı bilen, Brahman olur".

Şankara'nın Advaita'sının Hindu zihinler üzerinde sahip olduğu güçlü etki, Advaita'ya mensup olanların karşı konulmaz çoğunluğu ve hem onu desteklemek hem de aleyhinde olarak Advaita etrafında gelişen edebi yapı tarafından gözler önüne konulur. Şankara'nın felsefesi, Bhagavata'lar, Şaktalar ve Şivacıların kuzeye ait okulları gibi, bazı mezhebi felsefeleri de etkiledi. Çünkü, bunlar tamamen teistik mezhepler olsalar da, teolojileri, Advaitik bir düşünce arka planına sahiptirler.

Şankara felsefesi kadar önemli olup, ancak bu dönemden çok önce, kuzey doğu Hindistan'da ortaya çıkan büyük Bhakti hareketidir. Söz konusu hareket, Vişnuculuk ve Şivacılığa paralel iki çizgi halinde devam etmiştir. Bhakti hareketi, kalbin alışılmışın dışında bir taşkınlığıdır. Oysa Şankara'nın felsefesi çok açık entelektüel bir başarıdır. Hem Vişnuculuk'ta hem de Şivacılık'ta her şeyden önce, halk dilinde ibadetle ilgili ilahiler yazan bir mistikler ve azizler okuluna ve sonra daha geç bir dönemde de teistik düşünce sistemleri yaratan bir okula vardır.

Vişnucu mistik ve azizler Alvarlar olarak bilinirler. Onların *Bhagavat-Gita* ve Ramanuja arasındaki yeri doldurdukları haklı olarak söylenmiştir¹⁰⁸. Çünkü, Vişnucu bhakti'nin çeşmesi Gita'dan doğar; Alvarların ilahileri vasıtasıyla geçer ve Ramanuja sisteminde sularını toplar ve daha sonra göreceğimiz gibi ora-

108 Hymns of Alvars, by J. S. Hooper.

dan bütün Hindistan'a çeşitli dalgalar halinde akar. Alvarlar, yedinci ve sekizinci yüzyıl boyunca geliştiler. Bunlar, Tanrı'nın peşinde deli divane oldukları kabul edilen daimi gezgin şarkıcılardır. En büyükleri Nammalvar ve Tirumangai Alvar'dır. Gerçekte, Nammalvar'ın dini tecrübesi, geleneksel Vedanta'nın sonraki Acaryaları tarafından bhakti kültürüyle gerçekleştirilen uzlaşma hakkında bir ipucu verir. Nammalvar'ın Tamil'deki dört çalışması, güneyli Vişnucular tarafından dört Vedanın muadili olarak kabul edilir. Alvarların ilahileri, müştereken Nalayira Prabandham olarak tanınırlar ve dünyadaki ibadetle ilgili en etkili şiirlerin bir kısmını içerirler. Alvarlar hareketinin hoşgiden özelliklerinden bir tanesi, bu harakette kast, sınıf ve cinsiyet ayrımlarının görmezden gelinmesidir. Alvarlar aralarına bir kralı, bir dilenciye, bir kadını, bastırılmış sınıfsızlardan bir adamı ve Brahmanlar kadar Brahman olmayanları da alırlar. Gerçekten de, Tanrı'nın kast, sınıf ya da kültür farkı olmaksızın herkes için ulaşılabilir olduğu ve kendini teslim eden her erkek ve kadının kurtuluşu elde edebileceği, Alvarlar öğretisinin en karakteristik özelliğidir.

Alvarlar çağını, Acaryalar'ın çağı takip etti. Alvarlar mistik ve şairdiler; halbuki, Acaryalar, bilim adamları ve düşünür idiler. Sonrakilerin maksadı, Vedanta'yı Tamil Prabandha ile telif etmek, bhaktiyi karma ve jnana ile birleştirmektir. Bu Acaryalar'ın ilki, Tamil Prabandha'yı halk ibadetine sokan ve onu Vişnucular nazarında Vedalar mertebesine yükselten Nathamuni'dir. Önem sırasında ondan sonda gelen Acarya Nathamuni'nin büyük oğlu Yamunacarya'dır. Yamunacarya, Ortodoks Pancaratra okulunu kurdu; Şankara'nın Avidya doktrinini delillerle çürüttü; ferdi ruhun tabiatını tanımladı ve Prapatti ya da tam teslimiyet doktrinini savundu. Böylece, on ikinci yüzyılın ilk yıllarında, Ramanuja'nın üzerine kendi Vişiştadvaita felsefesinin binasını yükselttiği temelleri attı.

Ramanuja'nın ana çalışmaları, *Upaniṣadların Advaitik tefsiri*ne saldırdığı *Vedārtha Samgraha*, Gita üzerine olan yorumu, *Vedānta Sātralar* üzerine olan meşhur yorumu ve kendi felsefesini geliştirdiği *Śrī Bhaṣya* diye isimlendirilen eserleridir. *Śrī Bhaṣya*, Vişnuculuğa felsefi bir temel sağlayan önemli bir çalışma olsa da, Ramanuja'nın, Brahma Sutraları teistik bir tefsire tabii tutan ilk kişi olmadığını unutmamalıyız. Hatta, Şankara'dan önce benzer bir tefsir Bodhayana, Tamka ve Dramida tarafından yapılmıştı. Ramanuja'nın ana hedefi, bhaktiye felsefi bir temel sağlamak ve bhaktinin sadece Tamil Prabandha'nın değil, fakat aynı zamanda Prasthana-traya'nın merkezi öğretisi olduğunu isbat etmektir. Ramanuja, Alvarlar'ın ruhu kadar, Brahmanik geleceğin ruhuna da sadık olmaya gayret sarfetti. Brahmanik gelecekte Mutlak hakkındaki felsefesini, ikincisinden ise, teizmini alır. Böylece, Ramanuja kendi zamanında, *Bhagavad-Gita*'nın zamanında yaptığını, ancak daha sistematik bir tarzda yaptı. Bütün sisteminin ekseni, kendisinde Tanrı, alem ve ruh arasındaki ilişkiyi düşündüğü tarzıdır. Üç nihai gerçek kabul eder: Tanrı, ruh ve madde. Ancak, son ikisi mutlak olarak birinciye tabidirler. Son ikisinin Tanrı'yla olan ilişkileri, beden ruhla olan ilişkisi gibidir. Ona organik olarak bağlıdırlar; sıfatın cevherden, visesana olarak visesyadan ayrılmadığı gibi O'dan ayrılmazlar. Üçü, yaşayan bir organizma teşkil ederler. Onlar kompleks bir bütün, organik bir birliktir. Bu yüzden Ramanuja'nın felsefesi, yalnızca tek nihai Gerçeğin Brahma'nın olduğunu söyleyen Şankara'nın Advaita'sından ayırmak için Vişiṣṭa-advaita diye isimlendirilir. Meşhur Upaniṣad cümlesi "Tat tvam asi" Ramanuja tarafından Vişiṣṭa-advaita ışığında, dünyanın sebebi olan Tanrı (tat), ruhun (tvam) sakini olan Tanrıyla özdeşdir. Keza, Ramanuja'nın felsefesi, bir teizm sistemi olduğundan bhakti, bu sistemde jnana'dan daha yüce bir konuma sahiptir. Ramanuja'ya göre, jnana-yoga, yalnızca ruhun fiziki elbisesinden farklı olduğunu idrak maksadıyla ruhun doğası üzerine düşünmedir.

Ancak bhakti-yoga, ruhun Tanrıyla olan ilişkisini kavramak maksadıyla Tanrı'nın doğası üzerine sevginin eşlik ettiği derin tefekkürün daha yüce bir safhasıdır. Ve yalnızca bhaktisini mükemmelleştiren bir kimseye ölümden sonra gelen mokşa, Va-ikunhta'da¹⁰⁹ da olağanüstü bir bedenle Tanrı'nın huzurunda olmanın mutluluğudur. Ancak, sadece ilk üç kasta açık olan karma, jnana ve bhaktiden daha kolayı, herkese açık olan ve en çabuk yol olan prapatti ya da Tanrı'ya mutlak teslimiyet yoludur.

Bu yüzden Ramanuja bir taraftan daha yüksek kastların bütün sırlarını korumak, öte yandan ise Tanrı-şehrinin kapılarını en aşağı kasta bile açma hususunda çok istekliydi. Kendi zamanında daha aşağı sınıfların dini yükselişini mümkün kılan her şeyi yaptı. Binlerce insanı Vişnu cemaatına kazandırdı. Veda Brahmanlarının prensiplerini her hangi bir şekilde çiğnemeksin Vişnucu adet ve usullerini onlara benimsetti. Ramanuja 1137'deki ölümünden kısa bir süre sonra, Sanskrit Veda ve Tamil Prabandha arasındaki dengeyi muhafaza edemeyen takipçileri arasında bir bölünme oldu. Ramanuja için Vedanta felsefesi Prabandha felsefesinin aynısıydı. Fakat takipçilerinden bir kısmı birincisini diğerleri ise ikisini göklere çıkardılar. Sanskritçi Kuzey Okulu, Tamiliciler de Güney Okulu olarak tanındılar. Bu ayrılmanın sonraki tarihi gelecek döneme aittir.

Şaivacılıkta da bhakti benzeri bir hareket vardı. Şaivacılık'da, Vaişnavıcılıktaki Alvarlara karşılık gelen Naynaralar vardır ve öğretileri Vişiştadvaita'da zirveye ulaşan Acaryaların muadili olanlar, öğretileri daha sonra Şaiva-Siddhanta'da zirveye çıkan Acaryalardır. Tamil ülkesindeki Şaiva azizlerinin geleneksel sayısı altmış üçtür. Ancak en önemlileri Appar, jnana-sambandar, Sundaramurti ve Manikkavacagar'dır. Bunların heykellerini, kuzey Hindistan'daki bütün Şaiva mabetlerinde görmek mümkündür. Appar ve jnana-sambandar yedinci yüzyılda ve

109 Vişnu'nun semavi ikametgahı

Sundaramurti sekizinci yüzyılda yaşamıştır. Manikkavacagar'ın tarihi hala çözülmüş değildir. Bazıları onun diğer üçünden daha önce, başkaları ise daha sonra olduğunu düşünürler. Cola kralı, Büyük Rajaraja'nın zamanında Vaişnava öğretmen Nathamuni'nin bir çağdaşı olan Nambi-andar-Nambi, dokuzuncu yüzyıla sonuna doğru o zaman var olan Şaivacı azizlerin bütün ilahilerini topladı ve onları Tirimurai ya da Kutsal Kitaplar diye isimlendirilen yedi kitap şeklinde düzenledi. Bu derleme, Appar'ın Tevaram'ını, jnana-sambandar ve Surdamamurti'yi ve Manikkavacagar'ın Tiruvacakam'ını da içine alır. Bu ilahiler, Rab, Baba ve insan ruhlarının Aşığı olarak Şiva'yla içten şahsi yakarışlarıyla, dünyanın dini edebiyatında çok yüksek bir yere sahiptir.

Ancak bu zamanda, bu saf bhakti akımıyla yan yana, kendilerine yapılan göndermeleri Şankara'nın biyografilerinde ve *Malati-Madhava* ve *Prabodha-Candrody*a dramalarında bulduğumuz Paşkupatalar ve Kapalikalar gibi mezheplerin pratiklerinde Şaivacılığın iğrenç, soğuk, yavan itiraflarının olduğunun da kabul edilmesi gerekir. Fakat bunlardan, on ikinci yüzyılda ortaya çıkan Vira Şaivacılar olarak bilinen Şaivacılığın önemli bir koluna dönmek daha hoştur. Kurucusu, Kalyan'da bir kralın başbakanı olan Basava'ydı. Bir Brahman olmasına rağmen kastı reddetti, Brahmanların üstünlüğünü kabul etmedi; kurbanları ve diğer seremonileri mahkum ederek tek bir tanrıya -Şiva- ibadeti vurguladı. Takipçileri, hiçbir diğer tanrı ya da tanrıçaya değil de yalnızca Şiva'ya tapındıkları için Vira Şaivalar ya da sağlam Şaivalar diye isimlendirilirler. Hiçbir heykele değil de Şiva'nın sembolü olan Linga'ya (erkeklik organı) tapındıkları ve her zaman omuzlarına asılmış olarak beraberlerinde onu taşıdıkları için Lingacılar (Linga gayat) diye isimlendirilirler. Bu yüzden de, katı anlamıyla püriten ve monoteistik bir mezheptirler. Hepsi sıkı vejeteryandırlar ve alkolden bütünüyle kaçınırlar.

Şaivacılık ve Vaişnavıcılık gibi Şaktizim de bu dönemde dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Önceki dönemin Tantraları bu dönemde sistematize edilerek üç gruba ayrılmıştır.

1. Bilgi ve kurtuluş vasıtalarını öğretenler,
2. Güç ve zenginlik vasıtalarını öğretenler,
3. Her ikisini birlikte öğretenler.

Felsefesi Vedanta'nın, psikolojisi ve yogası Şaktizm'den alınmış olan Şakta *Upaniṣadlar*'ının bir kaçı, Şupha ya da saf Tantraların ilk grubuna aittir. Muhtemelen Şankara'nın etkisiyle, Vedanta felsefesiyle yapılan bu ittifak, Devi ibadetinin en saf şekli olan ve bu yüzden de bazen Dakṣinacara ya da sağ el ibadeti şeklinde gösterilen ve Şri Vidya olarak bilinen şeyin ortaya çıkmasına sebep oldu. İbadetin en saf şeklinin, sağ el ibadeti olarak gösterilmesinin aksine, sorgulanabilir pratiklerle yapılan ibadetin saf olmayan şekilleri Vamacara ya da sol el ibadeti olarak gösterilir.

Böylece, Şankara'nın Advaita felsefesinin tesis edilmesi, Şaivacılık ve Vaişnavıcılık da daha sonraki bir tarihin teistik sistemlerinde zirveye yükselen büyük bhakti hareketinin gelişmesi ve Şaktizim'de Şri-Vidya'nın doğuşu, bu dönemin göze çarpan başarılarıdır. Advaita ve Bhakti akımlarının birlikte yalnızca Şri-Vidya'da değil, aynı zamanda gelecek dönemin daha geç sonraki hareketleri üzerinde kapsamlı bir etkiye sahip, bu dönemin en önemli çalışmalarından biri olan *Bhagavat Purana*'da¹¹⁰ birleşmeleri dikkate değerdir. *Bhagavata* yazarının, Krişna'nın eski hayatına dair Harivamṣa ve *Viṣṇupurana*'da¹¹¹ bulunduğu

110 On ikinci yüzyıl gibi geç bir dönemde ortaya çıkmış olmasına rağmen, Hinduizm'in en popüler ve önemli kutsal metinlerinden biridir. Bu metnin temel konusu, Krişna ve onun maceralarıdır. Sık sık alenen sesli olarak okunur ve klasik ve modern yazarlar tarafından üzerine yorumların yapılır.

111 Vişnu, onun avatarları, efsaneleri ve ona yapılan ibadetleri ele alan *Puranadır*. İlk yaratılış, ikinci yaratılış, tanrıların ve ataların soy kütükleri, Manu'nun devirlerini ve tarihten oluşan beş temel konuyu ele alan *Purananın* tanımına en uygun ve bu tanıma girenlerin en popüler olanıdır. Bir çok Vişuncu tarafından vahiy olarak kabul edilir.

materyalleri ele alıp Hindistan muhayyilesi üzerinde çok derin etki yaratan olağanüstü güzel bir hikayede onlara vücut verdiğinde, dini bir alegori mi, yoksa bir roman mı yazmaya niyet ettiğini söylemek zordur. Göreceğimiz gibi beş bhakti okulu - Nimbarka¹¹², Madhva¹¹³, Vişnusvami¹¹⁴, Vallabha¹¹⁵ ve Caitanya¹¹⁶- bu fevkalade kitaptan doğdular. Hepsinde ruhların ezeli Seveni Krişna ibadeti, merkezi bir öneme sahiptir. Fakat, Krişna'nın sevgisiyle etkilenenler yalnızca, felsefe okulları değildir. Hindistan'ın her tarafında ve bütün dillerde bulduğumuz Krişna'nın çocukluğu ve gençliği hakkındaki ilahiler, resimler, hikayeler ve dramalar sıradan halkın kalbinin *Bhagavata Purana* tarafından nasıl tahrik edildiğinin en canlı örnekleridir. Bir inek ayağını yalarken, yemyeşil bir ağacın gölgesinde flüt çalan, Krişna'nın bilinen -Rama'nın taç giymesini gösteren resimle birlikte hemen hemen her hindunun evini süsleyen- resmi, *Bhagavata*'dan alınmıştır. Krişna'nın ismi zikredildiğinde, savaş mey-

-
- 112 Gurunun rolünün önemli olduğu, aynı adı taşıyan kişi, yani Nimbar-ka tarafından kurulan ekol. Onun için, *Brahman*, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve her yerde hazır ve nazır Krişna ile özdeşdir.
- 113 Dvaita Vedanta ekolünün kurucusudur. Cayinlere, Budistlere ve Advaitinler düşmandır. Ona göre, vahyi olan metinler (şruti), Brahman ve Atman çifte gerçekliğini ortaya koyduğuna inanır. Madhva'nın öğretisi, Atman'ın, Tanrı'nın imajının bir aynası olduğuna ima eden, "imaj ve yansıma" olarak bilinir. Kurtuluşa götüren yol, Tanrı'nın heykeli üzerinde odaklaşan ayinsel ibadet üzerinde odaklanan aktif sevgi vasıtasıyla Vişnu'ya kendini teslim etmektir.
- 114 Rudra *sampradya* mezhebini kurucusu.
- 115 Sudhadvaitha diye isimlendirilen teistik bir Vedanta mezhebinin kurucusu Telugulu bir brahmandır. Kurtuluş sürecinde, inayetin rolünü özellikle vurgular. *Bhagavata Purana*'yı en yüksek dini otorite metni olarak kabul eder. Aynı zamanda, vahyi Tanrı hakkında bilgi etmenin tek yolu olarak görür.
- 116 Aynı zamanda Krişna.Caitanya (Krişna Bilinci) olarak da bilinen Caitanya'nın kurduğu okul, Gaudiya Vaişnavizm olarak bilinir ve güçlü duygusal Krişna Bhakti'si ve Krişna'nın sevgilisi olan Radha adanmasıyla bilinir. Takipçileri tarafından Krişna'nın ve Radha'nın bir enkar-nasyonu olarak kabul edilir.

danında *Gita'yı* Arcuna'ya öğreten Krişna'dan ziyade bu resimdeki Krişna aklımıza gelir. *Bhagavat-Gita'nın* Avatârı düşünür nitelikli insanların çok azı için kabul edilir bir şeydir. Ancak, *Bhagavata'nın* Avatârı, Hindistan'daki milyonlarca kadın ve erkeğin kalplerinde kutsal bir şey olarak saklanır.

Son olarak bu dönemde *Mahabharata* ve *Ramayana'yı* kuzeyin halk dillerine tercüme hareketlerinin başladığı zikredilebilir. On ikinci yüzyıl sonuna doğru her iki efsane de Tamil, Telagu ve Canarese dillerine tercüme edildi. Puranaların tercümesi ise daha sonraki dönemlerde yapıldı.

VI

Delhi Türk Krallığı Dönemi (M.S. 1200-M.S. 1565)

Bu dönem Delhi’de Türk krallığının kurulmasıyla başladı. On üçüncü yüzyıl boyunca söz konusu krallık, kuzey Hindistan’ın büyük bir kısmı üzerinde en büyük güç haline geldi. On dördüncü yüzyılda da etkisini, güneyin büyük bir kısmını kapsamına alacak şekilde genişletti. Fakat on dördüncü yüzyıl ortasında dağılmaya başladı; nihayet 1526 yılında Moğollar tarafından yıkıldılar. Bu krallığı bir kaç hanedan idare etti. 1206’da hüküm sürmeye başlayan Köle hanedanını 1290’da Khilji’lar, 1320’de Tuğlaklar ve son olarak da 1398’deki Timur’un mahvedici istilasından sonra Lodi hanedanı takip etti. Pathanlar olan Lodiler, Babur’un Panipat savaşında son safı bozguna uğratıp, en yüksek noktasına yaklaşık on altıncı yüzyıl ortasında Ekber’in idaresi altında ulaşan Moğol imparatorluğunu kuruluncaya kadar Delhi’ye 1450’den 1520’ye kadar hakim oldular. Decan’da on üçüncü yüzyılda üç Hint krallığı vardı. Yadavalar Deogir’de, Kakatiyalar Varangal’de ve Hoysalar Dhara-Samudra’da hüküm sürdüler. Güneyde Colalar’ın gücü zayıfladı ve

Pandgalar fiiliyatta bütün Tamil ülkesinin derebeyi haline geldiler. Her zaman olduğu gibi, dört Hint krallığı arasında mücadeleler vardı ve bu yüzden de Müslüman istilacıya karşı tek bir cephe oluşturmada yetersiz kaldılar; onun için de hepsi Malik Kafur gibi Müslüman genarellerin hücumları için kolay birer av oldular. Ancak Muhammed Tuğlak'ın çılgın tiranlığına karşı bir seri isyanın sonucu olarak on dördüncü yüzyılın ortalarında biri Müslüman ve diğeri Hindu iki krallık Güney Hindistan'da kuruldu: Başkenti Gulburga ile Bhamini Krallığı ve başkenti Vijayanagar ile Vijayanagar Krallığı. 1336'da kurulan Vijayanagari Hint Krallığı, idaresini kısa bir sürede Krişna nehirleri ve Tungabhadra'dan Cape Comarin'i içine alacak şekilde bütün Hindistan üzerine kadar genişletti ve -Hintlilerin tarihindeki 1206 kadar kesin bir tarih olan- 1565'de meşhur Talikota savaşında çökünceye kadar iki yüzyıldan daha uzun bir süre boyunca, Hinduizm'in kalesi olarak kalmaya devam etti. Görebildiğimiz kadarıyla sıradan halkın hayatı, bu siyasi değişikliklerden çok az etkilendi. Ancak zaman zaman savaşlar, seferler, hücumlar ve fatihlerin birden bire patlayan dini fanatisizimleri sebebiyle aşırı derecede acı çektiler. Mabnetlerin ve manastırların yıkılmasının eşlik ettiği mecburi ihtidalar vardı. Ancak barış yeniden döndüğünde halk eski işlerine devam ederek kendi üstadlarını dinlediler ve eski ideallerine sarıldılar. Toplumsal yapılarına yönelik bu yeni tehdidin bir sonucu olarak adetleri ve yaşam tarzları hususunda gittikçe daha muhafazakar bir hale geldiler.

Bununla birlikte, Müslüman hakimiyetinin Hindistan'da tescili, bu ülkenin kültür hayatının birliğini, ilk ve son kez parçaladı. Önceden de sayısız yabancı göçebe aşiretler Hindistan'a gelmiş, krallıklar kurmuş ve onları uzun bir müddet yönetmişlerdi. Ancak onların muayyen bir dinleri ve kendilerine has kültürleri olmadığı için kolaylıkla asimile edilerek Hindulaştırıldılar. Bu ülkede önceden de sayısız dini kült ortaya çıkmıştı, ancak bunların hepsi ortak bir dilin lehçeleri gibi Hinduizm cema-

ati içindeydiler. Hatta Budizm ve Cayinizm'in farklı okulları bile, aynı ahlaki ideallere, aynı ibadet şekillerine ve aynı düşünce kalıplarına sahip oldukları için Hinduizm'in mezhepleri olarak görüldüler. Bu yüzden, Muhammedilerin fethine kadar Hindistan ortak bir kültüre sahipti. Müslüman işgalciler, alışılmamış bir özelliğe sahip bu yüzden de bizim tarafımızdan asimile edilemeyen güçlü, militan bir dünya-diniyle birlikte geldiler. Şüphesiz siyasi fetihlere ve zorla din değiştirmelerle rağmen, Hinduizm hala varlığını devam ettiriyordu. Hinduizm hem İslam hem de Hristiyanlık için kolay bir av olmadı. Ancak artık o, Hindistan'da ilk yüzyıllardaki gibi parçalanmamış bir yüceliğe sahip değildi. On üçüncü yüzyıldan beri Hindistan'ın hayatı yan yana akan, çok az noktada birleşen fakat tek bir akım oluşturmak için bir araya gelmeyen iki farklı cereyan halinde aktığını söylemek zorundayız.

Bu dönemin başında, güneyde iki önemli felsefe okulu yani, Madhvacarya'nın Dvaita sistemi ve Meykandar'ının Şaiva Siddhanta sistemi ortaya çıktı. Dvaita felsefesinin kurucusu, Madhvacarya on ikinci yüzyılın sonuna doğru kuzey Kanara'da Udipi yakınında bir köyde doğdu. Genç yaşında samnyasin oldu ve Şankara'nın sistemini çalıştı. Ancak kısa bir süre sonra ondan ayrıldı ve *Bhagavata Purana*'nın bhaktisi üzerine kurulan kendi sistemini yazdı. Kendi sistemini açıklamak için *Upanişadlar*, *Bhagavad-Gita*, *Brahma Sutraları* üzerine tefsirler, *Mahabharata*'nın bir özetini ve *Bhagavata* üzerine bir şerh yazdı. Sistemi tam bir düalizmdir. Büyük Upanişad cümlesi "Tat-tvam- asi"yi, "Sen, O değilsin", anlamını gelen "tat-tvamasi" şeklinde okur. "Beş büyük farklılık" diye isimlendirdiği şeyler üzerinde ısrar eder: Tanrı, ruhtan farklıdır, Tanrı, maddeden farklıdır, ferdi ruhlar birbirlerinden farklıdır, ruhlar maddeden farklıdır ve maddenin bir şekli bir diğer şeklinden farklıdır. Madhvacaraya göre, esasen birbirlerinden farklı üç ezeli varlık vardır: Tanrı, ruh ve dünya. Bunlardan Tanrı'nın, Svatantra ya da bağımlı ol-

mayan gerçek, diğer ikisi ise parantantra ya da bağımlı gerçekler oldukları söylenir. Tanrı ve dünya arasındaki fark mutlak ve kesindir. Madhva, Ramanuja gibi dünyanın Tanrı'nın bedeni olduğunu kabul etmez. Bu yüzden onun sistemi, Ramanuja ile inayet vasıtasıyla kurtuluş ve ruhların nitya (ezeli-ebedi), mukta ve baddha şeklinde tasnif edilmesi gibi bir çok ortak noktaya sahip olmasına rağmen, Şankara'ninkinden olduğu kadar Ramanuja'ninkinden de farklıdır.

Şaiva Siddhanta felsefe sisteminin kurucusu Meykandar da on üçüncü yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamıştı ve bu yüzden de Madhava'nın bir çağdaşıydı. Meykandar, bir takım açıklayıcı notlar eklediği, Tamilce kaleme alınmış olan on iki sutranın yazarıdır. Bu çalışma Şiva-Cnana-bodha olarak bilinir. Üstadının sutraları üzerine yapılan bir şerh şeklindeki *Şiva-jnana-siddhin*'nin yazarı Meykandar'ın talebesi, Arulnandi'dir. Arulnandi'nin talebesi, on dördüncü yüzyılda bir çok kitap yazan ve bunlardan sekiz tanesi Şaiva Siddhanta kanonunun bir kısmını oluşturan Umapati'nın gurusu olan jnana Sambandar'dı. Bu dört öğretmen, Sanatana sisteminin Acaryalar'ı olarak bilinirler. Bazı bilim adamları, Tamil Şaiva Siddhanta'nın son döneminin Keşmir Şaivism'i tarafından etkilendiğine inanırlar. Meykandar'ın Kalişa'lı bir bilge tarafından doğrudan yetiştirildiğine dair geleneğin, bu etkinin kuzeyden olduğuna işaret ettiği söylenir.

Şaiva Siddhanta'ya göre en yüce gerçeklik Şiva'dır. Şiva'nın sonsuz sevgisi, evrenin yaratılması, muhafazası ve yok edilmesi, ruhların yakalanması ve serbest bırakılması şeklindeki beş ilahi faaliyette kendisini gösterir. Şiva, Şaktisi vasıtasıyla faaliyette bulunur. Ruhlar yararına evrime maruz kalan evren gerçek, ezeli ve ebedidir. Madde ve ruhların dünyası, Rabb'ın bedeni/vücudunu oluşturur. Ruhlar, doğaları gereği Tanrı gibi sonsuz, ezeli ve her şeyi bilirler; ancak, hapiste olduklarından kendilerinin sonlu, geçici ve cahil olduklarını tasavvur ederler.

Kurtuluş elde etmek için zincirlerden yani, geçmiş karmamızdan, sonlu benlik hakkındaki yanlış düşünceden ve maddeye boyun eğmeden kurtulmamız gerekir. Bu, emredilen bir sadhana ve bir guru vasıtasıyla ve bütün bunlardan ziyade Şiva'nın inayetiyle yapılabilir. Disiplin ve inayet kurtuluşun en yüce vasıtası olan jnana'da en yüksek noktaya ulaşır. Bu yüzden, Şaiva-Siddhanta Şankara'nın Advaitası ve Ramanuja'nın Vişiştadvaitası arasında orta bir yol tutar.

Şankara'nın Advaitası ve Ramanuja'nın Vişiştadvaitası, Dvaitası ve Şiva-Siddhanta sistemlerinin doğmasından dolayı prestijlerini kaybetmek yerine, on beşinci yüzyılda yıldızı parlayan iki büyük bilim adamının -Madhava-Vidyaranya ve Vedanta Deşika- bu dönemdeki çalışmalarıyla daha da güçlendirdi. Madhava-Vidyarana ve onun büyük Veda yorumcusu kardeşi Sayana, Vijayanagar krallığının kurucuları I. Bukka ve II. Harihara'nın müşavirleri olan meşhur iki kardeştiler. Vidyaranya aynı zamanda Şringeri Matematiğinin de 1377'den 1386'a kadar başkanıydı. *Pancadasi* adlı eseri daha sonraki Advaita'nın bir klasiği haline geldi; *Sarvedarşan Samgraha* adlı çalışması ise, Advaita bakış açısından zamanın felsefi sistemlerinin parlak bir anlatımından ibarettir. Kardeşi Sayana'nın yorumlarının Veda öğrencisi için vazgeçilmez olması gibi, Vidyaranya'nın kitapları Vedanta öğrencisi için vazgeçilmez gibidir.

Vedanta Deşika, büyük bir alim, şair, oyun yazarı ve tartışmacıdır. Vişiştadvaita'yı savunmak ve Advaita'nın iddialarını yalanlamak için Sanskritçe ve Tamilce'de yüzden fazla kitap kaleme aldı. Kuzey Hindistan'daki Vaişnacılık tarihinde yalnızca Vedanta Deşika, önem itibarıyla Ramanuja'dan sonra gelir. Malesef zamanında Şri Vaişnavalar arasında büyük bir anlaşmazlık çıktı ve Vedanta Deşika, Güney Okulu'nun (Tengalai) muhalifi olarak Kuzey Okulu'nun (Vadagalai) itibar edilen bir lideri haline geldi. Kuzey Okulu, Güney Okulu'ndan Sanskrit Vedanta'nın Tamil Prabandha'dan daha önemli olmasını, kurtuluşu el-

de etmek için insanın Tanrı'nın inayeti ile birlikte hareket etmesinin zorunlu olduğunu ve karmanın, praṇatti ya da tam teslimiyetin icrasında gerekli olduğunu kabul etmesiyle ayrılır. Kuzey Okulu, her halükarda Güney Okulu'ndan daha muhafazakardır ve bu yüzden de erginlenme törenlerinin bütün ayrıcalıklarını daha düşük kastlara vermenin karşısında yer alır.

Güneyde, felsefi sistemler geliştirilip ve güçlendirilirken büyük bir bhakti hareketi başladı ve o zamandan beri edebi ifadenin vasıtası haline gelen dillerde, ibadetle ilgili literatür patlamasıyla bütün kuzey Hindistan'a yayıldı. Bu literatür Rananda, Kebir, Nanak, Mira Bai, Vallabha, Caitanya, Tulsi Das ve Tukaram'ın isimleriyle ilişkilidir. Son dönem boyunca güneyde bhaktiye paralel yani, Vişnu ve Şiva etrafında merkezileşen -iki hareketten kuzeye yayılan ve kendisini- Vişnu'nun en önemli iki enkarnasyonu Rama ibadeti ve Krişna ibadeti gibi- iki akıma ayıranınsa yalnızca birincisi olduğuna işaret etmek ilginç olacaktır.

Geliniz önce Rama etrafında merkezileşen bhaktiyi ele alalım. Bu hareketin lideri, maalesef hakkında çok az şey bilinen Ramananda'dır. On beşinci yüzyılın ilk yarısında yaşadığına inanılır. Geleneğe göre Ramanuja mektebine mensuptur. Ancak kuzeye giderek Benarese yerleşti ve yeni bir mezhep kurdu. Takipçileri arasında, kast ayrılıklarına itibar etmedi. Başlangıçta kast dışı birini ve hatta bir Muhammedinin de içlerinde yer aldığı on iki talabesi vardır. Muhammedi talebesi, sonradan büyük bir mistik aziz olan Kebir'dir. Ramananda hiç kitap yazmadı. Ancak onun ilahileri hala popülerdir ve bu ilahilerden bir tanesi Sikh'lerin Granth Sahib'ne alınmıştır. Ramananda ilhamını sadece Ramanuja'nın *Şri Bhaşya*'sından değil, fakat on üçüncü ve on dördüncü yüzyılın bir *Bhagavata* çalışması olan "*Adhyatma Ramayana*"dan da almış görünür. Bu yüzden de Ramananda, Rama'nın en yüce Rab olduğunu, kurutuluşun sadece aşk ve ona ibadetle ve O'nun kutsal adını tekrarlamayla elde edebileceğini

öğretti. Muhtemelen¹¹⁷ Ramananda, Şri Vişnuculardan farklı olarak, Bhagavata'ların kuzey Hindistan'da bulunan bir Rama mezhebine mensuptur. Onun Benares'teki matematiği, her yerde bütün sınıflarda insanlar arasında yayılan güçlü etkinin bir merkezi haline geldi. Büyük popülaritesinin sebeplerinden biri, Sanskritçeden vazgeçmesi, ilahilerinde halkın dilini kullanması; böylece de kuzey Hindistan'daki modern yerli dil edebiyatının temellerini atmış olmasıdır. Bu yüzden Budist Mezmurlarının ve *Nalayiram* ve *Texaram* yazarlarının zamanlarında yaptıklarını o da kendi zamanında yaptı. Din, hepsinin anlayabileceği ilahiler vasıtasıyla sıradan halkın kalplerine yerleştirildi.

Ramananda'nın etkisi farklı istikametlerde yayıldı. Doğrudan onun soyundan gelen çizgide, ismine uygun olarak, Ramanandiler diye isimlendirilen asketikler tarikatı ortaya çıktı. Gelecek döneme mensup olan meşhur *Ram-Carit-manas*ın yazarı Tulsi Das bu tarikata mensuptur. Ancak Ramananda'nın talebelerinden bir kısmı iki sınıfa ayrılabilir olan kendi mezheplerini kurdular: Öğretilerinde, adetlerinde bütünüyle Hindu olup ancak Hinduzm'e ait olan bazı şeyleri reddetmede İslam'dan biraz etkilenmişlerdir. Kebir'in takipçileri ve onun etkisinin bir sonucu olarak doğan bir çok mezhep bu son sınıfa mensupturlar.

Kebir, muhtemelen 1440'dan 1518'e kadar yaşadı. Benares'te yaşayan Muhammedi bir dokumacıydı. Ramananda'nın etkisi altına girdi ve onun talebesi oldu; Müslüman sufi mistikler de Kebir'den etkilendiler. Ancak onların ibadetleri ve amelleri büyük ölçüde Vedanta felsefesinin rengini taşımaktaydı.

Bundan dolayı Kebir'in öğretisi, İslam'ın etkisini gösteren bir Hinduizm biçimidir. Kebir, karma, samsara, Brahman, maya, lila, mokşa, vairagya, samnyasa gibi Hindu doktrin ve kavramlarını kabul eder. Kutsal ismin yararına ve gurunun inayetine olan Hindu inancını paylaşıp gurusu Ramananda'ya ittibaen

117 Bkz. *An Outline of Religious Literature in India* by Farquar, s. 324.

Tanrısını Ram diye isimlendirir. Ancak, avatarlar doktrinini reddeder; put, ibadet ve ayininin geçersizliğini ilan eder; asketik pratiklere güler, kast ayırımlarını tanımayı reddeder ve Kur'an kadar Veda'nın otoritesini de bir kenara bırakır. İnançlarını, yerli dilde igeleyici mısralarda korkusuzca ilan eder. Bu yüzden hem Hindular hem de Müslümanlar tarafından tehlikeli bir heretik olarak görülmüştür. Ancak ölümünden sonra her iki grup tarafından da onun bir aziz olduğu iddia edildi. Kebir, dinin kendisi için ateşin, şahsi bir tecrübe olduğu gerçek bir mistikti. Bu yüzden de, şiirleri dinleyenlerinin üzerinde olağanüstü bir güce sahipti. Ancak kendisini, dindeki bütün gelenek ve otoriteden mahrum ettiği için reformu kısa ömürlü oldu.

Sikh dininin kurucusu Nanak (1464-1538), Kebir'le aynı dönemde yaşamış ancak, yaşça ondan daha küçüktü. Aynı dini atmosferde yetiştirildi ve kendisine aynı idealler telkin edildi. Ancak Nanak, Hinduizm'e Kebir'den daha yakın bir yerde durur. Lahor bölgesinde Kşatriya ailelerinin bulunduğu bir köyde 1469'da doğdu. Farklı öğretmenlerin -hem Hindu hem de Müslüman- etkisi altında yetişti. Hindu azizlerin ilahileri ve sufi üstatların yazıları hakkında oldukça bilgiliydi. İlahiler söyleyerek ve takipçiler edinerek, kuzey Hindistan'ın tamamını dolaştı. Nanak'ın tebliğ ettiği din, Kebir'inkiyle aynı türdendi. Ezeli, ruhani ve şahıs olan bir Tanrı vardır, Kebir'in O'na Ram diye hitap etmesi gibi Nanak'ta O'na Hari diye hitap eder. Kast ya da inanç esasları farklılıkları arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkes O'na ibadet edelebilir. Tasvirler vasıtasıyla değil, kalpte O'na ibadet edilir. Hayatın saflığı ritüellerden daha önemlidir. Kebir gibi Nanak da, karma ve samsaraya inanır; maya ve mokşa kavramlarını kabul eder ve guruya ve Kutsal İsm'in mistik değerine aşırı saygı üzerinde ısrar eder. Ancak, Kebir'den farklı olarak Hindu panteonunun ilahlarını benimser ve ritüellere dinin daha düşük şekilleri olarak müsamaha gösterir. Ne Nanak, ne de Kebir sistematik teologlar değildir. Öğretilerinde birbirle-

rine zıt olan unsurlar bulunabilir. Ancak onların bhaktilerinin coşkusu aşikardır. Ve onları dinleyen halkın hoşuna gidende zaten bu idi. Nanak'ın çalışması Kebir'inkinden daha uzun ömürlü oldu. Çünkü, takipçileri gurularının ilahilerini toplayarak *Granth Sahib* ya da *Yüce Kitap* ibadetini kurumsallaştırarak hemen bir otorite merkezi yarattılar. Sikh'lerin Müslümanlara karşı savaşçı bir cemaata dönüşmesinin hikayesi gelecek döneme aittir.

Krişna'nın etrafında merkezileşen bhaktiye döndüğümüzde, onun iki tür olduğunu görürüz: Bir taraftan Krişna ve Rukmini ibadeti, diğer taraftan Krişna ve Radha ibadeti. Nimbarka, Vişnuşvami, Vallabha ve Caitanya tarafından ülkenin diğer kısımlarında kurulan mezhepler ikinciye temsil ederken Maharaştra azizleri -yani, Jnaneşvar, Namder, Eknath ve daha sonra Tukaram- birinciye temsil ederler. Aşığın aşkını sembol olarak alan bhakti, tutkulu ve fırtınalıyken kocanın sevgisini sembol olarak alan bhakti saf ve sakindir. Bhakti-Şastralarımız birinciye Kanta-bhava ve ikinciye Madhura -bhava diye isimlendirilir.

Jnaneşvar, Maratha azizlerinin ilkiydi. *Jnaneşvari* diye adlandırılan büyük çalışması, *Bhagavad-Gita*'nın Marathice dizeleğinde ayrıntılı bir şekilde açıklanmasından oluşmaktadır. Çalışmasını 1290'da tamamladı ve 1300'de öldü. Bu çalışma Jnaneşvar'ın ne büyük bir şair ve mistik olduğunu gösterir. Jnaneşvar, bhakti yolunun insanlar için en kolay ve en iyisi olduğunu öğretir. Pandharpur'un Vithobasini övmek maksadıyla Abhangalar diye isimlendirilen bir dizi kısa şiir yazdı. Vithoba ya da Vitha, Pandharpur'daki mabette Rukmini ile beraber ibadete edilen Krişna'ya verilen isimdir. Bütün Maharaştra azizlerinin bhakti anlayışı, bu şahsiyet etrafında merkezileşir. Jnaneşvar'ın bir diğer çalışması, Şiva'yı övmek maksadıyla yazılan *Amṛtanubhav*'dır. Büyük bir bhakti olduğu halde, Bhagavatalar okulu-na mensup olduğunu gösterecek tarzda felsefe anlayışında Advaita'ya meyleder.

Yaklaşık bir yüzyıl sonra yalnızca Marathice'de değil aynı zamanda Hintçe'de ilahiler yazan Namdev gelir. Hintçe yazdıklarının bir çoğu Sikhlerin *Granth Sahib'*ine alındı. Maharaştra aslen profesyonel bir terzi olmasına rağmen, hayatını Pencap'ta bhakti dininin propagandasını yaparak geçirdi. *Abhangaları* son günlerini geçirdiği Pandaharpur'un Vithobasını övmek için kaleme alınmıştır.

Maharaştra'nın azizleri arasında sıraya göre bir sonraki 1608'de ölen Ekthath'dır. Bir Brahman olmasına rağmen, hiçbir kast ayrımını yerine getirmedir. *Bhagavat* metinlerinin şerhleri olan dizeleri meşhurdur ve Pandharpur'daki mabette Sankirtanlarda¹¹⁸ kullanılır. Dini tecrübesini tasvir ettiği, *Haripath* diye isimlendirilen bir çok *Abhangalar* yazdı. Jnaneşvar'nin büyük bir aşığıydı ve ilk olarak *Jnaneşvari*'nin güvenilir bir edisyonunu yayımladı. Eknath'dan sonra, Maharaştra azizlerinin en büyüğü olan Tukaram gelir. Ancak o, sonraki döneme aittir.

Bhakti'nin bir diğer türü de Radha-Krişna ibadeti olarak bilinen Krişna etrafında merkezileşir. Onun tam olarak ne zaman ortaya çıktığını bilmiyoruz. Çünkü Radha ne *Harivamaşa*'da ne *Purana*'da hiç zikredilmez. *Bhagavata*'nın ifade ettiğinin hepsi şudur: Krişna üzerinde nazı geçen Gobiler arasında, Krişna'nın kendisiyle ormanda dolaştığı ve bu yüzden de diğer Gobilerin zihinlerinde kıskançlığa sebep olan bir tek gözde Gobi vardı. Bu belirsiz figürden daha sonraki literatürde, insan kalbinin muktedir olduğu aşırı sevginin sembolü haline gelen Radha ortaya çıktı. Radha-Krişna kültü, on ikinci yüzyıla ait olduğu zannedilen Nimbarka'nın öğretisinde daha önce tamamlanmış bir felsefi sistem olarak görünür. Eğer bu tarih doğruysa Nimbarka, Madva'dan öncedir. Nimbarka kuzeye gidip Brindaban'a yerleşen, Telugu ülkesinin bir Bhagavata'sıydı. *Brahma-Sutralar* üzerinde kısa bir yorum ve Tanrı ile dünya arasındaki ilişkinin hem

118 Topluca ilahi okuma.

farklı hem de farksız olduğu (bhedabheda) düşüncesine sahip olduğu için Dvaita-advaita ya da düalistik monizm olarak bilinen sistemini açıklamak için *Daşaşloki* diye isimlendirilen on dizeden oluşan bir grup şiir yazdı. Doğası ve sıfatları Tanrı'ninkilerden farklı olduğundan, dünya Tanrıdan ayrıdır. Aynı zamanda, kendisi bizatihi var olamayacağı ve mutlak olarak Tanrıya bağımlı olduğundan ondan bütünüyle farklı da değildir. Nimbarka'nın sistemi, Ramanuja'nın sistemi tarafından oldukça etkilendi. Ancak, ikisi arasında birkaç ayrılık noktası vardır. Felsefi konumu dışında Nimbarka'da bütünüyle farklı bir teolojik forma sahibiz. Krişna ve Radha, Narayana ve Lakşmi'nin yerini alır ve Radha, yalnızca gözde bir Gobi değil, lakin Krişna'nın nikahlı karısıdır. Onda ibadet, bütün diğer tanrıları dışarıda bırakarak Krişna ve Radha etrafında merkezileşir. Nimbarka'nın sistemini Brindaban'da yaygın olan Krişna efsanelerinden geliştirilmiş olması çok muhtemeldir.

Eğer Nimbarka'nın sistemi Radha-Krişna kültünün ilk felsefi ifadesiyse, Jayadeva'nın meşhur *Gita Govinda'sı* da onun ilk şiirsel ifadesidir. Jayadeva, muhtemelen Nimbarka'dan bir nesil sonra, on ikinci yüzyılın sonuna doğru Bengal'da yaşamış olmasına rağmen, şiirinin Nimbarka'nın teolojisi tarafından etkilenmediğine dair hiçbir delil yoktur.

Radha-Krişna kültü, Maratha azizi Jnaneşvar'ın öğretmeni olduğu söylenen Vişnusvami'nin öğretisinde bir kez daha görünür. Eğer böyleyse, Vişnusvami'nin, on üçüncü yüzyılda yaşamış olması gerekir. Mezhebinin geçmişteki yaygınlığı ve popülerliğine rağmen hakkında çok az şey bilinir. Sistemi Madhva'nunki gibi düalistiktir. Ancak Madhva'dan farklı olarak, Radha ibadetini kabul eder. *Gita*, *Brahma Sutralar* ve *Bhagavata Purana* üzerine yorumlar yazdığı söylenir.

On dördüncü ve on beşince yüzyıl boyunca, 'Radha ve Krişna'nın aşkları hakkında enfes şiirler yazan bir grup çok zeki Viş-

nucu şair vardı. Aralarında Bengal’de Candidas, Bihar’da Vid-yapati, Rajputana’da Mira Bai ve Gujarat’da Narsing Mehta vardı. Ancak onların çalışmaları dinler tarihinden ziyade edebiyat tarihini ilgilendirmektedir.

Son olarak on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde Radha ve Krişna ibadeti üzerine bina edilen, kendilerine has felsefi sistemleriyle iki büyük üstat vardır. Bunlar, kuzey Hindistan’da Vallabhacarya ve Bengal’de Caitanya Deva’dır. Vallabhacarya (1479-1531) sistemini Şuddhadvaita “Saf Monizm” diye isimlendirir. Şankara’nın Advaita’sını karışık olmasından dolayı eleştirir. Çünkü Advaita, maya doktrinini öğretir ve Jnana’dan daha üstün olan bhaktiye ehemmiyet vermez. Yalnızca Tanrı’nın inayetiyle (pusti) insan kurtuluşu elde edebilir ve Brahman’ın, Vişnu’unun ve Şiva’nın cennetlerinin çok üstünde olan Krişna’nın cennetine ulaşabilir. Çünkü Krişna ezeli ve ebedi Brahman’dır ve Radha onun ezeli ve ebedi eşidir. Onlar bhaktalarıyla birlikte semavi Brindavan’da ebedi olarak oynar ve eğlenirler. Vallabha, sistemini açıklayan Sanskritçe bir çok kitap yazdı. Onların bir kısmı yorum, geri kalanlar ise orijinal çalışmalardır. Vallabha’nın takipçileri Hindi dilinin bölgesel bir lehçesi olan Braj’da büyük miktarda dini şiirler kaleme aldılar.

Caitanya (1485-1533), Vallabha’nın bir çağdaşıydı. Bengal’de Nuddea’da doğdu. Başlangıçta yalnızca büyük bir alimdi. Sonra Madhva’nın takipçilerinin ve onların gözde kutsal metni *Bhagavata Purana*’nın etkisi altına girdi. Müteakiben, yalnızca Nimbarka ve Vişnusvami’nin takipçileri değil, fakat aynı zamanda on beşinci yüzyılın meşhur ilahi yazarları Candidas ve Vidyapat’nın Radha-Krişna edebiyatından da etkilendi. Derken bir samnyasin oldu, güneye ve kuzeye doğru çok uzun bir yolculuk yaptı. Sonunda Jagannath mabedine yakın Puri’de yerleşti. Vaktinin çoğunu dans ederek, şarkı söyleyerek ve halka bütün dinlerin tacı olan Krişna’nın vecdi aşkını tebliğ ederek geçir-

di. Kast ayrımları olmaksızın binlerce insan onun mezhebine katıldı ve bu yüzden de Bengal’de büyük bir Vişnuculuk uyanışına sebep oldu. Caitanya’nın başarısı, her zaman Krişna’nın heykeline baktığında ya da ona olan sevgisini devam ettirdiğinde sahip olduğu muazzam dini tecrübenin samimiyetinden kaynaklanır. Onun hayatı, insan ruhunun sonsuzluğu olan özleminin ezeli bir ifadesiydi. Hayatı, bütün Radha-Krişna kültü üzerinde etkili bir yorumdu Caitanya’nın ateşin tecrübesi, sayısız erkek ve kadının kalplerini ele geçiren ve binlerce şarkının ve şiirin ve dramının kahramanı ve daha şaşırtıcı olanı, bir teolojiden daha çok hayat merkezi ve birden fazla cennetin kraliçesi olan, *Bhagavata Purana*’daki tesadüfi birkaç sözden doğan gizemli şahıs Şri Radha hakkında aydınlatıcı bir bilgi verir.

Caitanya’nın kendisi bir yazar değildir ve kendisine ait olan hiçbir kitap da bırakmamıştır. Ancak onun hemen arkasından gelen altı ardılı, doktrinin yorumcuları oldular ve çok sayıda edebiyat ürünü meydana getirdiler: İlahiler, dramalar, felsefi araştırmalar ve yorumlar gibi. Gosvamiler diye isimlendirilen bu altı ardıl, mezhebin yetkili liderleri oldular. Caitanya, 1533’de öldü ve onun standart biyografisi *Caitanya Caritamṛta*, yaklaşık elli yıl sonra ortaya konuldu.

Bu anlattıklarımızdan, üç buçuk yüzyıllık bu dönemin, yoğun bir dini faaliyet dönemi olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Başında, Madhva ve Meykandar’dan sonunda Vallahba ve Caitanya’ya kadar pratik olarak Hindistan’ın her kısmını kaplayan geniş bir bhakti dini hareketine sahibiz. En yüksek kalitede, binlerce ilahi, şarkı, şiir halk dillerinde yazıldı. Milyonlarca okuma yazma bilmeyen erkek ve kadın, dindar bir hayatı yaşamak için uyandırıldı. Bir an için, ritüelin ve kastın ağır yüklerinin hafifletilmiş ve felsefenin anlaşılmasız karmaşıklıklarının Tanrı’nın coşkun sevgisi karşısında bir kenara bırakılmış gibi görünür.

Dini gelişim göz önüne alındığında, yalnızca bu bhakti hareketinin daha sonraki bir safhası olan bir sonraki döneme geçmeden önce, yukarıda betimlenen bhakti kültürünün ortak özelliklerinin bir kısmını sayabilir ve şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sevgi ve inayete sahip bir Yüce Tanrı'ya inanç,
2. Tanrısal Ruhu'un parçası olmakla birlikte, her ruhun bireyselliğine inanç,
3. Bhakti vasıtasıyla kurtuluşa inanç,
4. Bhakti'inin jnana, karma, ritler ve seramonilerin icrasının üstüne çıkartılması,
5. Guruya gösterilen aşırı saygı,
6. Kutsal İsim doktrini,
7. Bir mantra ve kutsal bir yemek vasıtasıyla erginlenme,
8. Samnyasinlerin mezhebi tarikatlarının müesseleşmesi
9. Kast kurallarının gevşetilmesi, hatta bazı zamanlar bütün kast ayırımlarının görmezden gelinmesi,
10. Yerli diller vasıtasıyla dini öğretim.

VII

Ekber Şah'ın Hakimiyetinden İngiliz İşgaline Kadar (M.S. 1560-M.S. 1800)

Bu dönem, Ekber'in hakimiyeti altında Moğol imparatorluğunun yükselişinden, Hindistan'daki İngiliz yönetiminin kuruluşuna kadar uzanır. Babur tarafından kurulan ve Ekber tarafından güçlendirilen Moğol imparatorluğu, Şah-ı Cihan'ının zamanında zirve noktasına ulaştı ve Evrengzib'in idaresi altında çökmeye başladı. Evrengzib'in ölümünden sonraki elli yıl boyunca, imparatorluk parçalandı ve kalıntıları üzerine bağımsız krallıklar kuruldu. Bundan dolayı da, on sekizinci yüzyılın ortalarında kuzey ve güneyde yalnızca birkaç Müslüman krallık vardı; ancak Gujarat'tan Orissa'ya kadar, yarım adayı boydan boya kaplayan ülkenin büyük kısmı güçlü Maratha konfederasyonunun elindeydi. Pratik hedeflerden dolayı diyebiliriz ki, Müslüman etki, kendisini bitirdi ve Hindular, konumlarını savundular ve ülkenin bağımsız yöneticileri oldular. İngilizler, Müslümanların değil ancak Hinduların hakimiyetine razı olmak zorundaydılar. Maratha gücünün yükselişi, Bengal'in, Qudh, Haydarabad ve

Karnati Nawablarının durumunda olduğu gibi, bireysel mace-racıların başarılı çabalarının bir sonucu değildir. Bunun sebebi, dini aşkın alışılmışın dışındaki bir patlamasıyla ifade edilen; ırk, dil ve edebiyat gibi ortak bağlarla birbirine güçlü bir şekilde bağlanan bütün halkın değişimiydi.

Rise of Maratha Power adlı kitabında Hakim Rananda şöyle der:

“Maharaştra’yı, on yedinci yüzyılın başlangıcında harekete geçiren saf siyasi hareket değildi. Siyasi hareket Maharaştra’dan önceydi ve gerçekte buna sebep olan, bir ölçüde bütün nüfusu harekete geçiren dini ve sosyal bir değişimiydi. Dini uyanış, Ortadoks anlamında Brahmanik değildi. Kalabalıkların çalışmasıydı, sınıfların değil. Onların başında azizler ve Brahmanlardan daha çok, daha düşük toplum katmanlarından -terziler, halıcılar, çömlekçiler, bahçıvanlar, dükkan sahipleri, berberler ve hatta kast dışı olanlar- şairler vardı. Siyasi liderler, dini liderlerle ortak hareket ettiler. Şivaji’nin baş danışmanı Ramdas idi. İlhamını Dhavodsi’li Swami’den alan Baji Rao I, Peshwa. Şivaji, hayatındaki büyük kriz anında Bhavani’den doğrudan ilham almış olduğunu hissetti. Zamandaki etkisi, sanatta, dinde, yerli edebiyatın gelişmesinde, komünal özgürlük hayatında ve artan kendine güven ve hoşgörüde hissedildi”.

Marathalar, muazzam başarısı organizasyondaki kapasitesi ve savaştaki mahareti kadar, Hinduizm’e olan şevkinden kaynaklanan Şivaji’nin hakimiyeti altında güce ulaştılar. Şivaji, 1680’de öldü ve hemen sonra güç, Peshwaların ellerine geçti. Peshwaların hakimiyeti altında monarşi yerini konfederasyona bıraktı. Indora, Gwalior, Nagpur ve Baroda’da büyük askeri kamplar, imparatorluğun doğu ve güney sınırlarında daha küçük bir çok kamp kuruldu. Bu merkezlerin güçleri, ortak bir maksat tarafından canlandırıldığı müddetçe, onların güçlerine karşı konulamazdı. İlk Peshwa, Balaji Vişvanath tarafından ku-

ruhan Maratha konfederasyonunun on sekizinci yüzyıl boyunca Hindistan'da katı bir kontrol uygulamasında şaşılacak bir şey yoktur. Önceden, federal yönetimde bu kadar geniş ölçekte benzer bir tür tecrübeye sahip değildi. Gerçektende, 1760'larda Maratha konfederasyonu Moğolların yerine Hindistan'ın hakim gücü olmuş gibi görünmektedirler. Ancak 1761'deki üçüncü Panipat savaşından sonra, Peshwalar asla prestijlerini bir kez daha yeniden ele geçiremediler ve Marathalar tarihi, iç kavgaların hüznü verici bir arşivi haline geldi. Maratha konfederasyonunun yıkılışı, Hindistan'ın İngiliz fethini kolaylaştırdı. Moğol imparatorluğunun çöküşü yalnızca Marathaların yükselişine değil, fakat Sikhlerin Pencap'ta askeri bir güç haline dönüşümüyle de sonuçlandı. Nanak'la başlayan ilk dört Guru, saf dini liderlerdi. Dördüncü guru, Ekber tarafından desteklendi ve kendisine daha sonra Sikh dinin karargahı olan Amritsar'da Altın Mabeti'nin alanını verdi. Ancak Sikh Kitab-ı Mukaddesi olan, *Adi Granth*'ı derleyen beşinci Guru Arjun, Cihangir tarafından işkence edilerek ve 1606'da idam edildi; altıncı Guru Harigobind, on bir yıla mahkum edildi. Harigobind dönemi boyunca, sikhlerin dönüşümü başladı. Dokuzuncu Guru Tegh Bahadır, İslamı kabul etmeyi reddetti ve Evrengezib tarafından 1675'te idam edildi. Onuncu ve son Guru Govind Sing, 1708'de bir Afganlı tarafından öldürüldü. Sing, takipçilerini Müslüman güce karşı koymak için askeri bir kardeşlik halinde organize etmişti. Ölümünden sonra bizzatihi kutsal *Granth*, onun ardılı olarak kabul edilmeye başlandı. Bundan sonra, Ranjit Singh'in hakimiyeti altında Sikhler, güçlerini topladılar ve 1799'da Pencap'ta bağımsız bir krallık kurdular.

Maratha konfederasyonunun kuruluşu ve Sikhlerin askeri bir millete dönüşümü, daha sonraki Müslüman yöneticilerin tiranlığı ve hoşgörüsüzlüğüne karşı, Hindu reaksiyonu temsil eder. On dördüncü ve on beşinci yüzyıldaki Vijayanagar krallığı gibi, Maratha imparatorluğu da on sekizinci yüzyılda, Hindu medeniye-

tinin büyük koruyucusuydu. Ancak, Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra siyasi gücü yeniden ellerine almaları, Hinduizm'in gelişmesinde yeni ve daha ileri gelişmelere yol açmadı. Hiçbir yeni düşünce sistemi ortaya çıkmadı; hayata dair hiçbir yeni bir bakış ortaya konulmadı; ve eski öğretilerin hiçbir yeni yorumuna ya da açılımına teşebbüs edilmedi. Bununla birlikte eski bhakti hareketi, ülkenin farklı kısımlarında sıradan halk dillerinde bölgenin dini edebiyatını zenginleştiren ve sayısız mezhepler ortaya çıkararak yığınlar arasında gelişmeye devam etti. Özellikle Caitanya hareketi, Şrinivasa, Narottama, Şyamananda ve Şamakra Deva'nın liderliği altında on yedinci yüzyılda büyük bir uyanış gerçekleştirdi ve Orissa ve Assam'a yayıldı. Şu an elimizde olan iki önemli Şakta çalışması -*the Mahanirvana Tantra* ve *Tantrasara*- ve Şakta şiirinin patlamasının sonucu olarak on sekizinci yüzyılda bir Şakticilik uyanışı vuku buldu.

Tulsi Das'ın meşhur *Ramayanası*, Tukaram'ın *Abhangaları*, Sikh gurularının *Adi Granth*'ı, Caitanya mezhebinin *Bhaktiratnakara*'sı, Bengal'daki Ramprasad'ın ve Güney Hindistan'daki Tayumanavar'ın ilahileri bu dönemde önde gelen bhakti çalışmalarıdır. Yaklaşık on sekizinci yüzyılın ortalarında bhakti hareketi, kendini tüketti ve neredeyse bir yüzyıl boyunca ülkenin üzerine bir karanlık çöktü; on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde başlayan Modern Rönesansa gelinceye kadar manevi tarihimizde hemen hemen yazılacak hiçbir şey yok hale geldi. Bu dönemin bhaktalarını aşağıdaki gibi altı sınıfa ayırabiliriz:

1. Rama'ya Yüce'nin enkarnasyonu olarak tapınanlar, doğrudan Ramananda'nın soyundan gelenlerdir. İyi tanınan Hindi *Ramayana*'nın yazarı Tulsi Das, azizlerin hayatlarını anlatan *Bhakta Mala*'nın yazarı Nabha Das, laik Ramanandiler mezhebinin kurucusu Maluk Das bu sınıfa mensuptur. Tulsi Das (1532-1623), Ramananda mezhebine mensup bir Vairagi'dir¹¹⁹. Oğlu-

119 Aşı boyası sürünen Şivacı gezginlerin aksine olarak, Vişnucu asketik, dünyayı reddetmiş olan gezgin.

nun ölümünden sonra dünyayı terketti ve Rama'ya bağlılığı tebliğ ederek her yeri dolaştı. 1574-1584 arasında, bir Doğu Hindistan dialektiğinde meşhur *Ramayanasını* yazdı. Bu kitap, kuzey Hindistan'lı milyonlarca Hindunun gözde kutsal metni haline geldi. Farquhar:

“Gerçekten de o, Modern Hinduizm’in en büyük kitaplarından biridir ve muhtemelen son üç yüzyılda diğer herhangi bir kitaptan daha büyük miktarda hinduyu etkilemiştir” diye yazar¹²⁰.

Kitap, *Gita* gibi tipik bir Hindu kutsal kitabıdır. Saf ve seçkin bir teizm türünü öğretmesine karşın, hiçbir şekilde inhisarcı ve müsamahasız değildir. Şiva'ya büyük bir saygı gösterir, kendi öğrettiğinin dışında da Tanrı'ya ulaşma yollarının olduğunu ve bütün Hindu dini geleneğini kabul eder. Tulsi Das, Vedalar'ın Brahman'ın doğmamış, değişmez, isimsiz ve şekilsiz olduğunu ilan ettiğini bilir. Ancak gayri şahsi Mutlak olarak kalbini ele geçiremediğinden enkarne olan Rama ibadetine döndü. Bu yüzden tamamen Krişna tarafından *Gita*'nın on ikinci bölümünün başında verilen şu öğüdü takip eder:

“İfade Edilemeyen aklına koyanların sıkıntıları daha büyüktür, zira İfade Edilmemiş'in hedefine ulaşmak bedenlenmiş için zordur. Ancak bütün amellerini benim için kutsayanlar ve beni kendilerinin en aziz şeyi olarak kabul edenleri, bana meditasyon yapanları, bana bütün kalbiyle ibadet edenleri, işte onları ey Arjuna, yakında ölümden, ölümlü hayat okyanusundan, beni akıllarına koymalarından bile kurtaracağım”.

Tulsi Das'ın *Ramayanası*, Valmiki'nin *Ramayanasının* dış formudur. Hikaye aynı ancak ruh farklıdır. Epik değil, ancak uzun dini bir şiirdir ve bhakti okulunun diğer dini şiirleri gibi, baştan sona şahsi bir Tanrı'ya ibadeti, Kutsal İsim ve Gurunun kutsallığı doktrinini vurgular.

2. Enkarnasyona dair her hangi bir inanç olmaksızın Rama'ya Yüce olarak tapınanlar, Kebir'in soyundan gelenlerdir. Farklı sofu gruplar yani, Kebir'in doğrudan takipçileri olan Kabirpanthiler; Dadu'nun takipçileri olan Dadupanthiler; Nana'nın takipçileri olan Sikhler; Caran Das'ın takipçileri Lal Dasiler; Ram Caran'ın takipçileri olan Ramsnehiler ve Sat Nam'a ya da enkarnasyonları Rama ve Krişna olan Tek Bir Tanrı'nın Hakiki İsmine tapınan bir aşağı-sınıf Satnamiler, bu sınıfa mensupturlar¹²¹.

3. Rukmini'inin kocası olarak Krişna'ya tapınanlar, Maharatra'nın daha eski azizlerinin soyundan gelenlerdir. Bu grubun en büyüğü tabii ki, Tukaram'dı (1608-1640). Tukaram, Jnandev, Namdev ve Eknath'in eserlerini çalıştı ve Namdev'in tamamlanmamış olarak bıraktığı çok miktardaki Abhangalar'ı tamamlamaya yönelik bir çağrı hissetti. Coşkulu bir şekilde Pandharpur'un Vithoba'sını¹²² bağlıydı. İlahileri -kendisinin değersizliğine dair hissi, Tanrı'ya sonsuz güveni; yardım ve hidayet için Tanrı'ya yalvarması ve O'na mutlak teslimiyeti gibi- kendi kişisel tecrübesiyle doludur. Bu yüzden Abhangaları, çok yüksek bir düzen içerir ve Maratha halkının üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bir çok şekilde, imtihan edilen azizler için Tukaram'ın hayatı çok ilginçtir. Fakirlikle, iç tehlikelerle ve Ortadoks ayincilerin muhalefetleriyle karşılaşmak zorunda kaldı. Ancak bütün engellerin üstesinden geldi; kutsal yerlerde Tanrı'ya meditasyon yaptı ve dini hayatın hedefine ulaştı. Tukaram, Şivaji tarafından saraya davet edildi ancak o gitmedi; yalnızca ilahilerinden bir kısmını ona gönderdi.

4. Krişna'ya Radha'nın sevgilisi olarak tapınanlar, Vallabha ve Caitanya soy çizgisinden gelenlerdir. Bu sınıfa mensup olanlar,

121 Detaylar için bkz. Farquhar, s. 344-46.

122 Vişnu'nun isminin Maharastram tarafından kullanılan şeklidir. Mabe-di, Pandharbur'dadır.

i. Vallabha'nın ya da oğlunun takipçileri olan Asta Chap olarak bilinen sekiz Hindli şair,

ii. Bengal'deki Caitanya hareketinin ilahi yazarları kadar dini uyanışı teşvik eden vaizler.

Asta Chap diye isimlendirilirler çünkü, şairlerin Batı Hindu dilinde yazdıkları şiirler, o dialektiğin standartları ya da mühürleri (Chap) olarak kabul edilirler¹²³. Onların en büyüğü Sar Das'dır. Tapınma nesnesi olarak Radha'ya Krişna'nın üstünde bir yer veren Hari Vamşa diye biri tarafından kurulan yeni bir mezhep olan Radha Vallabhiler de bu sınıfa mensupturlar.

5. Uma ve Parvati isimleri altında hem hayırsever tanrıça hem de Durga ve Kali isimleri altında korkunç tanrıça olarak Şakti'ye tapınanlar, Tantraların yazarları ve Laksmidhara gibi, on üçüncü yüzyılın sonunda *Saundaryalahari*'ye (Şankara'ya atfedilen bir şiir) bir yorum yazan Sri Vidya'nın soyundandır. Bengal'in Sakta şairleri, Thompson'ın gözlemlediği gibi onlarda "Uma'nın acıları dini alandan şiiri alanına geçtiği"¹²⁴ Âgamani ve Vijaya ilahilerinin yazarları bu sınıfa mensupturlar. Bu şairlerin en büyüğü, on altıncı yüzyılın ikinci yarısına mensup olan epik *Candi*'nin yazarı Mukudarama ve on sekizinci yüzyılın tanınmış ilahi yazarı Ramprasad Sen'dir. Birincisi Kavikankana ya da şairlerin övünç kaynağı; ikincisi ise Kaviranjana ya da şairleri besleyen sıfatına sahiptir.

6. Şiva'ya tapınanlar, eski Naynarlar ya da kuzey Hindistan'ın Tamil azizlerinin çizgisindendirler. Bu grubun en büyüğü, on sekizinci yüzyıla mensup bir mistik şair olan Tayumana-var'dır.

123 *Indian Literature*, by F. E. Keay, s.56.

124 *Bengali Religious Lyrics*, Sakta by E. J. Thomson, s. 27.

VIII

İngiliz İşgalinden Günümüze Kadar (M.S. 1800-M.S. 1940)

Nihayet, Marathalar ve Sikhleri boyun eğdirdikten sonra İngiliz hakimiyetinin kurulduğu ve yönetimin Doğu Hindistan Şirketi'nin Mutiny'den sonra Crown'a nakledildiği dönemi içine alan Modern Döneme geldik. Barış 1858'de yeniden sağlandı ve onunla birlikte tedricen idare, yasama ve para basımı tek biçimli bir sistem haline geldi. Hindistan yüzyıllardır kaybettiği siyasi birlikten daha çoğunu gerçekleştirdi ve aynı zamanda cari Modern Avrupa medeniyeti ve kültürünü başlattı. Hindistan'ın kendi medeniyet ve kültürü, yaklaşık on sekizinci yüzyılın ortalarından beri, hemen hemen bir yüzyıldan daha fazla bir süre en düşük düzeydeydi. Bu karanlık dönemde her hangi bir dilde, birinci sınıf öneme sahip hiçbir şey üretilmedi; Hinduizm'de hiçbir yeni gelişme olmadı; hemen hemen bütün yerli sanatlar zayıfladı ve korumanın ve hatta iltifatın yokluğu sebebiyle ortadan kalktı. Bütün sanat çalışmaları cehalet, halkın dikkatsizliği ve onları alıp götüren yabancıların aç gözlülüğü yüzün-

den ortalıkta görünmez hale geldiler. Bütünüyle farklı bir medeniyetin hücumu bu zaman için yaratıcı çalışmaya son verdi. Batılı olan her şeye karşı eleştirisiz bir saygı, yerli kaynaklı şeyleri hor gören eğitilmiş sınıfların zihinlerine egemen oldu. Muhtemelen Hintliler ilk kez zihni dengelerini kaybetmişlerdi. Hatta yıkıp yıkan müslüman istilaları ve fetihleri bile, bu türden bir sonuç doğurmamıştı. Hinduizm kendisinin olanı muhafaza etti ve -gördüğümüz gibi- Hindistan, Türk ve Moğol yöneticilerin hakimiyetinde oldukları 1200'den 1750'e kadar sürekli bir gelişme gösterdi.

Ancak evvelce, bu yüzyılın ilk yıllarında tüm gücüyle ortaya çıkan büyük bir Rönesans'a doğru sessizce ilerleyen yeni güçler vardı. Tabii ki bu güçlerin en önemlisi, Hindu zihninin entelektüel yalnızlığını kıran ve Batı bilim, edebiyat ve tarihiyle ilişki kurduran İngiliz eğitiminin yayılmasıydı. Bunun sonucu, Avrupa milletlerinin on altıncı ve on yedinci yüzyılda Klasik Eğitimin Yeniden uyanışı anında tecrübe ettiklerine benzer büyük bir zihni değişim oldu. Yeni bir düşünce dünyası, lise ve üniversitelerimizdeki genç öğrencilerimizin meraklı bakışlarına kendini arzetti. Aşırı mitik coğrafyanın, efsanevi tarihin ve aşına oldukları sahte bilimin yerini, yeryüzünün şekli, milletlerin yükselişi çöküşü ve tabiatın değişmez kanunları hakkında kesin ve doğru düşünceler aldı. Bu yeni bilginin ışığı altında şimdiye kadar Tanrı'nın emri olarak görülen bir çok şeytani örf, gerçek renginde, insani aptallık olarak görüldü. Satı¹²⁵, küçük çocuk katli, zoraki dulluk, çocuk evlilikleri, dokunulamazlık, purdah, devadası¹²⁶, kast sistemi ve yurt dışı seyahat yasağı, Hindu zih-

125 Ölen kadının kocasının cesediyle birlikte, diri diri yakılması uygulaması. 1829'dan itibaren kanun dışı olduğu ilan edilmiştir. Ancak yine de, zaman zaman uygulanmaktadır.

126 Kedisini mabet hizmetine adayan, profesyonel dansçı ve çoğu kez mabet fahişesi olarak tutulan kadın.

nindeki tiranik hakimiyetini kaybetti. Ve bu kötülüklerden toplumu temizlemeye kararlı reformcular ortaya çıktı.

Yeni bilgiyle birlikte, Hinduizm ve Hindu toplumuna yönelik ilk Hristiyan misyonlarının yıkıcı saldırıları geldi. Dini ve sosyal müesseselerimizi küçük görme hususunda asla başarısız olmayan gayretli misyonerler, haçlılar kadar eğitimciydiler. Yalnızca yeni seküler bilgiyi değil tek doğru din olarak Hristiyanlığı da öğrettikleri liseler ve fakülteler açtılar. Birlikte çalışan bu iki güç, bir müddet için eğitilmiş sınıfların zihinlerinde hem tam bir septisizm hem de Hristiyanlığa karşı kısmi bir eğilim doğurdu. Ancak nihai anlamda Hinduizm'i uykusundan uyandırma hizmeti gördüler. Hinduizm'in iç hayatıyeti, büyük ve muhteşem geçmişiyile otoritesini tesis etti. Başlangıçta savunmada, konumunu devam ettirme hususunda daha ihtiyatlı ve çekingen olan eski halini kazanan inanç, düşmanlarıyla uzlaşmaya meyletti. Ancak hemen sonra, saldırıya geçti ve ilerledi hatta düşman kamplarına girdi ve çınlayan tonlarla insanlığı medenileştiren etkilerden biri olarak yaşamak hakkını savundu. Bu görevinde Hindistan'a, Sanskritçe metinleri tercüme ederek Avrupa ve Hindistan'daki eğitilmiş sınıflara Hindistan Hikmet hazinelerini gösteren Sir William Jones, Sir Charles Wilkins, Colebrooke, Wilson, Muir, Monier Williams ve Max Müller gibi oryantalistlerin ve daha sonra da antik anıtlarımızın ihtişamını gösteren ve bizi geçmişimizle övünür hale getiren James Fergusson, Dr. Buhler, Dr. Fleek, Havell ve Dr. Ananda Coomaraswamy gibi arkeolog, epigraf ve sanat tenkitçilerinin çalışmalarıyla dikkate değer bir şekilde, yardım edildi.

Kısmen bu dışsal güçlerin, ancak büyük ölçüde miras alınan uzun manevi geleneğimizin sonucu olarak bu dönemde, dine yapılan daha sonraki eklemeleri kınayarak Hinduizm'i arındıran, özünden olanları özünden olmayanlardan ayıran, kadim gerçekleri kendi tecrübeleriyle destekleyen ve hatta onun mesajını Avrupa'ya ve Amerika'ya taşıyan reformcular, öğretmenler

ve bilim adamları ortaya çıktı. Şüphesiz bugün Hinduizm, şimdiye kadar ele aldığımız dönemlerden herhangi birinde olduğu kadar güçlü ve yenidir. Artık onun Hristiyanlık ya da Batı Medeniyeti tarafından hakimiyet altına alınacağına dair herhangi bir korkumuz yoktur. Hinduizm, Orta çağların Müslüman baskısı ve antik dönemlerin Budist ayrılıklarından sağ salım kurtulduğu gibi, modern zamanların Hristiyan propagandasından da sağ salım kurutuldu. Şimdi, bu dünya dinleri ile dostları olarak eşit şartlarda karşılaşabilir ve onlarla işbirliği yapabilir.

Bugünkü Rönesans, dine has değildir. Hareket, milli hayatın hemen hemen her alanına etki eden kapsamlı bir harekettir. Yalnızca dinde değil, edebiyatta, sanatta, bilimde, eğitimde, siyasette, sosyal düzenlemeler ve yaşam tarzlarında da yeni gelişmeler vardır. Bütün bu alanlarda dünyadaki gelişmiş her hangi bir millet için övünç kaynağı olabilecek büyük insanlar çıktı. Ancak aşağıda gelecek olan bölümlerdeki maksadımız, yalnızca Hinduizm tarihinde parlak hareketlerden biri olan bu Rönesansı meydana getiren büyük liderlerin hayat ve çalışmalarını tasvir ederek dini gelişmelerin kısa bir anlatımını vermektir. Şri Ramakrişna Paramahansa ile ışımaya başlayan, Mahatma Gandhi ile öğle vaktine ulaşan yeni günün sabah yıldızı olması sebebiyle Ram Mohun Roy ile başlıyoruz.

Bibliyografya

Yazarın Kullandığı Kaynaklar

Bloomfield, *The Religion of the veda*, New York 1908.

Buddha' Way of Virtues, s. 16.

Chambridge History of India, vol. I, 1922.

E. J. Thomson, *Bengali Religious Lyrics, Sakta*, s. 27.

F. E. Keay, *Indian Literature*, s.56.

Farquhar, *An Outline of Religious Literature of India*, Oxford 1920, s. 136.

Introduction to Brahman Sutras, s. XIV.

J. S. M. Hooper, *Hymns of the Alvars*

Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, London 1923, I-II, 352-355.

Rhys Davids, *History of Indian Buddhism*, London, 1897, s. 83-85.

Vincent Smith, *Oxford History of India*, second edition, 1923.

Sir Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism*, London 1921, II, 166.

Stevanson, *The Heart of Jainism*, London 1915, s. 18-19.

The Colas, II, Bölüm I, s. 474.

Dipnotların Hazırlanmasında Kullanılan Kaynaklar

- Christmas Humphreys, *A Popular Dictionary of Buddhism*, Curzon Press, London 1987.
- Klaus K. Klostermaier, *A Concise of Encyclopedia of Hinduism, One World*, Oxford 1998.
- Korhan Kaya, *Hint Mitoloji Sözlüğü*, İmge Yayınları, İstanbul 1997.
- Rachel Storm, *Indian Mythology, Myths and Legends of India, Tibet and Sri Lanka, Select Editions*, London 2002.
- Rosemary Goring (ed), *The Wordsworth Dictionary of Beliefs and Religions*, Wordsworth Reference, Edinburg 1992.

İndeks

- Advaita 60, 67, 68, 69, 71, 73, 76, 83, 87, 90
Ahimsa 40, 41
Ahlak 20, 26, 27, 28, 31, 41, 46, 53, 81
Ahlaki idealler 26, 28, 81
Aktif hayat 48, 52
Alvarlar 54, 67, 71, 72, 73, 74
Anatman 32
Anitya 32
Aşvamedha kurbanı 43
Ayin 16, 22, 27, 29, 31, 36, 37, 53, 86, 98
Bhagavata Purana 37, 54, 77, 81, 89, 90, 91
Bhakti 50, 54, 55, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 84, 87, 88, 90, 91, 92, 96, 97
Bhikku 46
Bilimsel zihin 9
Brahma Sutralar 69, 73, 81, 89
Brahman 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 38, 42, 45, 51, 53, 60, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 85, 88, 90, 94, 97, 105
Brahmanik Hinduizm 42
Buda 13, 15, 22, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 46, 49, 55, 68
Buda dini 22
Buda'nın suskunluğu 32
Budist dönem 42
Budizim 36
Budizm 7, 23, 25, 26, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 49, 60, 66, 67, 68, 81
Caitanya 77, 84, 87, 90, 91, 96, 98, 99
Candragupta 41
Caynizm 25, 28
Cemaat 23, 29, 35, 39, 46, 74, 80, 87
Cennet 22, 90, 91
Charles Wilkins 103
Dadu 98
Değişim 7, 8, 32, 35, 94, 102 .
Destan çağı 44, 45, 48, 50, 51, 55
Dhammapada 33
Dilenciler 22
Din 7, 8
Dini hayat 23, 34, 39, 59, 98
Dini zihin 9
Doğru çaba 31
Doğru düşünce 31, 102

- Doğru fiil 31
 Doğru inanç 31, 39
 Doğru konuşma 31
 Doğru niyet 31
 Doğru yaşam 31
 Doğu Hindistan Şirketi 101
 Doktrin 9, 10, 21, 23, 32, 33, 34, 35, 40, 46, 50, 51, 54, 62, 68, 69, 70, 72, 85, 86, 90, 91, 92, 97
 Dört Aryan gerçeği 30
 Durga 48, 99
 Düşünce akımları 22
 Ekber 7, 14, 79, 93, 95
 Eknath 87, 88, 98
 Eski Ahit 22
 Evrensel din 23, 27
 Ezeli hayat 33
 Farquhar 58, 97, 105
 Felsefe 27, 33, 39, 49, 60, 62, 63, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 81, 82, 85, 87, 91
 Gaupada 68
 Gayatri 60
 Gerçek bilgi 22
 Hayat felsefesi 49
 Hayatın hedefi 48
 Henoteizm 17
 Himalaya 22, 68
 Hindu okulları 22
 Hindu tefekkürü 9
 Hindu yazarları 9
 Hinduizm 7, 8, 10, 11, 16, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 51, 53, 60, 62, 63, 66, 68, 80, 81, 85, 86, 94, 96, 97; 101, 102, 103, 104
 Hint dini düşüncesi 7, 8
 İlahi bilgi 22
 İndus 26
 İskender 26
 Jayadeva 89
 Jnana 22, 23, 39, 54, 62, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 82
 Jnana Sambandar 82
 Kanişka 44
 Karma Yasası 20
 Kast sistemi 27, 102
 Kitab-ı Mukaddes 22, 58, 95
 Kozmogoni 59
 Krişna 39, 76, 77, 78, 80, 84, 87
 Kumarila 66, 67
 Kutsal metin 8, 39, 42, 44, 53, 62
 Laik 34, 35, 38, 39
 Mabet 27, 38, 51, 54, 67, 74, 80, 87, 88
 Mabet ibadeti 51
 Maddi dünya 32
 Mahabharata 26, 43, 45, 46, 48, 53, 78, 81
 Mahavira 36, 37, 39, 41
 Mahayana 44
 Manastır hayatı 33, 34, 35, 36, 46
 Manikkavacagar 74, 75
 Mantralar Çağı 15
 Manu 44, 49
 Marathalar 94, 95, 101
 Mauryan imparatorluğu 25, 26, 43

- Max Müller 103
 Meditasyon 23, 34, 60, 71, 97, 98
 Metafizik 28, 30, 31, 49, 50
 Metafizik sorunlar 30, 31
 Mezhep 8, 28, 29, 31, 47, 48, 58, 59, 60, 75, 81, 84, 85, 87, 96, 99
 Mimamsa 61, 62, 66, 69
 Mistik 8, 16, 31, 33, 49, 71, 72, 84, 85, 86, 87, 99
 Moğol imparatorluğu 79, 93, 95
 Mokşa 22, 29, 33, 48, 49, 54, 70, 74, 85, 86
 Monier Williams 103
 Monoteizm 17, 19, 58
 Müslümanlar 45, 65, 86, 87, 93
 Nanak 84, 86, 87, 95, 98
 Nimbarka 77, 87, 88, 89, 90
 Nirvana 29, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 96
 Ortaçağ 9, 14, 23, 27, 63, 65
 Ortodoks 28, 29, 35, 36, 37, 61, 68, 69, 72
 Pallavalar 66
 Pesimizm 22
 Prajapati 23
 Pratik hayat 30, 52
 Puranalar 10, 44, 49, 58, 59, 61, 63, 78
 Put ibadeti 27
 Radha 87, 88, 89, 90, 91, 98, 99
 Radha-Krişna 88, 89, 90, 91
 Rahibeler 34
 Rahip 16, 21, 22, 27, 28, 33, 34, 35, 37, 41, 51
 Rajput klanları 65, 66
 Rama 39, 49, 84, 96, 97, 98
 Ramayana 43, 46, 53, 78, 84, 96, 97
 Rönesans 7, 10, 21, 31, 43, 46, 49, 52, 58, 96, 102, 104
 Rudra 21, 47
 Ruh 16, 20, 22, 23, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 48, 52, 53, 58, 60, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 81, 82, 86, 91, 92, 97
 Rukmini 87, 98
 Samkhya 69
 Samnyasin 34, 46, 49, 68, 81, 90, 92
 Samsara 22, 23, 34, 85, 86
 Sangha 32, 45
 Sapkın 35, 46
 Sekizli yol 31
 Selamet 34
 Sita 49
 Sunga hanedanlığı 43
 Şaiva Siddhanta 81, 82
 Şaivism 82
 Şaktizm 59, 60, 69, 76
 Şiva 21, 48, 67, 69, 71, 75, 82, 83, 84, 87, 90, 94, 97, 98, 99
 Şiva ibadeti 21
 Tantralar 59, 61, 63, 76, 99
 Tapas 23
 Tirumangai Alvar 67, 72
 Tören 22, 27, 51, 53, 84
 Trimurti 51, 54
 Tukaram 84, 87, 88, 96, 98

- Umapati 82
Vaişnacılık 83
Vallabha 77, 84, 87, 90, 98, 99
varna 20, 21, 23, 27, 52, 53
Varuna 17, 20
Vatsyayana 62
Vedanta 60, 61, 62, 63, 69, 72, 73,
74, 76, 83, 85
Vidyaranya 83
Vijayanagar 80, 83, 95
Vincent Smith 42, 65, 105
Vişnu 21, 37, 48, 51, 54, 58, 67,
71, 72, 73, 74, 76, 84, 85, 87,
90, 91
Wilson 103
Yajnavalkaya 44, 50
Yeni Ahit 22
Yeniden doğuş 23
Yoga 23, 52, 53, 61, 73, 74, 76
Yunanlılar 44

ATAÇ YAYINLARI

DİNLER TARİHİ

Editör: Fuat Aydın

Hristiyanların İslam'ından Müslümanların İslam'ına

İslam'ın ortaya çıkışından günümüze kadar doğu-batı Hristiyan dünyasında oluşturulan İslam/Müslüman imajlarının ortak noktası, bunların oluşumunda, -olumlu anlamda- Müslümanların hiçbir katkısının bulunmamasıdır. Bu imaj oluşturma sürecinde, dinsel kaygılar kadar siyasi ve varoluşsal kaygılar da işin içine karışmıştır. Bu yüzden de ortaya çıkan imaj; gerçeğin bir yansıması olmaktan ziyade, nesnel temelleri olmayan konjonktürel, kurgusal ve çarpıtılmış bir imajdır. -Aynı şey Hristiyanlar için de geçerli olmakla birlikte-, Müslümanların kendilerini, olduklarını düşündükleri şekilde anlatmalarını sağlayacak bir ortamın ortaya çıkmış olması, aranan ancak, son zamanlara kadar bulunması mümkün olmayan bir imkan, bir fırsattır. Her ne gerekçe ile olursa olsun böyle bir fırsatın değerlendirilmesi, sonradan ortaya çıkabilecek bir takım pişmanlıklara yol açabilir.

Diyalogla Müslümanların ve Hristiyanların birbirlerini dinlemek ve tanımak maksadına yönelik böyle bir ortamın oluşturulması, oluşturulan imajların ya hepten ortadan kalkmasına ya değiştirilmesine ya da iki din arasındaki farklılıkların daha belirgin hale gelmesine yol açar ki, bu tür sonuçların her birinin kendi içinde ayrı bir değeri vardır.

Hristiyan dünyanın, -daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi-, bu faaliyeti bir Hristiyanlaştırma çabası olarak görmeleri de, zikredilen gerçeği değiştirmez. Müslümanlar açısından diyalogdaki gerçek niyet, İslam'ı tebliğ etmek olmasa bile, zımnen bir tebliğin varlığını düşünmek de mümkündür. Çünkü, İslam tebliğ anlayışı bağlamında meseleye bakıldığında bile, Müslümanların dini tebliğ görevleri, dinlerini diğer insanlara anlatmaktan daha fazla bir şeyi içermez.

ATAÇ YAYINLARI

DİNLER TARİHİ

Fuat Aydın

Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı

Hint'te insan yaptığı eylemlerin sonucu olarak (karma), sonsuz kez bu dünyaya gidip-gelmek (samsara=gene Doğum) zorundadır. Bir anlamda yaptığı amel-lerin, bir kölesidir. Bu gidiş gelişlerin belirleyicisi olan karma yasası ezeli olsa da, ondan ve yol açtığı kölelikten kurtulmak/özgürlüğe kavuşmak mümkündür. Bu kuruluş/özgürleşme bütün varlıkların nihai hedefidir; bu yüzden de en yüce mutluluk (mokşa) olarak isimlendirilir. Dini amellerden, bilgiye (metafizik) hatta mantığa varıncaya kadar her türlü bedeni ve zihni faaliyet, karmasamsara çemberinin kölesi olan insanı buradan kurtarma ve ruhunu nihai olarak özgür kılma hedefini gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu açıdan bütün bu faaliyetler kurtarıcı bir özelliğe sahip oldukları gibi, onlara verilen değer, söz konusu hedefi gerçekleştirme hususunda yaptıkları katkılarla ölçülür.

Hint Dini Tarihine Giriş

D. S. SARMA

Türkçe’de Hint dinlerini yada bu dinlerden birini veya onlarla ilgili her hangi bir konuyu ele alan çalışmalar olmakla birlikte Hinduizm içinde ortaya çıkarak birer mezhep, müstakil birer din haline gelen dini ve felsefi yorumları bir bütün halinde veren fazla metnin olduğu söylenemez. Olsalar bile küçük bir hacim içinde bütün bunlara yer verenler çok az olduğu için bu kitap, Hint dini düşüncesi ve ondaki gelişim ve değişimleri bir bütün olarak görülmesini sağlar düşüncesiyle çevrilmiştir.

8 YTL (KDV Dahil)

AYRINTI
atac